II-4433

PETËR PETROVIQ-NJEGOSH

KUNORA E MALEVE

P. P. NJEGOSH

KUNORA E MALEVE

»MUSTAFA BAKIJA«
SHTËPIJA BOTUESE KRAHINORE
PRISHTINË 1952

PËRKËTHYEN
ESAD MEKULI E ZEF NEKAJ

PETËR PETROVIQ-NJEGOSH

ГОРСКІЙ ВІЕНАЦЪ

ИСТОРИЧЕСКО СОБЫТІЄ

ПРИ

СВРШЕТКУ XVII ВІЕКА

СОЧИНЕНІЄ

П. П. Н.
ВЛАДЫКЕ ЦРНОГОСКОГА

У БЕЧУ,
СЛОВИМА Ч. О. О. МЕХИТАРИСТА
1847.

Titulli i origjinalit, botue për herën e parë në Vjenë me 1847.

NJEGOSHI DHE VEPRAT E TIJA

Qindvjetorin e vdekjes së Njegoshit e kremtoi vjet edhe populli shqiptar i vendit tonë tue dhanë kontributin e vet të përvûjtë me përkëthimin e »Gorski vijenac«-it — veprës mâ të spikatun të Njegoshit.

Pa dyshim përkëthimi i «Gorski vijenac»-it hyn në radhën e ngjarjeve të randësishme kulturore të popullit tonë. Ky dishmon mbi veprimtarín gjithnji mâ të madhe letrare të Shqiptarëve ndër né, se në këtê gjuhë »të pazhvillueme«, »të vorfën«, si mendojnë disa, mund të shkruhen e përkëthehen edhe vepra mâ të mdhá të letërsis botnore, sikurse âsht »Kunora e maleve«, për të cilën gjâ mund të krenohemi.

Tue përdorë letratyrën e pasun mbi Njegoshin*, po paraqesim pikat kryesore të jetës dhe veprimtarís së këtij burri të madh të popujve të Jugosllavís dhe po ndalemi dishka mâ imtë në spjegimin e »Kunorës së maleve«, me qëllim që ta ndihmojmë lexuesin tonë për ta kuptue sa mâ mirë veprën dhe për ta njoftë sa mâ gjanë shpirtin liridashës e njerzuer të Njegoshit.

I

Rade (Radivoja) i Tomit, vlladika i ardhshëm i Malit të Zí, Petër Petroviq-Njegoshi, lindi me 1 Nanduer 1813 në katundin Njegushi, rranxë malit Llovqen. Ishte prej familjes së njoftun të Petroviqve, e cila i ka dhanë Malit të Zí disa vlladika.

Njegoshi e kaloi fëminín e tij në katund tue ruejtë bagtín sikurse fëmijt tjerë. Aty, në shpín e prindve, në rrethin e katundarëve, në mes të njerzve të frymzuem me burrní e trimní, Njegoshi kreu shkollën e parë të dashtunís ndaj vendit e popullit të vet.

* Ky punim mbi Njegoshin âsht bâ në bazë t'artikujve e të studimeve të M. Reshetarit, V. Llatkoviqit, S. Neneziqit, I. Kecmanoviqit, B. Jovanoviqit, R. I. Dragiqeviqit dhe disa punimeve mâ të vogla në lidhje me këtë temë.

Kur i mbushi dhetë vjet, i ungji, Petri i I, vlladika i Malit të Zí, e muer pranë veti në manastirin e Cetinës, ku mbeti deri në vjetin 1825; atëherë e dërgoi në Toplla te Hercegnovi, për të nxanë te mësuesi i njoftun Jozef Trapoviqi. Por, mbas dy vjetve, Njegoshi u kthye përsëri në Cetinë, ku iu caktue si mësues Sima Millutinoviqi-Sarajliu, poeti i njoftun i asaj kohe, njeri me mjaft dije, ndonse të pambarështrueme, i cili mujti me e tërhjekë Raden e rí për të nxanë sa mâ tepër dhe për t'ia zgjue dellin e poezís. Por as ky shkollim pranë Sima Millutinoviqit nuk qe i gjatë. Njegoshi si djalosh shtatëmbëdhetë vjeçar, qysh me 1830, u detyrue me marrë trashigimin e ungjit të vet dhe u bâ »prijsi i popullit malazez«.

Rrethanat, nën të cilat ka jetue e pozita e tij e naltë, e shtynë Njegoshin që ta thellojë dhe ta plotsojë dijen e tij, shka ai me ngulmim dhe pa ndërpremje e bani gjatë gjith jetës. Lexoi shum dhe ndoq me nji enthusjazëm të pashoq letërsín europjane, sidomos ate ruse të kohës së tij tue u njoftë kështu, me anë të përkthimeve ruse, edhe me klasikët e vjetër romakë e grekë. Përpos kësaj e ka interesue edhe historija e sidomos ajo e popujve sllavë. Dinte mirë gjeografín e merrej edhe me fizikë. Prej gjuhëve të hueja flitte rusishten, frangjishten e italishten; pat nisë me mësue edhe greqishten e turqishten. Kultura e tij ishte ngritë në nivelin europjan. Udhtimet e tij nepër Italí, Venedik, Triestë, Vjenë, Petersburg (ku u kunorue si vlladikë) e njoftja e tij me njerzit mâ të përmendun të kohës së vet, ia patën zgjanue horizontin e kulturës.

Si themelues e organizues i shtetit të Malit të Zí, Njegoshi ka pasë për të krye problema shum të randa dhe të ndërlikueme. Kur e muer pushtetin në dorë, Mali i Zí ka qenë shum i mbrapambetun si për kah kultura, ashtu, edhe për kah ekonomija: qindronte ende në shkallën e ultë të shvillimit shoqnuer, në kushtet e jetës primitive të fiseve. Tue qenë i ndamë në këso fisesh, Mali i Zí ishte i dobët ndaj anmiqve të jashtëm. Anmiqt e tij nuk kanë qenë vetëm Turqit. Ata ishin mâ afër e mâ të rrezikshëm, sepse ndikimi i tyne shtrihej edhe me anë të turkoshakve të ndryshëm, të cilët ishin »mâ të zez se Turqit«. Kur Austrija e pushtoi Dalmacín e Jugut e Bokën e Kotorit, edhe kjo filloi të përzihej me jetën e mbrendshëme të Malit të Zí. Përpos kësaj, në Mal të Zí filloi të ndihej edhe ndikimi shkatrrues i pares dhe i tregtís. Edhe këtu filloi kapitalizmi me e brejtë bashkësín e vjetër të fiseve, shka zhvilloi edhe mâ tepër grindjen edhe bani që të shifej nevoja e vumjes së reformave të mëdha shtetnore. Njegoshi i rí nuk u përkul para gjith këtyne vështirësive. Ai iu përvesh punës që prej Malit të Zí, për sa ka qenë e mundun në kushtet e atëhershëme, të krijonte nji shtet t'unjisuem.

Qysh me 1831 ai sajoi s e n a t i n prej 16 burrash të njoftun të popullit, të cilët kryejshin veprimet e gjyqit të naltë të popullit me »guardien« (rojen) si organ përmbarues. Me sajimin e senatit nisi edhe funksjonimi i shtetit të vërtetë në Mal të Zí. Ky shtet me themele të reja ndërmuer me kohë edhe funksjone tjera: u hap shkolla e parë, u themelue shtypshkroja, u ndreqën dhe u çelën rrugë të reja, u ndalue ahmarrja dhe u vû pagimi i detyrueshëm i tatimeve. Në këtë kohë Cetina u bâ qendra politike e kulturore e Malit të Zí. Kështu, në të vërtetë, u krijue pushteti laik, por përsëri Njegoshi mbet si vlladikë, tue shfrytzue autoritetin e vlladikëve të Malit të Zí.

Njegoshi gjatë jetës së vet ka pasë barrë të randa mbi krye. Posë detyrave shtetnore, ai merrej vazhdimisht edhe me punë letrare. Vepra e tij letrare âsht pika mâ e naltë që ka mërri letërsija jugosllave; ajo âsht që e ban Njegoshin të pavdekshëm. Por krejt këto përpjekje të jashtëzakonshëme nën kushtet mâ të vështira kanë ndikue shum në shëndetin e Njegoshit. Ç'prej të tridhetë e gjashtit vjet ai u sëmue prej tuberkulozit, kundër të cilit luftoi me gjith shpirt: shkoi në Bokë për të gjetë shpëtim, udhtoi n'Italí dhe në Vjenë, por gjith kjo i shkoi kot. Vdiq në Cetinë në moshën tridhetë e tetë vjeçare, në lulen e jetës dhe të fuqis krijuese, me 19 Tetuer 1851.

II.

Vjershat e para që shkroi Njegoshi kanë qenë nën ndikimin e fortë të poezís popullore. Mund të thohet se krejt veprat e tij letrare i përshkon kjo frymë, të cilën ai në veprat e tij të mavonshëme e tejkalon, tue krijue nji kualitet të ri poetik.

Ç'prej vjetit 1833 në përmbledhjen e kangëve popullore të Sima Millutinoviqi »Pjevanija Crnogorska i Hercegovačka« (Kangë të Malit të Zí e të Hercegovinës), dalin në dritë vargjet e para të Njegoshit: »Kanga e re e Malazezve mbi luftën e Rusëve e të Turqve me 1828«, »Radojica i Vogël«, »Lufta në Martiniq me 1832«, »Bjelicet« dhe »Kavajka«. Këto kangë janë shkrue krejt simbas frymës së kangëve popullore e nuk dallohen aspak prej tyne. Pa dyshim se Njegoshi këto kangë i ka marrë prej gojës së popullit edhe i ka përpunue.

Njegoshi si poet paraqitet para publikut për herën e parë në vjetin 1834. Në shtypshkrojën e Cetinës, të cilën e themeloi ai vetë, dalin njana mbas tjetrës dy përmbledhje të kangëve të tij. »P u s t i n j a k C r n o g o r s k i« (Ereniti i Malit të Zí) paraqet nji përmbledhje kangësh të shkurta — ode të kushtueme njerzve rusë mâ në zâ, të cilat ai i shkroi me rastin e qindrimit të tij në Rusí; këtu gjejmë

edhe dy kangë mâ të gjata »Crnogorac k svemogućem bogu« (Malaziasi kah zoti i plotfuqishëm) dhe »Zarobljeni Crnogonac od vile« (Malaziasi i robnuem prej zanës). Në përmbledhjen e dytë »L i j e k j a r o s t i t u r s k e« (Bari për vnerin turk) janë botue katër kangë të Njegoshit mbi luftat e kohës së tij midis Malazezve e Turqve, të gërshetueme edhe këto në frymën e kangëve popullore.

Përposë vjershave të vogla, që Njegoshi botoi nëpër fletoret e ndryshme sërbe të kohës së tij, do të çekim vetëm ato që janë shtypë veçanisht: »Srbin Srbima na časti zahvaljuje« (Sërbi falnderon Sërbët për nderë), botue në Cetinë me 1834; »Oda stuplenja na prestol Ferdinanda I« (Ode për ardhjen e Ferdinandit të I në fron), Cetinë, 1835; »Tri dana u Triestu« (Tri ditë në Trieshtë), Vjenë, 1848 dhe dy kangë epike mâ të gjata »Kula Djurišića i čardak Aleksića« (Kulla e Gjurishiqit dhe çardaku i Aleksiqit), Vjenë 1850.

Vlefta e këtyne kangëve âsht pak a shum kulturo-historike me elemente mistike kristjane, moralizmi abstrakt e pedagogjizmi, shkrue në frymën e disa shkrimtarëve të vjetër sërbë dhe të kangëve popullore.

Njegoshi âsht marrë edhe me përkthime. Ai ka përkthye prej rusishtes »Slovo o polku Igorovu« (Fjala mbi regjimentin e Igorit), si edhe disa pjesë prej Iliadhës.

Në »Grlica«, kalendarin malazez të vjetit 1837 âsht botue nji prozë autobiografike e Njegoshit me plot satirë nën titullin »žitije Mrdjena Nesretnikovića« (Jeta e Mërgjen Fatkeqit).

Në veprat e mëdha që ka botue Njegoshi mâ së pari hyn poezija e tij epike »S v o b o d i a d a« (Kangë lirije) me mâ se 6600 vargje, në të cilën përshkruhen luftat mâ me randësi të Malazezve ç'prej kohës së vlladika Danillos deri në kohën e Petrit të I (vlladikave të familjes së tij). Kjo âsht shkrue në tetërrokshe dhe ban pjesë në veprat e dorës së dytë të Njegoshit, plot me emnia mitologjikë dhe me ekzagjerime. »Svobodijada« âsht shkrue me 1834—1835 dhe âsht botue në Beligrad me 1854.

Në vjetin 1845 u botue në Beligrad vepra e parë e madhe e Njegoshit »L u č a m i k r o k o z m a« (Ndriçimi i mikrokozmit)[1]), nji poemë fetare alegorike. Njegoshi ia kushtoi këtê vepër mësuesit të tij Sima Millutinoviq — Sanajliut. Vepra âsht e ndame në gjashtë kangë dhe rreh këtê çashtje: prej kah ka ardhë njeriu dhe me çfarë qellimi jeton në këtê botë? Në kangën e parë poeti tregon se si âsht ngjitë n'amshueshmenin qiellore, ku e ka pritë engjlli i rojës. Në të dytën përshkruhet vetë amshueshmenija qiellore, ku engjlli e çon

[1]) mikrokozëm d.m.th. botë e vogël, me të cilën termë filozofët e shek. XVI kanë quejtë njeriun.

te uji e porsa pin, ai »do t'ia zbulojë fatin e tmershëm të ramjes së tij«. Në të katër kapitujt e fundit paraqitet ky fat i zi i ramjes së njeriut. Deri sa zoti e krijoi rruzullimin, ua shfaqi prijsave t'engjujve Gavrilit e Mihajlit se si Satani, shoqi, i tyne, do të çohet kundër tij (kanga e tretë) dhe këta të dy mundohen kot me e kthye Satanin prej rrugës që ka marrë (kanga e katërtë). Me të vërtetë Satani me ndjeksat e tij bani kryengritjen dhe ndezi nji luftë të tmershëme kundër engjujve që mbetën besnikë te zoti, deri sa ai i mujti kundërshtarët dhe i karmoi në ferr, përposë Adamit me legjionin e tij, i cili u pendue e gjatë luftës e la Satanin (kanga e pestë). Por për dënim Adamin e ndjeksat e tij zoti i vendosi në tokë që të pendohen për mkatet e tyne.

Nji ndër veprat e mëdha të Njegoshit âsht »Lažni car Šćepan Mali« (Mbreti i rrëjshëm Shtjefni i Vogël), ngjarje historike në pesë pjesë, me të cilën ai e kryen veprimtarín e vet letrare. Mbas »Svobodijades«, kjo âsht mâ e madhe me mâ se 4.000 vargje.

Njegoshi e nisi dhe e mbaroi »Shtjefnin e Vogël« gjatë vjetit 1847, mejherë mbas botimit të »Kunorës së maleve« dhe e botoi në Zagreb me 1851.

Mbreti Shtjefni i Vogël âsht »rrenacak dhe endacak«; ai u duk në Mal të Zí në vjetin e 60-të të XVIII shekull tue u shtirë kinse ishte mbreti Pjetri i III, burri i mbretneshës ruse, Katarinës së II, dhe ia duel me sundue mbi Mal të Zi plot gjashtë vjet. Ai mbaroi tragjikisht i trathtuem prej nji gjellbâsi grek, i cili e theri në gjum kundrejt nji shpërblimi që muer prej pashës së Shkodrës.

Njegoshi e shkroi »Shtjefnin e Vogël« në bazë të fakteve historike e të gojëdhanës popullore. Ai vetë në parathanjen e kësaj vepre thotë se »Shtjefni i Vogël« ka qenë rrenacak e endacak, por epokën e sundimit të tij në Mal të Zi e ka bâ të përmendun tue e quejtë vehten si mbret rus. Ende nuk e ka përshkrue askush jetën e tij, sepse ngjarjet kryesore të jetës së tij gjinden vetëm në gojëdhanën e popullit. Në këtë vepër nuk ka asgjâ që nuk âsht bazue në tregimin e popullit dhe në raporte (në dokumente diplomatike, të cilat vetë Njegoshi i gjet n'arhivin e Venedikut, me 1847). Njeriu mrekullohet kur shef se shka kanë shkrue mbi këtë njeri të çuditshëm tue e quejtë diku mbret e diku perandor, si edhe kah shef se çfarë mjegulle ua ka pasë shtí në kungull (krye).

Tue e krahasue me »Kunorën e maleve« edhe kjo vepër e Njegoshit mbetet mjaft mbrapa, ndonse deri diku paraqet të vërtetën e asaj kohe.

III.

Mâ e randësishmja ndër të gjitha veprat e Njegoshit âsht »Kunora e maleve«, pa dyshim vepra mâ e mirë e letërsis së popujve të Jugosllavís. Në të pasqyrohet shprehja mâ e fuqishme e luftave shekullore për lirí e pamvarsí dhe mnija ndaj trathtís së popullit.

Për trajtimin e kësaj vepre gjeniale, Njegoshi ka marrë landë nga nji ngjarje historike, e cila ende nuk âsht zdritë sa e si duhet: shfarimi i turkoshakve.

Simbas tij kjo ka ngja kah mbarimi i shekullit XVII, gjatë sundimit të vlladikës Danillo Petroviq Njegoshit. Rreth kësaj ngjarjeje themelore Njegoshi e gershetoi Kunoren e vet tue dhanë pasqyrën e vërtetë të nji epoke, dhe tue shprehë gjithshka ka mendue e ndie me shekuj populli i Malit të Zí.

Çashtjen e turqizimit që pushtuesi turk e përdorte me forcë e me pare kudo në Ballkan, e ka paraqitë Njegoshi në »Kumorën e maleve« si kalim n'anën e të fortit, si trathtin e flamurit në fushën e luftës, si fymjen e randë të historís kombtare.

Këtu Njegoshi âsht kapë për nji të vërtetë të pamohueshme: pushtuesi dhe shtypsi prekë e kërkon gjithmonë pikën mâ të dobtë në popull për të mujtë me zotnue e me vû nën kambë sa ma lehtë, simbas asaj të vjetrës »ndaj e sundo«. Këto pika të dobta i gjen shtypsi gjithmonë në fëtyrat e trathtarve e të mohuesave, të cilët janë të gatshëm për interesat vehtjake »per nji darkë me shitun fén e për nji grusht pare athén«. Prandej ai, përkundrejt tiranís e trathtís, e naltson unjisimin e mbrendshëm, kthimin kah fisi dhe emni i vet tue thirrë që »të shporret gërbula prej vathit«, të shlirohet vendi prej të lëkundshëmve e dredhacakve, të cilët janë të gatshëm me u bâ shërbëtorët e të huejit e me u zhytë në baltën e trathtís.

Vepra sjellet reth ketër ngjarjeve themelore, si reth katër akteve në nji dramë.

Pjesa e parë âsht Mbledhija në prak të ditës së Shejtes Triní në Llovqen; *pjesa e dytë* — Mbledhija ditën e Zojës së Vogël në Cetinë, ku âsht vendosë me bâ kryengritje; *pjesa e tretë* — Mbledhija me krenët turq po në Cetinë dhe *pjesa e katërtë* — Këshnellat e Vjeti i Ri, kur bâhet shfarimi a zhbimja e turkoshakve.

Secila pjesë âsht thurë mjeshtrisht me episode të ndryshme, të cilat pasqyrojnë jetën e popullit me të gjitha ngjyrat e veta, në përkim me idén themelore, me të cilën përshkohet »Kunora e maleve« — me luftën për lirí.

*

»Kunora e maleve« fillon me monollogun e vlladika Danillos, i cili flet me vetveti në pikën e mjesnatës.

Populli âsht mbledhë në maje të Llovqenit, pse nesret âsht dita e Shejtes Triní dhe bahen kryqet për në Cërkvinë. Prijsi i populllit, Danillo, ka ra në kujdes: i kërcnohet rreziku i madh prej të huejve, ndërsa populli i tij âsht i përçamë. Shum fise të mashtrueme »me joshjet e fes së rrejshëme« kanë fillue me u turqizue dhe me e lanë mbas dore popullin e tyne tue iu shitë të huejit. Ate e mundojnë mendimet e zeza dhe parandjenjat e fatkeqsís. E ndien vedin të vetmuem:

Nji shufël e vetme n'mes stuhive,
jetim i mjerë pa kërkend në botë!

Vuk Miqunoviqi, i cili shtiret kinse po flen, i drejtohet me fjalë ngushllluese e trimnuese:

Jo, vlladikë, n'e njofsh zotin për zot!
. . . . . .
Ti n'ket vend nuk je njeri i vetmuem:
A nuk po i shef kta pesqind djelmosha!
. . . . . .
fuqi e tyne âsht fuqija jote.
Dersa Turqit t'i mposhtin kta t'tanë,
shum turkijat do t'i mbloje zija!
. . . . . .
Asht lehtë me qenun i mirë ndër t'mira,
trimat njifen ndër raste t'vështira!

Ktu, qysh në fillim, Njegoshi na paraqet dy tipa të ndryshëm dhe dy qindrime, të cilat do të bijnë në sy deri në fund të »Kunorës së maleve«: — vlladikën Danillo, i cili lëkundet, jo pse âsht frigacak, por pse âsht prijs, që shef mâ tepër se ai i cili rrin »nën kodër« dhe pse, si politikan, do të dishronte me e zgjidhë çashtjen në mënyrë paqsore pa gjak ndërmjet vllazënve dhe — Vukë Miqunoviqin, përfaqsuesin mâ të shquem të populllit, i cili anon kah lufta pa marrë parasysh se ç'flijime do të kërkojë ajo:

Lufta jonë mbarim nuk ka me pasë,
der'sa na ose Turqit të zhbihen.

Pjesa' e parë e mbledhís në Llovqen nuk jep ndonji përfundim, por âsht si derë e çelun për vendimet e ngjarjeve të mâvonshëme.

Pjesa e dytë zhvillohet në Cetinë, ku bâhet mbledhija ditën e Zojës së Vogël, në shêj të pajtimit të gjaqeve. Krenët rrijnë anash dhe, sikur në dramat e Grekëve të vjetër, del përpara vallja, e cila paraqet mendimet e ndjenjat e populllit. Ajo shtrëngon parín që të vendosi për të qërue llogarít me të turqizuemit, tue ua kujtue se nji herë ata kanë qenë fajtorët për shkatrrimin e mbretnis, kur janë

zanë midis tyne në Kosovë. Millefi i popullit kundër kësofarë parije kalon në namë:

He na i past hupun gjurma parís!
. . . . . .
Gjith parija, filiqanat qyqarë,
për fis të tyne u banë trathtarë . . .

Populli âsht i gatshëm për kryengritje, por

ka mbetë vendi pa kren' e parí;
prej t'pakryqit malet janë qelbsue,
janë së bashku tash ujqit e delmet . . .

Valja ndikoi qi parsimi të bâhet mâ i vendosun. Vojvodë Millija pohon se vallja flet »prej mendes së popullit«, prandej edhe ai qorton:

nâ si pata gjithnji sqepojmë.

dhe

nuk po guxojmë me fillue kurrgja!

ndërsa Vojvodë Stanku shton me zemrim:

E dhashtë zoti t'na hupi fara,
n'jetofshim ende nën ket fut' t'zezë!

Bogdan Gjurashkoviqi thotë se âsht koha që të vendoset dishka, pse tashmâ përflitet se Malazezt po merren vesht për dishka dhe anmiku mund t'ua hjedhi në befasí.

Në nji ndërkohë të pritjes së krenve të fiseve, na dalin për fushë kundërshtimet e mbrendshëme midis turkoshakëve e Malazezve: grindja në mes Hamza kapetanit e Vukë Miqunoviqit, si edhe rrëmbimi i Rizhës së Kasanit, e cila ka shkaktue gjakderdhje.

Mbassi mblidhet parija del përsëri në skenë vlladika Danillo, mbi të cilin janë ngulë syt e krejt parís. Prej atij pritet fjala vendimtare, por vlladika âsht i zymtë, ftyra e tij âsht bâ si dhéu. Ai nuk frigohet prej Turqve, por prej të keqes së shpis: mendon se kur t'u bijnë turkoshakve, do t'u vijnë në ndihmë vllaznit e tyne të pagzuem e prej kësaj do të vije nji fatkeqsi mâ e madhe; prandej —

Ndër dy t'kqija, e vogla durohet!

Në njikso gjendje të pezullueme fjalët e knjaz Rades shigjetojnë zemrën e vlladikës:

Po pse matesh kur s'don me farkue?
Pse ban mbledhje, kur s'guxon me folë?
Ma parë Turqve u ke ikë prej hunit,
he dhashtë zoti t'u mbarojsh n'çengela!

Mbas nji heshtjeje vorri që mbështjellë si errsina, del hana mbi Cetinë dhe ndihet kanga kushtruese e valles, që tregon historín e Malit të Zí e luftat e tij për liri, ku përzihen ditët e gëzimit me ditët e vuejtjeve dhe të pikëllimit, mjalta me idhcin, fitoret me humbjet, por që mbetet plot me ndërmarrje trimnore e me besim për t'ardhshëmen.

Në këtë natë, ndërsa të tjerët janë shtrí me fjetë, zhvillohet pika ma kulminuese e dramës: vlladika Danillo midis parís, si t'ishte vetëm, mbas shum përkuljesh, shef domosdoshmenín e përleshjes tue përfundue se:

tiranís me i ndejë me kambë në fyt
edhe m'e ba t'i njofi të drejtat:
kjo âsht mâ e shêjta detyrë njerzore . . .

dhe krejt i kthjelluem për çashtjen e turkoshakve shpërthen me vrull:

kushdo i ngjesh armët e shëndritshme,
kush e ndien zemrën tue i rnah' n'krahnuer,
. . . . . .
t'a shporim kërbulën prej vathit tonë!
Le t'shpërthejë kanga prej tmerimit,
lter i drejtë mbi gurin e përgjakun!

Këtu jepet njizanit vendimi përfundimtar për kryengritje.

Por prap, jo! Vlladika Danillo, si udhëheqës, âsht i vetëdijshëm për randësín e këtij vendimi: ai shef fare mirë se Turqit i kanë joshë shum Malazez në fén e tyne, se aty ka pasë edhe mashtrime me mjete të ndryshme, që i jep pushteti, si edhe frigë prej damit turk, e »shpeshherë friga ia nxinë ftyrën jetës« dhe propozon që vllaznit e turqizuem të thirren në nji kuvend të përbashkët:

kshtu që disi t'mujnë me u kthyemun n'fé
dhe me e shue flakën e përgjakun.

Ndonse askush nuk beson se do të përfundojë për së mbari, propozimi pranohet.

Gjatë ndërkohës, deri sa bâhet takimi me turkoshakë, del përsëri vallja, e cila paralajmon fitoren.

Pjesa e tretë. — Në mbledhje vijnë pesë a gjashtë turkoshakë. Në të vërtetë këta janë Malazez, të cilët kanë mohue origjinën dhe emnin e tyne. Përgjithsisht ata janë përfaqsuesat e atij elementi (mâ fort qytetar) i cili, për me i ruejtë pozitat e tij ekonomike e privilegjet tjera, u âsht përlkurë e ngjeshë Turqve, ka pranue fén e tyne e mâ në fund edhe gjuhën. Këta janë agallarët, beglerët, kavazbashët, sahanlëpisa e bishtaleca të ndryshëm, që, si të tillë, kanë

mujtë me mrrijtë edhe deri te dera e Stambollit e atje me krye shkollat e nalta tue u bâ kadí, myftí etj., ashtu që t'i shërbejnë sa mâ mirë politikës turke të shkombtarizimit edhe të rrëmbimit. Këta janë kabadajit e frymë, që kanë mohue gjakun e tyne, gjarpijt helmues në trupin e shëndoshë të popullít.

Në gjendjen acaruese dhe pezmatuese, në të cilën zhvillohet takimi me turkoshakë, që as nuk dijnë se përse janë thirrë, fjalët e vlladika Danillos tinglojnë me njerzí e afsh. Ai mundohet me gjetë fjalë shfajsimi për vllaznit e turqizuem:

Paj po, ata s'janë fajtorë aq tepër;
pabesija i joshi n'besí
dhe i zû dreqi n'rrjetën e tij.
. . . . . .
Shpeshherë friga ia nxinë ftyrën jetës.

Ai dishron marrveshtjen paqsore dhe ka shpresë në te. Sikur të ktheheshin të turqizuemit kah populli i vet, ai do t'ishte njeriu mâ fatlum në botë.

Zanja që përcjellë kuvendin âsht plot me humor të gjallë të popullit dhe me aluzjone therëse. Kundërshtimet janë t'atilla, saqë nuk ka asnji shpresë për pajtim. Mbas kulmit të lavdimit të Stambollit e të fés së drejtë nga ana e Mustaj-kadis, Serdar Jenku falnderon me plot ironí tue heqë kapicën dhe, tue qortue vehten e të tjerët, përfundon:

Shka kërkuem, ate kemi gjetë!

ndërsa Vukë Miqunoviqi shpallë:

Kryqi dhe topuzi le t'përpiqen,
kuku p'r atê që t'i plasi balli!

Ulet madhshtija e turkoshakve, të cilët disi përpiqen me gjetë shtegdaljeje, por kot. Fillon zhurma e kërcnimi, shka mundet lehtë me shpërthye në përgjakje e mandej mbretnon nji heshtje zemrimi në mes kërcnuesave.

Përsërí duket vallja që me kangë përmend vrasjet, flijimet trimnore të Malazezve e mandej shkatrrimin e Shengjer-vezirit në Vërtijelkë; tajo u ep zemër krenve edhe nji herë se fuqija turke nuk âsht e pathyeshme.

Letra e Vezirit të rí, që ia bijnë kavazët prej Podgorice vlladika Danillos, e ashpërson mâ tepër gjendjen. Veziri u drejtohet Malazezve prej së nalti, i fyen e i kërcnon. Ai shpallë se e çon mbreti i mbretënve më e përshkue vendin, për të rrbishtë në te shka âsht zgjatun tepër e për të mtue shka âsht plot e për plot, kështu që me ia përmbledhë frejt najës,

përse raja âsht si kafshët tjera.

Ai e thrret vlladikën që bashkë me prijsat tjerë t'i shkojnë në çadër për përkulje, pse për ndryshe ushtrija turke do të mbjellë mjerimin mbi Malin e Zí.

Përgjegja e vlladikës âsht vërte burrnore. Ndër aluzjonet e bukura, ai i ban me dijtë vezirit se:

arra e fortë âsht nji pem' e çuditshme,
bane m'e thye, theve dhamb't e tu!

dhe shton:

gjaku i njerzve âsht ushqim i mbrapësht,
ka nisun nga hunda me u shpërthye!

Tue iu përmendë se kerri i Turqve âsht kthye teposhtes, përfundon se:

atij që ka ligjin n'teh të shpatës
i qelbësojnë gjurmët me panjerëzi.
. . . . . .
Te ju gjimohet në t'katër anët,

prandej shfaq mosbesimin ndaj Turqit e Vezirit.

Miqunoviqi ia shtrín fishekun rixhall Osmanit, që t'ia çojë Vezirit dhantí si çmim për çdo krye Malazezi.

Rixhalli i tërbuem prej kësaj »paturpsije« e quen Martinoviqin

cub kryeneç i kaurrve

dhe Vukë Miqunoviqi i përgjegjet burrnisht e me krenarí, ku shifet qartas qellimi i luftës, së cilës ia kanë nisë Malazezt:

Po t'mos na kishe ardhun tu shpija,
do t'dijshe shum mirë me t'u përgjegjë;
por sido qoftë due me t'thanë dishka:
Po a thue t'dy nuk jemi cuba?
Ai âsht cub i skllavëve t'lidhun,
âsht mâ i mirë, pse rrëmben mâ shum;
un jam cub që i ndjeki cubat;
âsht mâ me zâ cubnija e ime.
Un nuk i përvloj vendet dhe popujt,
por shumica e mizorve t'pashpirtë,
para meje n'hund' e n'buzë kanë ra!

Mu në këtê vend Njegoshi e ka theksue qartë qëllimin e veprës së tij, si edhe të ngjarjeve që këndohen në tê. Kjo âsht lufta për lirí, në të cilën nuk do të ketë »mizorë të pashpirtë«, as »cuba të skllavëve të lidhun«.

Në disa sqena që vijnë mbas, ndërsa ka ra nata e vallja këndon kangën e bukur mbi Qytetin e Ri e mbi thyemjen e Topalli pashës në Fushën e Kamenopolës, paraqiten bestytnít e popullit, dashtunija e msheftë e Vukë Mandushiqit n'Angjelinën e bukur, për të cilën flet në gjum (kjo âsht nji ndër pjesët lirike mâ të bukura të Kunorës së maleve) e n'agim tregohen andrrat, që paralajmojnë fitoren, por edhe flijimet.

Turqit shkojnë tanë pezëm.

Sqena me vojvodë Drashkun, i cili ka ardhë prej Venedikut dhe u tregon Melazezve se shka ka pa atje, ndonse në shiqimin e parë duket si shtesë e shmangëje prej tanësís, përsëri e ka domethanjen e qellimin e vet të thellë. Përkundruell feudalizmit turk, nepër gojë të vojvodë Drashkut, Njegoshi na jep nji pasqyrë besnike t'atij rendi tjetër shoqnuer, i cili sundon në prendim, ku nji shfrytzim âsht zavendsue me tjetrin. Aty ku vojvodë Drashku paraqet venedikasit, aty flet krejt dishira e popullit, i cili nuk pranon që në vend të redit shoqnuer turk të vijë nji tjetër i tillë. Në të vërtetë këtu thohet se gjyqet e tyne janë »pak mâ të mira se ato të Turqve«, shka tregon se përsëri atje ka njifarë përparimi, por edhe ata janë të kqij, pse i mundojnë njerzit, pse te ata ka shum mjerime e vuejtje, aq rrena e dredhina dhe pasigurime njerzish, saqë vojvodë Drashku, i tmerruem prej asaj që ka pa, thotë:

Më mpihet gjaku, he ata i vraftë zoti,
kur më bijnë ndërmend ato tmerime!
. . . . . .
Pra m'ndigjoni sod se shka po u thom:
Prej aso burgjesh un vesh kam marrun
se e dhunojshin randë urdhnin e zotit,
se mbretnija e tyne do mbaronte
dhe ndër duert e mâ t'mir've do t'binte.

Shiqimi në shpatulla, sqena me krushqit e mandej vajtimi i motrës së Batriqit, të cilin e vranë Turqit në besë, si edhe mbarimi tragjik me vetvrasjen e kësaj femne, flasin haptas mbi kundërshtimet e lidhuna nyje, që vetëm sa nuk kanë shpërthye.

Se sa finok âsht pushtuesi e çfarë mjetesh përdorë për ta shti në grindje popullin, Njegoshi na e paraqet me anë të plakës shtrigë prej Tivari, të cilën e ka dërgue Veziri i Shkodrës, për të shkaktue grindje midis Malazezësh dhe për të mos mujtë kështu me u marrë me çashtjen e mprojtjes kombtare.

Përposë kësaj këtu i âsht dhanë njî kritikë serjoze bestytnive të popullit mbi shtrigat.

Sqenat përfunduese të pjesës së tretë janë monologu i gjatë i igumen Stefanit, si edhe betimi, që âsht mâ tepër nanë e mallkim se sa betim.

Kjo pjesë fillon me parashêja të çuditshëme: me tërmetin e tmershëm e hanën e kuqe në qiell.

Plaku i verbët, igumeni, ka ardhë për të kallë gacën e shêjtë të kryengritjes. Ai ia nis prej së largti, por fjalët e tij synojnë në çashtjen kryesore, n'atê për të cilën janë mbledhë të gjithë, në çashtjen e luftës kundër Turqve.

Mbasi thekson se çdo kohë ka detyrët e veta, por ajo ka në veti edhe fuqit për t'i krye këto detyra, ai i drejtohet brezit të rí, brezit »të krijuem për kangë« dhe, tue e ngrijtë i drejtohet me thirrje për qindrim:

Jú u pret nji luftë mâ se e tmershme!
krejt fisi juej vehten ka mohue
dhe i shërben mamonit të zí...
. . . . . .
Asht gjykue që ju ta mbani kryqin
e luftës s' tmershme me tuejt e me t'huejt.
. . . . . .
Vdisni n'lavd, mbassi duhet me vdekë!

Dhe si epilog i pjesës së tretë vjen nama e randë, që lëshon serdar Vukota:

Kush trathton atê që ia nis,
gjithshka past' o, atij iu baftë gúr!
. . . . . .
Farën e arës ia ktheftë në gur,
fmijt në bark të nanës iu ngurofshin,
prej tij njellshin e u shtofshin kërbulâjt,
që populli gishtin t'ua vêjë për zí!

Pjesa e katërtë dhe e fundit i âsht kushtue aktit të shfarimit të turkoshakve. Njegoshi këtê plojë nuk na e jep drejtazi, por me anë të lajmtarëve, të cilët njoftojnë se turkoshakët janë shfarue e shpijat e tyne janë shkrumue.

Vallja lavdon në kangë trimat që s'pari u kanë na Turqve dhe thotë se përmendorja mâ e mirë e trimnis së tyne âsht vetë Mali i Zí dhe lirija e tij.

Igumen Stefani kryen përkujtimin e dëshmorëve, që kanë ra qysh prej kohëve të lashta e deri tash, sepse ata janë ndërtuesat e lirís së popullit.

Mrrijnë përsëri lajmtarët, të cilët tregojnë për luftat në krahinat e ndryshme. Vetë Cërmnica, që ka qenë plot e përplot me Turq, me t'ikunit e agallarëve dhe haraçlijve, dliret prej Turqish.

Në fund vjen edhe Vukë Mandushiqi me xheferdaren e coptueme në duer. Ai ia ka fillue luftës, kur haraçlijt patën nisë me mbledhë haraç ndër të vorfnit e Shtitarit. Ai âsht i mrroltë, me musteqe të lëshueme dhe me pafta të thyeme. Ai i tregon vlladikës se si ia coptoi xheferdaren pushka e mbrame e Turqve, prandej ka ardhë me pyetë në se ka mundësi që vlladika t'i gjejë mjeshtër me ia ndreqë xheferdaren e tij vrastore.

Vlladika e ngushllon me fjalë, me të cilat merr fund »Kunora e maleve«:

Përmbi trup tandin, shndosh kryet e tú,
përse pushkë tjetër ke me gjetë
edhe ndër duert e Vukë Mandushiqit
çfardo pushke ka me qenë vrastore!

*

Njegoshi ka besue papërkulshmenisht në lirí e në progres, në drejtësín njerzore, e cila do të fitojë patjetër, edhe pse mund të kapërcejë nëpër pengesa të mëdha.

Ai ka besue ngultas në fuqín e popullit të tij edhe në vleftën e jetës së njeriut tue mohue, me çdo varg të vetin e me krejt veprimtarin e tij, pikëpamjen pesimiste të botës si nji marrí, e cila nuk mund të pajtohet me luftën e vazhdueshme kundër forcës e tiranís.

Ngadhnjimi i lirís e i drejtësís për ate ka qenë njinji si ngadhnjimi mbi përdhunimin, pse lirija âsht ajo fuqí që e ban njerin me të vërtetë njeri.

Këte na e tregon sidomos vepra e tij gjeniale »Kunora e maleve«.

SAT NOKSHIQI

MBI PËRKËTHIMIN SHQIP TË »KUNORËS SË MALËVE«

Letratyra e jonë e porsafillueme, me pak vepra origjinale e kund edhe ato tue i shkelë koha, nuk âsht në gjendje tash për tash me e ngrijtë sa duhet e gjithanshëm nxanësin dhe njerium tonë t'etshëm për lexim. Përkthimet e veprave dhe të kryeveprave të letratyrave të hueja qi janë bâ në shqipet, nuk kemi pasë fatin me i riprodhue dora dorës për nevojat e përngutshme të shkollave dhe të lexuesave; prandaj jemi të bindun se ky përkëthim do të shërbejë dhe do të mbushi nji shpraztinë deri diku edhe në këte pikëpamje, sidomos këtu ndër ne, ku porsa ka fillue të prodhojë shtypi shqip.

Për shkak t'afërsís, përkimit të mentalitetit, shprehjeve, përshkrimit, karaktereve, ndjesíve e vrullit të vehtjeve të përshkrueme te Njogoshi në Kunorën e malëve, afërsisht të ngjajshëm me tipat e karakteristikat e malsorëve tanë, përshkrue me mjeshtrí n'epikën tonë popullore, na në shum vende kemi pasë njifarë lehtësije, kureshtje, interesimi dhe nxitje, që të punojmë mâ me zell. Asht e natyrshëme se dy fqij huajnë miellin për bukën e përditshëme, e jo mâ mendimet, ndiesít, doket etj. Për këtê arsye në shum vende të komentarit âsht shenue: në Mal të Zi edhe ndër ne besohet, bâhet, thohet kështu ose ashtu.

Përsa i takon llojit të vargut, edhe këtu jemi mundue me ndjekë auktorin, ashtu si kemi bâ në kushtesë me gjashtëmbëdhetërrokshin.

Tue marrë parasysh mënyrën e shprehjes, të të përshkruemit dhe të tregimit, i cili tue u shqiptue përkon bukur mirë me tetërrokshin (me të cilin âsht shprehë pjesa mâ e madhe e epikës sonë popullore), në fillim jemi tundue edhe na me e shqiptue në tetërrokësh. Por, tue pasë parasysh se ky varg do të lente mjaft me dishrue edhe për kah kuptimi, se do të duhej me cungue, ndrydhë e ngushtue e pra me shëmtue e humbë fuqín e origjinalit, e pamë t'udhës me ndjekë dhetërrokshin. Këtê e bamë për këto arsyena: pse dhetërrokshi përfaqsohet bukur në gjuhën tonë prej vargjeve të rapsodivet

të Shqipnís së Veriut me ciklin e kangëve të kreshnikëve të Mujës e të Halilit dhe me të tjera kangë me argumente të tilla; dhe pse shum kangë e rapsodí, që i këndojnë mjeshtrisht kangëtarët e Kosovës e të Metohís në serbishtet me vargun dhetërrokësh, i këthejnë aty për aty edhe në shqipet po në vargun dhetërrokësh, shka nuk len gjâ mangut në muzikalitet, në shprehje dhe në fuqí plot gjallní. (Shif Hylli i Dritës, vjeti 1937 Nr. 3. »Rapsodít tona popullore«, riprodhue prej prof. Zekeria Rexhës në revistën letrare »Jeta e Re« vjeti 1949, Nr. 2). Këtê e kemi vërtetue edhe vetë tue ndigjue në rrafshin e Dukagjinit aso kangësh me të njajtën tematikë. Për dhetërrokshin kemi marrë zemër edhe prej disa vargjesh të shqiptueme nga Don Ndre Mjedja, që i bjen si shembuj tipikë edhe Dhimitër S. Shutëriqi (Metrika e Shqipes, botue në Tiranë me 1947), si edhe prej vjershës elegjike të Vaso Pashë Shkodranit »Shqipnís së robnueme«. Prandej nuk deshtëm me iu shmangë këtij vargu të pasun, por e bamë mend t'i shkojmë për shtat gjuhës sonë dhe orgjinalit, i cili ka nji forcë e ritëm tejet të thekshëm, tërheqës e frymzues. Mbassi vargu dhetërrokësh me larmín e theksave të vet, të cilët bijnë në të 3, 5, 9; 5, 9; 3, 6, 9; 3, 5, 9; 1, 3, 5, 7, 9; si edhe në dypesërrokshin 5, 9 e 4, 9, prej të cilëve mâ i rëndomti âsht pesë-nandshi, tipik në gjuhën shqipe, u bindëm, se nuk bâhet keq me ia dhanë krahun këtij vargu mâ të gjatë të poezis popullore e njiherit me ia ruejtë sado kudo shqipes nji thesar që ka nisë me u vrugue moti.

Në përkëthim jemi mundue me përdorë gegnishten e dlirtë zyrtare, por në të ndeshen edhe mjaft të thame e trajta djalektore të Shqipnis së Veriut, (si për shëmbëll ajo e mënyrës diftore e foljes me pasë e me qenë, kohë e kryeme, vetë e tretë, shumës: k i ' n për kishin, i n për ishin; trajta e shkurtë e mënyrës diftore e foljes me qenë, kohë e tashme, vetë e tretë, njejës: â për âsht; trajtat e shkurta të mbiemnave numrorë e të pakufishëm: ' i për nji, n d o ' i për ndonji; shkurtime parafjalësh: n ' p ë r për nëpër; p ' r në vend të për, si edhe trajtën e zgjatun të pjesorëve: p r i t u n, s h k r u e m u n, r r ë f y e m u n etj.) mbasi ashtu na ka shtërngue nevoja e poezis e natyra e vargut për të mujtë me shti mendimin në kallepin e dhetërrokshit. Kështu, aty ku metrika do ta kalonte masën, po të përdorej trajta e rregullltë e foljeve, na u ka dashtë me përdorë trajtat e shkurta e përkundrazi, aty ku trajta e gjuhës gegnishte zyrtare nuk ja ka mrrí, si me thanë me e plotsue dhetërrokshin, jemi shtërngue me përdorë trajtën e zgjatueme të pjesorëvet, ose ndonji lidhëse, që nastësisht e për natyrë të gjuhës e përforcon, thekson dhe e spikatë kuptimin e mendimit në varg.

Në lidhje me këtë jemi të mendimit që hulumtuesat e ardhshëm e ata që e vrasin mendjen me çashtjen e shqipes, kur ta studjojnë përnjimend epikën dhe lirikën shqipe, ta rrahin imtë çashtjen e këtyne shkurtimeve, pse ne na kanë ra për shtat e vyejtë si çels; aq mâ tepër na duket se kanë njifarë muzike më vehte, e cila herë herë e len mbas atê të trajtave zyrtare. Përkundrazi, formës së zgjatum të pjesorëve, jemi të mendimit me iu shmangë sa mâ tepër, si për arsye bukurzanije e muzike, ashtu edhe për ekonomí e pastërhollim fjalësh.

*
* *

I marrun në përgjitshsí, Njegoshi në shum vende i ka mendimet e këputuna; ai paraqet me nji varg nji sentencë filozofike të këputun prej vargjevet tjera, si me qenë nji formulë e veçantë. Mendimet e tij janë aq shum të kristalizueme, sa të bâhet me thanë se ai ka ndejtë gjithë jetën e tij në logje kuvendesh me burra t'urtë e mendtarë dhe ka stenografue ajkën e filozofis dhe të mprehtësís s'ideve të tyne plot kuptim, humor e sarkazëm, ose thue se i ka shenue prej librave të filozofëve botnorë të të gjitha kohëve. Prandej vepra e tij âsht komentue mâ fort se çdo tjetër e farës së vet në gjuhën sllave, aq sa edhe sod komentuesat nuk janë të nji mendjeje përsa i përket domethanjes e pikës që ka synue auktori, sikur do të vihet ré. Ndër komentet e para edhe mbasluftës së dytë botnore, që na kanë vyejtë mâ fort, janë ato të Millan Reshetarit, Gjuza Radoviqit, T. Gjukiqit dhe S. Nazeçiqit. Prej gjuhëve të hueja kemi përdorë për krahasim përkthimin n'italisht prej Umberto Urbani dhe në frangjisht prej Divna Vekoviq-it.

Përsa i takon komentit në shqip jemi mundue me e bâ sa mâ të plotë — ndoshta edhe e kemi teprue — por me këtë jemi rrekë me e bâ të mundshëme që kushdo ta këndojë dhe të dishrojë me e kuptue »Kunorën e maleve«, ta kuptojë, në mos prej vetë përkëthimit së fundi edhe prej komentit, pa të cilin edhe në gjuhën sërbishte nuk përdihet lehtë. Nuk i jemi përmbajtë vetëm nji komentimi, por, tue krahasue, kemi shkue mbas këtij parimi: aty ku shumica e komentuesave e kanë hjedhë nji koment, e edhe na e kemi arsyetue se duhet hjedhë, e kemi hjedhë dhe kemi shkue me shumicën; por ka edhe vende ku jemi nda prej komentuesave të deritashëm, (si p. sh. në komentimin e vargjeve 32, 2011 etj.).

Në folje kemi përdorë t'ashtuquejtunën të tashmen historike.

Në koment janë spjegue ndamas edhe disa të thanme tipike e të rralla si edhe pak frazeologjí e djalektit të veriut, kështu që të mos lamë kend me mbetë harû.

Fjalët, për të cilat na e ka hangër mendja se janë vërte të rralla, sidomos për Shqiptarët e kësaj ane, i kemi radhue simbas rendit alfabetik në trajtë të nji fjalorthi, shtue në fund të librit dhe jemi mundue me u vû përbri sinonimet e domethanjen. Aty do të gjindet edhe spjegimi i disa fjalëve turqe etj. Këtu duhet të theksojmë se poeti vetë ka vû në gojë të Turqve e të turqizuemvet me qellim fjalë turqishte, të cilat kanë shijen e tyne në përputhje me kohën e mentalitetin e protagonistave. Prandej as na nuk i kemi zavendsue me fjalë shqipe edhe aty ku kishim mujtë, për arsyenat që u përmendën.

Shkopi që mund të na kërsasi brijvet, le të bâhet pupël me mjaltë për ata që do t'ia hyjnë me shqiptue pjesë e vepra të poezís dhetërrokshe, qoftë prej letërsís së Sllavëve të Jugut, me të cilët po ndërthuremi e ngjishemi kulturalisht së pari, qoftë prej letërsive të tjera botnore. Na vetëm mund të theksojmë me bindje se nuk kemi gabue në thalbin e shtrimit të çashtjes, sepse kemi marrë për bazë dhetërrokshin, e sa për rrëshqitje e lajthitje duhet me pranue se asnji vegle nuk i bihet bukur së pari.

Në qoftë se sadopak ia kemi mrritjë qellimit, na do të jemi edhe për këtê të kënaqun.

Përkëthyesat

KUSHTUE ESHTNAVE T'ATIT TË SERBIS

Përmbi gjith shekujt e tjerë njiky shekull le t'krenohet,
epok'e tmershme e breznive njerzore ky do t'çmohet!
Në ket shekull tetë binakë përnjiheri janë përspjetë
dhe prej djepit të Bellonës mbi ket tokë ata janë gjetë:
Napoloni, Karli e Bliheri, Velingtoni e Suvorovi,
Karagjorgji, shtagë tiranash, Shvarcenbergu e Kutuzovi.

Kushtue eshtnave t'atit të Sërbis: Karagjorgjit

1. **njiky shekull:** shekulli i XIX.

4. **Bellona:** perendesha e luftës së Romakëve.

5. **Napoleoni:** (1769—1821), gjeneral francez dhe burr shteti, më vonë perandor i Francës, që pushtoi pjesën më të madhe t'Europës J. P. e të mesme. Me rastin e ndërmarrjes në Rusi, me 1812, mbas luftës së Borodinit, hyni në Moskën e lëshueme, por mu kjo ia sueï shkatrrimin. Mbas luftës së Vaterlos (1815) e çuen në mërgim n'Ujdhesën Shën Elena, ku edhe vdiq. — **Karli:** kryeduka, Karli i Habsburgëve (1771—1847), nji ndër prijsat më të shquem ushtarakë ndër luftimet kundër Napolonit. — **Bliher:** Gebhard Bliheri (1742—1819), feldmarshal prus. Qe mujtë disa herë në luftat kundër Napolonit. Me 1814 bashkë me ushtrín aleate hyni në Paris. Në Vaterlo u bashkue me Velingtonin dhe ndihmoi fitoren mbi Napoleonin — **Velingtoni:** Artur Velingtoni (1769—1852) lord dhe prijs ushtarak anglez. Si komandant i trupave anglo-portogeze, ka luftue kundër Napoleonit (1809—1813) dhe ka shkrue Spanjën prej Francezve. Ka qenë komandant epruer i trupave të të besëvidhunve dhe ngadhnjyes mbi Napoleonin në Vaterlo. — **Suvorovi:** Aleksander Vasilijeviq Suvorovi (1730—1800), prijsi i madh ushtarak rus dhe nji ndër ushtarakët më të lavduem të historís së ré. Asht shque në luftën shtatëvjeçare. Ka korrë nji varg fitoresh në dy lufta kundër Turqve, shoi kryengritjen polake nën Koshqushkon dhe pushtoi Varshavën (1794); mbassi Napoleoni shkoi n'Egjypt, i ra Italis së Veriut dhe e rrëmbei prej Francezve, por për shkak mospajtimi me Austrijakët,u detyrue me u tërhjekë nëpër grykën e Shën Gotardit.

6. **Shvarcenbergu:** Karl Filip Shvarcenbergu (1771—1820), për do kohë ka qenë kryetari i këshillit ushtarak t'Austrís, prijs i ushtrís austriake që hyni në Francë me 1814. — **Kutuzovi:** Mihajlo Kutuzovi (1745—1813), gjeneral dhe prijs ushtarak rus. Luftoi me Turqit n'Ujdhesën Ballkanike. Komandoi mbi ushtrín ruse kundër Napoleonit në luftën e njoftun të Borodinit (1812) ku me strategjin e vet të tërhekjes e çoi në shkatrrim ushtrín e Napoleonit.

Vetë Arei, tmerim i botës, me lavd t'luftës i ka dejë
dhe si fushë u caktoi tokën, t'mujnë me bamun n'tê betejë.
T'dalë luani kaçubës s'madhe, kjo nuk âsht ndo'i vështirsí,
pse ndër popuj t'mdhej gatitet fort letë çerdhja për gjení,
mbassi aty ai e gjen landën që vyen për vepër të mbarë
dhe kunorën e triumfit për t'stolisë kryet guximtarë.
Por heroi i Topolles, Karagjorgji i pavdekun
mirë ia duel qellimit t'madh, n'për pengesa q'i zunë shtekun:
ngriti pop'llin, pagzoi vendin edhe thei vargojt barbarë,
prej së vdekmi e zgjoi Sërbin dhe ia kthejti shpirtin mbarë.
Qe msheftsija e t'pavdekshmit: kur trimnín harroi Serbjani,
ai i dha zemër të përhershme, n'tê zgjoi zemër prej luani.
Fuqít e Faraonit t'Lindjes para Gjorgjit krejt janë ngrí;
duert e Sërbve me at emën dehen shqim në kreshnikí!
Prej Gjorgjit dridhet Stambolla, át gjakpís e ikerbulan,
i betohen Turqt mbi shpata, pse ata tjetër bé nuk kanë.

. . . .

---

7. — **Arei:** Arej (Ares), zoti i luftës te Grekët, i biri Zeusit dhe i Herës; zoti mâ i shpejtë e mâ trim.

9—12. — **T'dalë luani** etj.: Prej pyjeve të mëdha deh luani mâ lehtë, po ashtu edhe prej popujve të mdhej del gjeniu mâ lehtë, se aty gjenë gjithshka âsht e nevojshme për mrrijtjen e idés së tij.

13—14. — ... **heroi i Topolles:** Karagjorgji i ka pasë shtigjet e zanuna, pse ka pasë lé në nji popull të vogël, i cili ka qenë vetë në robní; me gjithatë ai ia duel përsëri qellimit të madhë; shkrimit të popullit të vet.

15—16. — **ngriti pop'llin etj.:** Si udhëheqës i kryengritjes së parë serbe (1804—1813) Karagjorgji i prini popullit në luftë dhe shkroi vendin prej Turqve; mposhti tiranín (vargojt barbarë), e ngrijti prej mjerimit të robnís dhe i dha jetë e lirí.

17—18. — **Qe msheftsija** etj.: Qe se shka ka bâ Karagjorgji, qe ku qindron msheftsija e asaj që ka qenë caktue ta kryejë ai: u ka dhanë zemër Serbëve dhe ka zgjue në ta kreshnikín, që e kanë pasë harrue.

19. — **Faraoni i lindjes:** mbreti turk.

Po, kreshnikun kamba kambës e ndjek fundi tragjik prorë,
qe, kres s'ate i ka qenë shkruemun t'shitej për t'vetën kunore!
. . . . . .
. . .

. .
. . . . . .
Breznít veprat i gjykojnë: gjithkuj i japin shka i takon; 25
mbi Borisët, Vukashinët nama e t'gjithve shungullon;
em n' i fliqun i Pizonit, kalendar s'duhet ta zhlyej,
gjyq' i Orestit, rrfé e qiellit, për Egistin do të vyej.
. . . . . .
. . . .
. .
. .
. . .
. . . .

---

24. — **qe, krés s'ate** etj.: Për Karagjorgjin ka qenë caktue që, me vdekjen tragjike si hero, ta mrrijë lavdís së përjetshëme: me 1817 Karagjorgji u kthye në Serbi (ku qysh me 1815 pat plasë kryengitja e dytë nën udhëheqjen e Millosh Obrenoviqit) me qellim që të vijonte luftën kundër Turqve, por qe vra në Smederevë me urdhnin e Miloshit.

26. — **Borisët, Vukashinët:** Boris Godunovi (1552—1605) mbas vdekjes së dhandrrit të vet, mbretit Teodor i I, me 1591, e zdrypi trashigimtarin e fronit, Dimitrin dhe u shpall vetë mbret. — Vukashin Mrnjavçeviqi, mbret (1365—1371) e zdrypi prej fronit mbretin Urosh, por nuk e vrau si tregon populli. Uroshi jetoi mâ shum se Vukashini, i cili u vra te Crnomeni, në lumin Maricë me 1371. Gojdhana popullore, së ciles i shkon mbas poeti; të dy këta i merr si trathtarë, të cilët i përcjellë mallkimi sikurse edhe vrasësin e Karagjorgjit që simbas gjyqit të drejtë të historís, do ta përcjellë nama edhe përbuzja.

27. — **Pizoni:** Gjeneral i perandorit romak, Tiberit, i cili vrau vetin për shkak të paditjes se në vjetin 19 të e. r. (epokës së re) helmoi (ndoshta me vetë dishirën e mbretit) nipin e mbretit dhe prijsin e dashtun romak, Germanikusin. Për këtë senati e shfeu prej regjistrit të konsujve. Këtë regjistër të konsujve poeti e quen gabimisht kalendar.

28. — **Egisti:** Bir'i Tijeskit e i Penelopes që vrau mbretin e Mikenës, Agamemnonin, prijsin epruer të luftës greke kundër Trojës, me anën e Klitemnesrës, grues së tij dhe dashnores së vet. Oresti, i biri i Agamemnonit ia muer gjakun t'et tue vra Egistin edhe t'amën.

Mbi vorr tandin të shkëlqyeshën smira e keqe vjell terrsí,
kush e shuen rrezen qiellore t'shpirtit tand me plot fuqí?
Errsí t'mbrapshta e t' përlotshme mund ta mshefin, thue, at' dritë?
Ato, po, i mshifen dritës — gjithmonë drita i kandritë.
Do ta shndrisi Serbin flaka e pishtarit tand plot jetë,
dritë mâ t'ndritshme e mrek'lluese për t'gjatë shekujve do t'ketë.

. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .
. . . . . .

Din Serbjanja t'lindë Dushanin, Obiliqin din m'e mâ,
porse heroj si Pozharët, kreshnik edhe trima n'zâ,
shif, Sërbjanet, tash po pjellin. N'bujarí serbizmi u ri!
Ik, mallkim i zí, prej fisit — Serb't betimit ia kanë mrri!

Në Vjenë, vjeti i ri 1847

Auktori

---

34. — Me këtë varg poeti shigjeton te kundërshtarët politikë të **Karagjorgjit**, të cilët u përpoqën me ia zvoglue meritat e tij, por përpiekjet e tyne shkuen huq. Skuthit e tyne do ta smadhojnë shkelqimin e lavdís së Karagjorgjit. **Flaka e liris** që ai ndezi te Serbët do të bahet mâ e madhe mâ e shkëlqyeshme.

35. — **Din Serbjanja** etj.: Serbjanja din me lindë asi bijsh sikurse kanë qenë Dushani (1331—1355), sundimtari serb mâ i përmenduni i mesjetës.

36. — **Pozharët:** Dimitrije Pozharski (1578—1641) bujar rus, që bashkë me Mininin, thertarin (kasapin) e Njizhnji Novgorodit ka udhëheqë popullin në luftë kundër Polakëve dhe ka shlirue Moskën (1612), ku depërtuen gjatë kohës së përleshjeve për fron, në të cilin, në saje të Pozharit, u zgjodh mâ në fund Mihajl Romanovi.

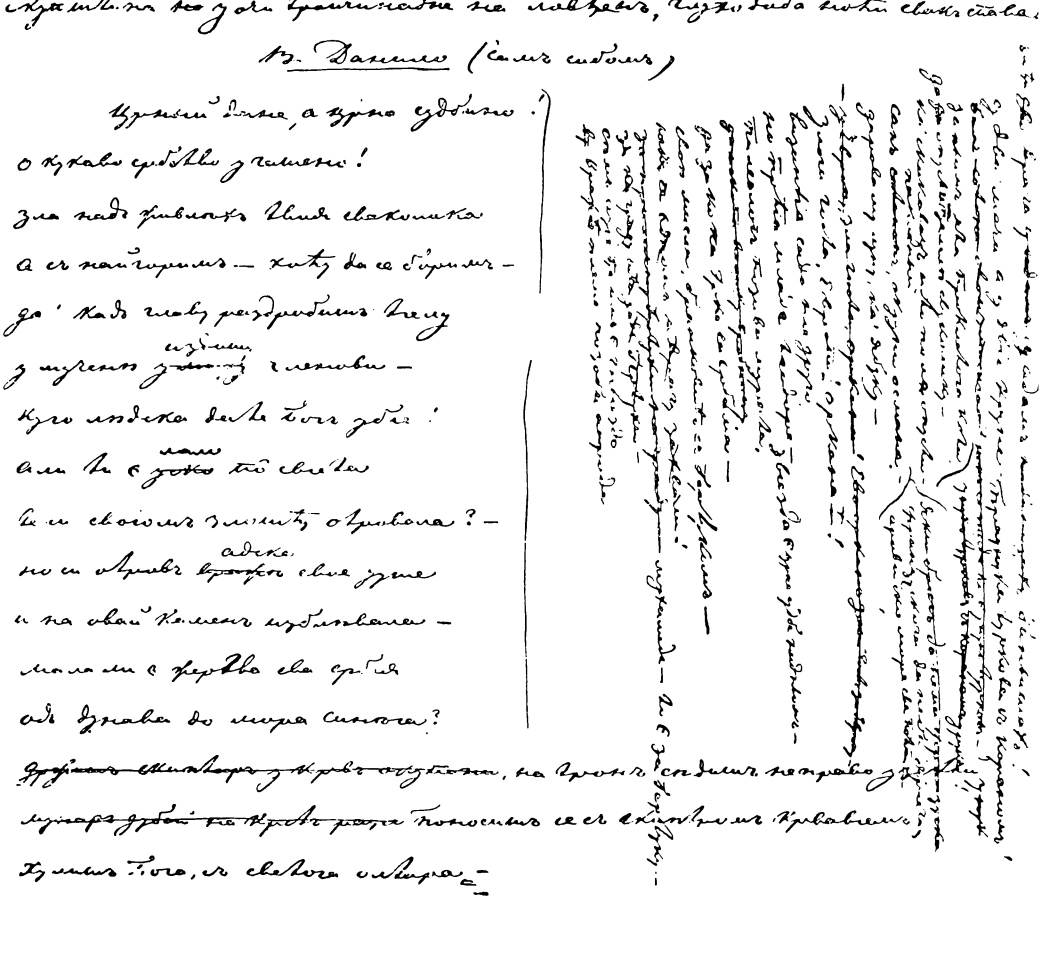

Fillimi i dorëshkrimit të „Kunorës së maleve".

VEHTJET:

VLLADIKA DANILLO
IGUMEN STEFANI
JANKO GJURASHKOVIQI (serdar)
RADONJA „
VUKOTA „
IVAN PETROVIQI „
KNJAZ RADE, vllau i vlladikës Danillo
KNJAZ BAJKU
KNJAZ ROGANI
KNJAZ JANKU
KNJAZ NIKOLLA
VOJVODË DRASHKU
VOJVODË MILIJA
VOJVODË STANKU (Lubotinasi)
VOJVODË BATRIQI
TOMASH MARTINOVIQI
OBRADI
VUKË RASLLAPÇEVIQI
VUKOTË MRVALEVIQI
POPULLI
BOGDAN GJURASHKOVIQI
VUKË MIQUNOVIQI
VUKË MANDUSHIQI
VUKË LESHAVASTUPA
POP MIQA
MOTRA E BATRIQIT
HAXHI-ALI MEDOVIQI, kadiu
SKENDER AGA
MUSTAJ KADIJA
ARSLLAN-AGË MUHADINOVIQI
PERAT ZAQIR, Kavaz-basha
RIXHALL OSMANI
NJI PLAKE

(VUKË MARKOVIQI
USHTARI
NJI TJETËR USHTAR
NJI CUCJANË
NJI KRUSHK MALAZEZ
NJI KRUSHK TURK
NXANËSI
NXANËSAT
DJALOSHI
VUK BORILLOVIQI
BAJRAKTARI PIMA
NOVAK DUPILANINI } Shërbëtorët e vlladikës
NOVAK VELLESTOVCI
KALLUGJERI
DJELMOSHAT
POPULLI)

Mbledhija në ditën e Shejtes Triní në Llovqen;
koha e thellë e natës, të gjith flejnë.

VLLADIKA DANILLO

(me vete)

Pa shife dreqin me shtatë dollama,
Me dy shpata dhe me dy kunora,
stërnipin e Turkut me kuranin;
mbas tij tuba e pjellës së mallkueme,
nis me rrenue tokën an'e m'anë,
sikur shkretnon fushat karkaleci!
Po t'mos kishte qenun bregu i Francës
deti arab botën do ta vërshonte!

1—3. **Pa shife dreqin me shtatë dollama** etj.: Dreqi që i del vllladika Danillos përpara sysh âsht sulltani; ai âsht veshun me shtatë dollama (binjisha) si shêj nderimi e fuqije të jashtzakonshëme. (Këtu numri shtatë përdoret sikurse edhe në kangët populiore për të tregue dishka të madhe e jashtë masës, për shembëll: me shtatë krena, me shtatë zemra etj.); disa me këtê numër duen me thanë se ai e ka shtrî sundimin mbi shtatë mbretní (shtatë krajiat; ai ka dy kunora, sepse njiherit sundon mbi Azin e mbi Europën e âsht edhe kryetar shteti (sulltan), por edhe kryetar feje (kalif); dy shpatat janë shêji i fuqís së tij të dyfishtë, laike e shêjtnore. Ai âsht stërnip i Turkut, sepse — simbas legjendës së vjetër të Lmdjes — Turku, nji nga të tetë djelmt e Jafetit, ndër mbasardhësat e tij, ka pasë edhe Tartarin e Mongolin, prej të cilëve duelën popujt Tartarë dhe Mongolë; stërnipi i Turkut âsht me kuran, sepse Turqit, mbassi pranuen fén Islame ,mejheri fillluen të forcohen dhe t'ia mrrijnë me u bâ fuqí botnore dhe, kudo që shkojshin, e përhapshin kuranin, fén, kundër së cilës do të luftohet në »Kunorën e maleve«.

7—8. **Po t'mos kishte qenun bregu i Francës** etj.: Me 732 ushtrija frenge nën Karl Martelin (689—741) i shkatrroi afër Poitiers Arabët. Me këtë fitore u pengue depërtimi i tyne prej Spanje për n'Europën përendimore dhe kështu shpëtoi civilizimi kristjan prej pushtimit musliman.

Andrra e ferrit kunoroi Osmanin,
ia dhuroi hanën porsi nji mollë;
nji mik t'mbrapësht Europës — Orkanin!
Tashmâ Bizanti s'mbet' tjetër gjâ,
përposë nji paje Teodores s'ré;
hyll'i zí âsht mbi fatin e saj!
Paleologu e thirri Muratin
per me vorrue Grekët bashk me Serbët.
Menduen t'vetën Branku me Gertukun;
o Muhamet — ti je për Gertukun!

9—10. — **Andrra e ferrit kunoroi Osmanin** etj.: Këtu mendohet mbi planet pushtuese t'Osmanit I (1299—1326), simbas të cilit Turqit janë thirrë Osmanlli, si dhe mbi shkatrrimin e tmershëm të shteteve tjera. Hana âsht simboli i Mbretnis Turke, e Turqit janë përfaqsuesat e ferrit e bajtësat e së keqes. Së këndejmi dishira (andrra) djallzore pushtuese e Osmanit âsht shpërbiye (kunorue) me krijimin e mbretnís, të cilën ai e fitoi aq lehtë, njashtu sikur dhurohet nji mollë.

11. — **Nji mik të mbrapësht Europës — Orkanin!:** Orkani (Urhani) i biri i Osmanit (1326—1360) ka qenë mbreti i parë turk, që depërtoi n'Europë dhe pushtoi mbetuninat e mbretnís së Nikejës me pushtimin e Galipolit në vjetin 1357. Ky rresht duhet të plotsohet kështu: Andrra e ferrit kunoroi Osmanin dhe i dhuroi Europës mikun e mbrapësht, Orkanin.

12—14. — **Tashmâ Bizanti** etj.: Jovani i VI Kantaguzeni, prijsi ushtarak i mbretit të Bizantit, Andromakut III, mprojtësi i djalit të ri t'Andromakut, Jovanit V, e shpalli vehten për mbret mbas vdekjes s'Andromakut (1341—1354) dhe, për të mujtë me sigurue fronin me anën e Turqve, ai ia dha Orkanit vajzën e vet Teodorën. Më vonë Kantaguzeni u shtërngue me e lanë fronin, por Turqit në bazë të kësaj martese kërkuen Stambollin si pajë të Teodorës.

15—16. — **Paleologu** etj.: Gjatë luftave për fron midis Jovanit V, Paleologut dhe Jovanit VI Kantaguzen, Serbët pushtuen krejt pjesën perëndimore të Bizantit. Për t'u përballue Serbëvet dhe për të sigurue fronin, të dy palët shemërka të Grekëve thirrshin në ndihmë Turqit. Në vend që Turqit t'u ndihmojshin Grekëve, sidomos gjatë luftimit të të birit t'Orkanit, Muratit të I (1359—1389), pushtuen shum vende greke e serbe.

17—18. — **Menduen t'vetën Branku me Gertukën** etj.: Simbas legjendës prijsi ushtarak serb, Brankoviqi ka trahtue ushtrín serbe në luftën e Kosovës me 1389. Simbas nji përshkrim-udhtimi të shekullit të XVIII të nji Rusi, prej kah ka gjasë se Njegoshi e ka marrë këtë ngjarje mbi këtë trahtí, nji »Grek, me emën ose mbiemën Gertuk«, u tregoi Turqve se si me hy në qytet edhe kështu Muhameti i II pushtoi Stambollin. Për shpërblim të trahtís së bame kundrejt shtetit të vet, Muhameti i II urdhnoi që iky të vritej. Në të vërtetë Gertuku (Gertuka) ka qenë admiral i mbretit të mbram të Bizantit, Konstantinit XI Dragashit. Ai pat qenë vra prej Turqve, por jo për trahtí, sa për mospërkulje ndaj tyne. Këta dy vargje pra duen me thanë: Brankoviqi dhe Gertuka mendojnë interesat e tyne vehtjake e jo ato të popullit, mendojnë për veti e jo për atdhén; trahtari meriton nji vdekje si të Gertukës, që ta vrasë ai, prej të cilit ka pritë shpërblim për trahtín e bame.

Përposë Azís, që âsht çerdhja e tyne,
fisi i mallkuem i përbiu popujt;
sikur huti nga nji zog në ditë:
dy Muratat Serbín e Epirin,
Pajaziti Bosn'n — Mu'ameti Greqín,
dy Selimat Kretën dhe Afrikën,
secili dishka e s'mbet kurrgjâ!
Âsht tmerë m'e ndie se shka â tuj u bâ!
Bota e vogël për fulqijt e ferrit,
s'mundet me i fâ, as ngiat me ia bâ!
Janku mpron Vlladisllavin e vdekun;
pse i duel zot, kur s'e mprojti dot?
Skendebergu, zemër Obiliqi,
por vdiq i tretun edhe i piklluem. —
E un shka t'bâj e me kê të bâhem?
Duert e paka dhe fuqija e vogël,
nji shufël e vetme n'mes stuhive,

19—21. — **Përposë Azís** etj.: Posë popujve t'Azís, Turqit pushtuen nji mbas nji edhe popujt tjerë. Për ta dheksue fatalitetin e përparimit turk, poeti i krahason pushtimet turke me rastin e hutit, i cili i pëlqei zotit me dishka dhe si shpërblim për çdo ditë, pa kurrfarë mundimi, ia lëshon ndër çapoj nga nji zog.

22—24. — **Dy Muratat** etj.: Murati i I e thei me 1371 Vukashinin dhe Ugleshin në Maricë e me 1389 knjaz Llazarin në Kosovë; me 1389 sulltan Pajaziti shkeli Bosnën, të cilën e pushtoi përfundimisht mâ vonë trashigimtari i tij, Muhameti i II. Me pushtimin e Stambollit me 1453, ky zhduki edhe mbretnin e Grekëve Sulltan Selimi i I pushtoi Egjyptin me 1517 dhe Selimi i II me 1570 e muer Ciprin prej Venedikasvet.

27—28. — **Bota e vogël** etj.: Bota âsht e vogël edhe s'mund t'i ngjj gopçat e mdhej turq.

29—30. — **Janku mpron Vlladisllavin e vdekun** etj.: Mbas vrasjes së mbretit hungar dhe polak, Vlladisllavit të III, Gjon (Janku) Hunjadi u bâ mkambësi i Hungaris në luftën e Varnës me 1444. Ai e mprojti mirë prej Turqve shtetin e Vlladisllavit të vdekun — Hungarín, por pse e mprojti, kur nuk mujti me e mbajtë, mbassi atë mâ më fund, mbas luftës së Mohaqit (1526), ia pushtuen Turqit.

31—32. — **Skenderbegu, zemër Obiliqi:** Skenderbegu — Gjergj Kastrioti (1403—1467) luftar i famshëm shqiptar, mprojtësi i krishtjanizmit kundër Turqve, të cilin e përmendin edhe kangët popullore serbe, luftoi për njizet e pesë vjet nresht — prej 1443—1467 kundër Turqve. Ai vdiq në Lesh prej ethesh me 1467 dhe jo në mërgim si thotë Njegoshi e krejt gabimisht e kanë komentue edhe T. Gjukiqi, S. Nazeçiqi etj.

34. — **Duert e paka** etj.: Mali i Zí âsht i vogël, ka pak duer e pra edhe pak fuqi.

jetim i mjerë pa kërkend në botë!
Fisi jem po ban gjumin e vdekjes,
loti i jem nuk ka ngushllimtarë,
âsht mshelun qiella gjithkah mbi mue;
nuk m'i pranon as vajin as lutjen;
për mue bota në ferr âsht shndërrue,
e t'gjith njerzit në shpirtna të dnuemish.
O dit' e zezë, o ti fat i zí!
O sërbizëm qyqane, e shueme,
mbijetova t'gjitha t'zezat tueja
dhe me mâ t'keqen due me luftue!
Oh, po, kur kryet trupit t'i thërmohet,
gjymtyrët e tij mbarojnë n'mundime!
O murtaja e njerzve, ty t'vraftë zoti!
A pak po t'duket ty gjysa e botës,
që me t'keqen tande e ke helmue?
po dhe helmin e shpirtit tand t'ferrit
ti e ke vjellun edhe mbi ket gúr!
A flî e vogël t'duket krejt Sërbija
ç'prej Danubit në detin e kaltërt?
Po rrin n'selí t'marrun me përdhunë,
po mburresh me skept'rin e përgjakun,
po e fyen zotin prej lterit të shêjtë;

---

37. — **Fisi jem etj.:** Populli i jem në robní po flên në gjumin e vdekjes.

38. — **loti i jem etj.:** Nuk ka kush me më ngushllue për fatkeqsin teme.

42. — **shpirtna të dnuemish:** N'origjinal âsht shpirtnat e ferrit.

43. — **O dit'e zezë** etj.: Këtu vlladika mendon ditën e zezë që ka pritë me jetue, kur lirija e Serbëve âsht pothuej se e shueme.

46. — **dhe me mâ t'keqen** etj.: Prej të gjitha të kqijave që kanë psue Serbët, e keqja mâ e madhe janë turkoshakët.

47—48. — **Oh, po, kur kryet trupit t'i thermohet** etj.: Mbas shkatrrimit të mbretnis serbe në luftën e koalicionit kundër Turqve në Kosovë, edhe pjesët të ndame — gjymtyrët — e kësaj mbretnije kanë qenë shtërngue të luftojnë me snpirt ndër dhambë. Kështu edhe Mali i Zí, pjesë e asaj bashkësije, âsht gjykue të zhduket dalëkadalë në mundime, në luftë kundër Islamizmit me turkoshakët.

49. — **murtaja e njerzve:** Turqit.

52—53. — **po dhe helmin** etj.: Fén muslimane e ke përhapë në Mal të Zí.

58. — **Po e fyen zotin** etj.: Shpeshherë Turqit i kanë kthye kishat në faltore të tyne ose mbi gërmadhat e kishave, kanë ndërtue xhamija.

mbi kryq t'thërmuem naltohet minarja!
Po shka t'u desht hijen m'ia helmue,
që tue hikun e muerën me veti
n'gjí t'maleve për ngushllim t'përjetshëm
e për kujtim t'fisit të kreshnikve?
Tashmâ 'iqind herë âsht la n'gjakun tand,
e njiqind herë edhe n'gjakun tonë!
Kqyre veprën e mbretit të mbrapshët,
t'cilin e mson dreqi për çdo gjâ:
»Kurr Malin e Zí s'po muj m'e shtrue
dhe krejt temin, kurr s'po muj m'e bâ:
me at' duhet cok kshtu me punue...«,
dhe ua filloi profet'i djallzuem
me i joshë me ambëlsin e fés s'rre'jshme.
Zoti ju mallkoftë, o frot' e flliqun!
Shka do feja turke në mes tanë
Kah do t'i shmangi betimit t'gjysh've?
Me shka do t'delni para Milloshit
edhe para Sërbve tjerë kreshnikë,
që do t'jetojnë sa të shndrisi dielli?
Kur ta kujtoj mbledhimin e sodshëm,
flaka e tmerit m'kapërthen mejherë:
vllaznit ndërmjet veti kanë m'u grî,
edhe gjaksorët e fortë e t'mbrapësht
kanë me zhbimun farën e bijave!
O dit'e namun, ty të vraftë zoti,
që m'ke falun në ket botë të zezë!

60. — **Po shka t'u desht hijen m'ia helmue:** Hija thohet për dishka që gati ka mbarue krejt e âsht në frymën e fundit; pra mbetjen e Serbëve e të kristjanizmit në Malin e Zi, i cili âsht mprojtësi i fundit kreshnik e njiherit edhe ngushllimtar i trimnís së Serbëve.

62. — **n'gjí t'maleve:** Në Malin e Zí.

64—65. — ... **âsht lá n'gjakun tand** etj.: Ajo, (hija) âsht lá në gjak.

71—72. — ... **dhe t'ua filloj profet'i djallzuem** etj.: Përfaqsuesi i djallit, mbreti turk, filloi me i joshë Malazezët në fén e rrejshme (Islamin) tue u dhanë e premtue gjithfarë lehtësinash: pasuní, pozita, má shum grá në këtë botë dhe knaqsín me hyrit në botën tjetër etj.

76. — **Me shka:** Me çfarë veprash.

79. — **Kur ta kujtoj mbledhímin e sodshëm:** Kur mendoj për mbledhjen e sodshëme, marrëveshjen e parís për zhdukjen e turkoshakëve në Mal të Zí.

Njiqind herë rresht mallkoj or'n e vjeme,
në t'cilën Turqit nuk m'hoqën qafet,
që t'mos mashtroj shpresat e popullit.

Vuk Miqunoviqi rrin shtrim i pranë vlladikës, ban kinse po flen, porse ndigjonte fije për fije.

VUKË MIQUNOVIQI

Jo, vlladikë, n'e njofsh zotin për zot!
Çfarë fatkeqsije të ka kapluemun,
që po na vajton si qyqja e shkretë
edhe po zhytesh n'mjerime t'Sërbve?
Po a thue nuk âsht kjo nji ditë kremteje,
që ta pastrojmë vendin prej t'pakryqit?
Edhe pa ket, kjo âsht festë për né,
në t'cilën mblidhen djelmët e zgjedhun
për t'i provuemun aftsít e tyne,
fuqín e krahut, shpejtsín e kamb've,
për t'ia dalun shoshoqit n'shêjime,
për t'lidhë, me i dá lik përgjysë kortarët,
për t'i ndigjue litanít e zotit,
për ta hjedhun vallen për rreth kishe
dhe për t'mbushë krahnor't me kreshnikí.
Ky âsht temjani i shêjtë i trimave,
ky çelikos zemrat djelmoshave! —
Leni tash kto farë kuvendesh t'zeza;
burrat durojnë, ndërsa grat vajtojnë;
prijsi frigacak nuk qet gjâ n'dritë!
Ti n'ket vend nuk je njeri i vetmuem:

86—87. — **Njiqind herë rresht mallkoj or'n e vjeme** etj.: Nji vjet përpara se të ndodhte shfarimi i turkoshakëve, vlladika Danilo shkoi në Zetë për ta shugurue kishën e re në katundin Srbska. Ndonse për këtë ai pat marrë leje prej Pashës së Shkodrës, nën sundimin e të cilit ishte katundi, Turqit e kapën vlladikën dhe deshtën me e varë, por populli mezi e shpëtoi kundrejt nji shpërblimi prej trimijë dukatësh.

96. — **...kjo âsht festë:** Seciia kishë i âsht kushtue ndonji shejti, ditën e të cilit famullija (populisija që falet në nji kishë) e mban si festën e vet. Në këtë ditë populli mblidhet prej krejt krahinës, djelmt maten në lojna të ndryshme, në vrapime, në shenjime etj. Këso farë feste pajtimtare e vendit âsht edhe dita e Shejtes Triní, në të cilën mbahet mbledhija e paris së Malit të Zí për zhbimjen e turkoshakëve.

101. — **për t'lidhë me i da lik përgjysë kortarët:** Malazezët e kanë pasë provue hovin e fuqís edhe të taganave të tyne tue u lidhë që me nji të rame ta presin dashin e pjekun prej midisit të shpatullave për kurriz deri te bishti.

109. — **prijsi frigacak nuk qet gjâ n'dritë:** Njerzit që përkulen shpejt shpirtnisht nuk janë për prijsa.

a nuk po i shef kta pesqind djelmosha,
çfarë fuqije t'bindshme e zhdërvjelltije
sod na ktu ndër ta kem mujtë me pa?
A nuk e pave se si shêjojshin,
me ç'mjeshtri ta luejshin topallathin
e sa me t'shpejtë i rr'mbejshin kapicat?
Porsa ujqthit mbas nanës tfillojnë,
ata, tue luejtë, dijnë me i prefë nën fyt
dhambët e tyne të përfrigueshëm;
porsa i dalin t'parat pendla falkojt,
ai kurrmâ s'mundet për t'u qetsue,
por çerdhen e tij e shprish mejherë,
dhe, tue rrmbyemun kashtat nji nga nji,
ik' me to kah qielli tue fishkllue.
T'gjitha kto na japin njifarë msimi!
Posë djelmoshave që ktu janë mbledhë,
gjashtë herë kaq i kemi nepër shpija;
fuqí e tyne âsht fuqija jote.
Der'sa Turqit t'i mposhtin kta t'tanë,
shum turkijat do t'i mbloje zija.
Lufta jonë mbarim nuk ka me pasë,
dersa na ose Turqit të shbihen. —
Te kërkush s'duhet m'e mvarun shpresën,
posë te zoti dhe te duert tona;
shpresat tona kanë pasë qenë vorruemun
në nji vorr, mù n'Fushën e Kosovës.

---

115. — **topalathi:** Asht nji lojë me të cilën shoqnija ndahet në dy grupe. Gjymsa qindron në nji rreth të ngushtë e tjetra tue mshefë nji top, i cili gjindet te njani prej tyne, përzihet me grupin e parë. Kur ai që ka topin ia mshon papritmas dikuj prej grupit të parë atëherë ikë me shokët e tij e grupi i parë kap topin për t'i mshue njanit prej atyne që ikin. Në se ia qillojnë, ata fitojnë dhe grupi tjetër vjen në rreth.

116. — **e sa me t'shpejtë i rr'mbejshin kapicat:** Këtu âsht fjala për lojën popullore të Malit të Zí, quejtun »grabikapa« — rrëmbej kslën. Gjymsa e lojtarëve sajojnë nji rreth, ku presin kambadoras, tue u mprojtë me shqelma, gjymsën tjetër të lojtarëve, të cilët përpiqen me ua rrëmbye ksulat.

117—119. — **Porsa ujqthit** etj.: Miqunoviqi i krahason Malazezët me ujqthit, pse ata ç'prej vogjlije mësohen ndër lufta e kjo âsht edhe nji arsye që të mos tutet vlladika dhe të jetë má i vendosun.

135—136. — **Shpresat tona** etj.: Me humbjen e luftës së Kosovës, janë vorrue edhe shpresat tona.

Asht lehtë me qenun mirë ndër t'mira,
trimat njifen ndër raste t'vështira!

Kanë bajtë kryqet prej Llovqeni në maje të Cërkvinës dhe aty janë ulë; shtijnë me pushkë e njehin se sa herë jehon ushtima e secilës.

SERDAR JANK GJURASHKOVIQI

Pushk' e çuditshme, vyen nji krye burri!
Çdo pushk' e jona ushton gjashtë herë,
por xheferdaria e Tomanoviqit
nandë herë rresht, njilloj, ndihet pa da!

SERDAR RADONJA

Malazez, shifni ket mrekullí!
Tashmâ i kam kapun të pesëdhetë vjetët,
n'Llovqen gjithherë un kam pasë verue,
dhe kam pasë dalun n'ket maje mali;
qinda herë i kam pasë kqyrun rêtë,
që me grumbuj prej detit na vijnë
edh'e mbulojnë an'e m'anë ket bjeshkë:
ato shtyhen andej edhe k'ndej
me t'mdha vetima e bumbullima,
me përplasje shkreptimash t'tmershme.
Me qinda herash n'ket vend kam ndejtë
tue u rrezitun qetsisht ndaj diellit,
ndërsa nën veti kam kqyrë e ndie

Mbas vargut 138.—: Në ditën e festës së kishës bahen kryqet, reliket edhe flamuri i shejtit pajtimtar dhe populli sjellet vangje vargje rreth kishës. Mandej »shkojnë nëpër fushë (ara e livadhe) e herëherë prej shpije në shpi; kthehen prap n'atë vend prej kah qenë nisë. Aty drekojnë, hanë e pijnë gjith ditën edhe luejnë e këndojnë«. (Vukë Karaxhiqi).

Cërkvina: Nji sukore mbi Llovqen, ku edhe sod gjinden shejet e gërmadhave të nji kishe. Malazezët dalin në këtë vend ditën e të Shumave dhe çojnë kryqet (ditanít e të shuemvet).

139. — **Pushk'e çuditshme vyen nji krye burri:** Në Malin e Zí, sikur edhe ndër né, janë çmue vetëm mashkujt. Vajzat janë »darka e huejs«. Mbahej se i shkimej qiri atij që i vdisshin mashkujt, ndonse mund të kishte femna. Prandej gjaja mâ e çmueshme âsht djali, kryet e burrit, me të cilin krahasohet çdo gjâ e çmueshme, pra edhe pushka.

141. — **Tomanoviqit:** e Vukë Tomanoviqit.

se si përplasen vetim'e rrfé;
kam kqyrë s'nalti kah shterpzohen rêtë,
kur jehonte breshni i përfrigueshëm.
Por ende s'kam pa kso mrekullije!
A po shifni, n' qoftë se e njifni zotin
se sa merr deti dhe bregu i tij,
Bosna e rrafshët dhe Hercegovina
e Shqipnija deri atje te deti,
e sa përfshin Mali jonë i Zí, —
t'gjitha kto, rêtë njilloj i kanë mblue,
gjithkund ndihet ushtima e bumblima,
kudo për nën né shndrisin vetimat,
vetëm neve dielli po na nxenë;
edhe koha âsht zbutun mjaft mirë,
ndonse n'ket mal ban të ftoftë gjithmonë.

OBRADI

A e pát shêjin edhe mrekullín
se si dy vetima u kryqzuen?
Njâ vetoi prej Komit kah Llovqeni
e tjetra prej Shkodre kah Ostrogu:
prej zjarmit t'gjallë, kryqin e sajuen!
Sa bukurí, po, ta kishit pa!
Ende ksi kryqi n'mbarë botën tonë,
askush s'e ka pa as s'e ka ndie.
O zot, ndihmou Sërbjanve të mjerë,
përse dhe ky ndonji shêj do t'jetë!

VUKË RASLLAPÇEVIQI

Kuj po i matesh n'xheferdare, Drashko?

---

157. — **kam kqyrë s'nalti kah shterpzohen rêtë.** Kur rêtë, në vend të shiut të dobishëm, japin breshnin shkatrrues.

165—168. — **t'gjitha kto, rêtë njilloj i kanë mblue:** etj. Pa përjashtim, të gjitha viset i ka mbu'ue reja e robnís, vetëm Malazezët i shndrit dielli i lirís.

171—175. — **A e pát shejin** etj.: Si në besimin e popullit, ashtu edhe këtu, fenomenet e natyrës janë parasheje të ngjarjeve të randësishme. Mbi Malin e Zí janë kryque vetimat, shka âsht shêj i mirë, se paraqet fitimin e Malit të Zí. Nji vetimë ka vetue prej Komit (mal në lindje të Malit të Zi — Qafa e Komit në vargun e alpeve të Shqipnís) kah Llovqeni e tjetra prej Shkodre kah Ostrogu (mal te Nikshiqi) për në verí.

VOJVODA DRASHKO

Une deshta me vramun nji qyqe,
por po m'vjen keq m'e prishun fishekun!

VUKË RASLLAPÇEVIQI

Mos, o Drashko, pash at jetën tande!
Sepse kurr qyqet s'âsht mirë me i vramun;
a nuk po din, he mos t'gjetë e liga,
se qyqet janë bijat e Llazarit mbretit?

U bâ nji zhurmë e madhe në maje të Cërkvinës, kah ana e veriut mbi liqê.

SERDAR VUKOTA

Shka po bani zhurmë, shka t'keqen keni?
Qe pra, ju jeni mâ zí se fmija!

VUKOTË MRVALEVIQI

Nji tufë fllâzash na erdh fluturimthi
edhe t'gjitha i kem kapun të gjalla,
prandaj u bâ zhurma kaq e madhe.

TË GJITH BËRTITËN NJIZANIT

Lshoni fllâzat, pash hirin e zotit!
Sepse nevoja t'mos i kish shty,
sigurisht asnji s'e kishit kapë:
der te ju kanë ardhun për t' gjetë pshtim
e nuk kanë ardhun që ju me i pré.

I lshuen fllazat dhe u kthyen me' kryqet atje ku i kishin marrë.

---

187. — **se qyqet janë bijat e Llazarit:** Simbas legjendës popullore, bijat e knjazit Llazar, i cili ra në luftën e Kosovës, qán, kukatën aq shum mbas vdekjes së të jatit, sa u kthyen në qyqe. Së këndejmi mrjedh edhe besimi në popull se »qyqet s'âsht mirë me i vramun«. (Te na shih prrailën e Gjonit e të Mrís, që u banë qyqe e qokth).

Mbas vargut 187: Sukorja e Cërkvinës në Llovqen quhet edhe »Jezerski vrh« (Maja e Liqenit), pse nën të âsht nji liqê që thahet verës.

193. — **... pash hirin e zotit:** Pash të mirat, pash mirësín, pash madhnín e zotit.

Mbiedhi ditën e Zojës së Vogël në Cetinë në shêj të pajtimit të gjaqeve. Krenët janë mnjanue, ndërsa populli hjedh vallen.

VALLJA

Zoti i dashtun me Sërb't u idhnue
për mkatet mortare që ki'n bâ!
Mbretnit tonë i patën shkelun ligjët:
sikur gjaksorët nisën m'u ndjekun,
e shosho'it m'ia nxjerrun sŷt e ballit;
e lanë m'anash qeverín dhe shtetin,
ata e zgjodhën marrín për të drejtë.
Shërbtor't e tyne u banë t'pa besë
dhe n'gjakun e mbretënve u lanë.
Mallkue qofshin shpirtnat e parís!
që copa copa e shkatrruen mbretnín;
fuqít sërbe keqas i shkallmuen; —
he na i pastë hupun gjurma parís —
që mbuell farën e idht' të dasís,
me tê fisin e Sërbve helmoi;
gjith' parija, flliqanat qyqarë,
për fis të tyne u banë trathtarë...
O dark' e mallkueme e Kosovës!
Ku me e marrë at fat që ta helmojshe
parín e flliqtë, t'ia humbshe fërkemin,
dhe ndër ta t'mbette vetëm Milloshi
me të dy probatimat e tij,
kshtu që sod Sërbi kish me qenun Sërb!

199—204. — **për mkatet mortare** etj.: Për mkatet e pafalshëme, në të cilat kanë ra sundimtarët sërbë qysh prej Nemanjes deri te Dushani e mbas tij. Këta, në vend që t'u kushtojshin punëve të shtetit, »e zgjodhën marrín për të drejtë«, filluen të ndiqen dhe kështu lanë mbas dore »qeverín e shtetin«.

205—210. — **Shërbtor't e tyne u banë t'pa besë** etj.: Parija u banë trathtarët e sunduesve të tyne: mbas vdekjes së mbretit Dushan parija ia rrëmbej sundimin mbretit të ri, Uroshit, dhe sundoj vendin vetë, të ndamë në treva treva. Simbas legjendës, që e ka pranue edhe Njegoshi, Vukashini, nji nga parít e Uroshit, e vrau mbretin e vet për të hypë në fron e për t'u shpalë mbret.

211—212. — **që mbuell farën** etj.: Gjatë jetës s'Uroshit të dobët, e sidomos mbas vdekjes së tij, parija luftoi ndërmjet veti.

215. — **O dark' e mallkueme e Kosovës:** Simbas gojdhanës popullore, në darkën e mbrame, para se të bahej lufta e Kosovës, mbreti Llazar e përshëndeti Milloshin Obiliqin tue e quejtë trathtar, sepse u besoi fjalëve të Vukë Brankoviqit se Milloshi do ta trathtonte.

219. — **me të dy probatimat e tij:** Millan Topuicën dhe Ivan Kosançiqin, të cilët (simbas gojdhanës popullore) shkuen me Milloshin në taborrin e turqve dhe u flijuen. Për këta tre heroj flitet edhe në kangën popullore sërbe »Vajza e Kosovës«.

220. — **kshtu që sod** etj.: Do t'ishte më vehte e jo rob te i hueji.

O Brankoviq, o ti pjell' e filiqun,
a thue njashtu i shërbehet atdheut?
a thue njashtu ti e çmove nderën?
O Millosh, ty kush nuk t'ka lakmi?
Ti je flija e ndiesive bujare,
gjeniu i plotfuqishëm i luftës,
rrufeja e tmershme q'i then kunorat!
Madhni e shpirtit tand kreshnik kalon
trimninat e pavdekshme të Spartës
s'mrekullueshme dhe t'Romës së madhe;
t'gjitha trimnít e tyne t'shkëlqyeshme
dora jote e hekurt i terratís.
Leonidha shka âsht dhe Shevola,
Obiliqi kur t'dali për fushë?
Me 'i t'rame kjo dorë fronin e shembi
edhe bani që të trandet ferri.
Ra Milloshi, hero i mrekullueshem,
fli u bâ mbi fronin e shtagës s'botës.
Plot mburrje shtrihet vojvoda i madh

---

221. — **O Brankoviq, o ti pjell' e filiqun:** Populli thotë se Brankoviqi me ushtri diten e luftës së Kosovës, në vend që t'i dele përballë Turqve, ia mbajti përpjetë malit të Goleshit; por mbi trathtín e tij nuk ka aq fakte historike. Këtë gjâ si duket e ka trillue vetë populli, sepse nuk i ka ra për shtat me besue se vetë Turqit ia kanë dalë me i shpartallue Serbët.

225. — **Ti je flija** etj.: Milloshi âsht fijue për shkak ndiesish bujare, për të lá nderin e vet të fyem dhe për ta shpëtue atdhén e vet tue vra mbretin Murat.

229—230. — **trimninat e pavdekshme të Spartës** etj.: Sparta, shteti i Grekëve të vjetër, i famshëm për trimnín e bijve të vet; ashtu edhe Roma, shteti romak, ka pasë nji numër të madh trimash të lavdueshëm.

233. — **Leonidha shka âsht dhe Shevola:** Leonidha i I, mbreti i Spartës (490—480 para e. r.) heroj i Grykës së Termopilës, të cilin e mprojti prej Persjanëve, ku u vra me 300 Spartanë. **Shevola** (C. Mucius Scevola) djalosh romak, që, në kohën e rrethimit të Romës prej Etruskëve (508 para e. r.), depërtoi në ilogorin e armikut dhe, tue kujtue se po vritte Persenin, mbretin Etrusk, vrau sekretarin e tij. Kur e nxuerën përpara mbretit Persen, ai, për të tregue se nuk i trembej vdekjes, e qiti dorën e djathtë në zjarm për t'u djegë në shej dënimi se ajo kishte qenë mashtrue e nuk kishte vra mbretin. Bindun prej kësaj, Përseni largoi rrethimin dhe bani paqë me Romakët. Millosh Obiliqi për Njegoshin âsht simboli i parimeve mâ të nalta morale, simboli i trimnís dhe i burrnis mâ të naltë. Njegoshi vetëm për Skenderbegun ka thanë se âsht zemër Obiliqi e mâ për askend tjetër; prandej edhe shembujt e trimnís së Leonidhës e të Shevolës për të kanë mâ pak vlefë se ajo e Milloshit.

235—236. — **Me 'i t'rame** etj.: Në luftën e Kosovës Milloshi bashkë me dy probatimat ka hy në mëngjes në ilogorin e Turqve dhe »me 'i t'rame« ka shtjerrë mbretin Murat dhe ka trandë shtetin turk. Aty Turqit e kanë bâ copë e grima dhe kështu ka mbetë heroj mrekullues.

238. — **fli u bâ mbi fronin e shtagës s'botës:** Tue mprojtë lirín e atdheut të vet, Milloshi ra fli para fronit të përdhunuesit (shtagës s'botës) dhe pushtuesit të botës, mbretit turk.

për nën gufimin e gjakut bujar,
njashtu si mburrshëm shkonte mâ parë
nëpër turmat e ergra t'aziatve,
me mendim t'tmershëm e parzëm t'frymë,
tue i përbimun me syt e tij flakrues;
njashtu shkonte mburrshëm pak mâ parë
kah vorri i shêjtë i jetës s'pravdekshme
tue përbuzun asgjasín njerzore,
dhe trillimet e mbledhís s'pamend.
Zot' i dashtun me Sërb't u idhnue:
kulshedra shtat'krenshe e muer dhén
dhe rroposi Sërbët gjithë sa qenë,
gjith shpifsat e kqij dhe shpifjen vetë!
Mbi gërmadhat e mbretnís kreshnike
shkëlqei drejtsi e shêjtë e Milloshit;
u kunoruen me lavde t'përjetshme
të dy probatimat e Milloshit,
dhe tufia e bukur e Jugoviqve.
Farës sërbe gjithku i hupi emni;
luâjt kreshnikë u kthyene n'parmendtarë,
u turqnuen tucanat e lakmuesat, —
he tamli sërb i vraftë si murtaja!
Ata që shpëtuen prej shpatës turke,
ata që s'e mohuen fén' e drejtë,
ata që s'deshtën m'u lidhë ndër vargoj;
të gjith ata u strukën ndër kto male
për t'u vrá e për ta derdhun gjakun,
për ta ruejtun trimnisht amanetin:
emnin e bukur, lirín e shêjtë.
T'gjitha krenët tona të zgjedhuna

247—248. — **tue përbuzun asgjasín njerzore** etj.: Tue përbuzë poshtërsín e njerëzve dhe intrigat, me të cilat Brankoviqi e ka shpifë para knjazit e parís në mbledhjen e darkës përpara luftës së Kosovës. Milloshi ka shkue me krenarí në ilogorin e turqve, kështu që me vdekjen trimnore të bâhej i pavdekshëm.

248—251. — **Zot' i dashtun me Serb't u idhnue** etj.: Për këso veprash (grindje, vrasje, shpifje etj. ndërmjet veti) zoti u idhnue me Serbët dhe, si dënim, u dërgoi kulshedrën shtatëkrenëshe, do me thanë Turqin, e cila i capërloi gjith Serbët.

252. — **gjith shpifsat e kqij dhe shpifjen vetë:** Milloshi (i shpifuni) qe bâ copë e grimë prej Turqve. Populli tregon se edhe Vukë Brankoviqi (shpifsi) qe helmue prej djalit të Muratit, Pajazitit, i cili tutej se mos po i deke doret trathtari. Në të vërtetë sulltan Pajaziti i rrëmbei vetë tokat që zotnonte Vukë Brankoviqi në Kosovë.

258. — **Farës serbe:** N'origjinal âsht kapicës serbe, do me thanë gjith atyne që mbajnë ksulën serbe; pra farës serbe, gjith serbëve.

263. — **... fén e drejtë:** Fén orthodokse.

265. — **... ndër kto male:** Në Mal të Zi. (Krahaso me vargun 62).

djelmoshat, t'bukur sikurse yjzit,
që deri tash kanë pjellun kto male, —
t'gjith kanë ramun ndër lufta t'përgjakshme
për t'mprojtë nderin, emnin e lirín;
dhe ndërkaq lotët tonë na i kanë terë
tingujt mjeshtrorë t'lahutave t'bindshme!
Qofshin falë t'gjitha flijimet tona,
mbassi atdheu ynë i fortë âsht bâ
vorr'i pangishëm i fuqís turke!
Po shka âsht kjo punë që tash sa kohë
bjeshkët tona kanë ramun n'heshtí
dhe s'jehojnë nga thirrjet luftarake?
Ka fjetë ndryshku përmbi armët tona,
ka mbetë vendi pa kren' e parí;
prej t'pakryqit malet janë qelbsue,
janë së bashku tash ujqit e delmet,
u shoqnue Turku me Malazezin,
po pllet hoxha n'Cetinën e rrafshët;
në kurth' luani nisi m'u qelbsue,
qe se u shue emni i Malazezve
dhe nuk lanë kend me bâ kryq n'tre vend!

VOJVODË MILIJA

A s'po ndieni se si po kndon vallja,
si ka dalun, thoni, ajo kangë?
Prej mendes s'vet populli e ka qitun,
dhe po, Malazez't kanë plot arsye
t'venë mbi né muranën e mallkueme:

274—275. — **dhe ndër kaq lotët** etj.: Kanga (lahuta) që lavdon trimnín dhe luftën për lirí e ka lehtësue pikllimin (i ka terë lotët) për shka kanë humbë.

282. — **Ka fjetë ndryshku:** pse armët nuk janë përdorue.

283. — **Ka mbetë vendi pa kren'e parí:** Këtu populli ia hjedh në valle, si qortim a munshtim, parís për pavendosmenín e saj, që t'u japi fund turkoshakëve. Me këtë varg nuk do me thanë se s'ka parí, porse vendi ka mbetë pa parí të vërtetë, mbassi parija tucamane nuk i vyen popullit.

287. — **po pllet hoxha** etj.: Feja e turkut përhapet gjithnji e mâ tepër e ka mrrí edhe në Cetinë, në kryevendin e Malit të Zí, shka nuk mundet me u durue mâ. (Shif vargjet prej 2596—2613).

288—290. — **në kurth' luani nisi m'u qelbsue:** etj. Malazezin (Malazezët e Malín e Zí) e ka kapërthyem nga të gjitha anët (luani në kurthë) fuqija turke dhe, të lidhun me turqizimin edhe në vetë vendin e tij, e përlanë muslimanizmi (qelbsina), i cili përhapet gjithnji e mâ tepër dhe kërcnon me asgjasue (shue) emnin Malazez dhe ata që kryqohen me tre gishta (orthodoksët).

295. — **t'venë mbi né muranën e mallkueme:** Të hjedhin mbi parín aq gurë sa t'u bâhet murana përsipri.

nuk po guxojmë me fillue kurrgjâ,
që t'ndezi pop'llin në flakë trimnije,
që eshtnat e shêjta të stërgjyshve
t'i shëndrisi për t'vallzue ndër vorre,
por si pátat na gjithnji sqepojmë.
Dreqit t'i bini, gjurm' t'mos i lini,
ose t'i humbni të dyja botët!

VOJVODË STANKU (Ljubotinjasi)

Ke plot arsye, Vojvodë Milija!
E dhashtë zoti të na hupi fara,
n'jetofshin ende nën ket fut' t'zezë!
Shka don djalli n'vendin e pagzuem?
E pse gjarpnin ta mâjim në gjí?
Po çfarë vllaznish, n'qoftë se e dini zotin,
kur ua shkelim ftyrën Malazezve
dhe kur haptas pshtyjnë n'kryqin e shêjtë!

SERDAR IVANI

Po shka u bâ kjo që nuk erdhën ende
Ozriniqët, kufitarët tanë,
pa të cilët nuk muj bajmë kurrgjâ?
Mâ mirë s'bashku na vesh do t'merremi!

VOJVODË MILIJA

Ata kanë vojtë m'u takue me Turqit,
që t'mujnë me i ndrruemun disa rob fufte;
porse lajmtarin un ua kam çue
që porsa t'kthehen, te na të vijnë,
që t'shpejtojn' e kohën mos ta humbin,
përse kjo gjâ nuk durohet mâ.

Erdhën edhe Ozriniqasit.

---

302. — **ose t'i humbni të dyja botët:** E vetmja mënyrë për me qindrue âsht lufta, përndryshe do të bijmë nën robnin turke e me këtë do të humbim këtë botë në tokë dhe, të shtërnguem me pranue fén islame, do ta humbim edhe botën tjetër.

305. — ... **fut' t'zezë:** Futa e zezë tregon zín, gjendjen e keqe, plogshtín e turpin e Malazezëve, që i durojnë Turqit midis tyne.

312. — **Ozriniqët:** Janë nji fis në veri Cetinës, që deri në vjetin 1878 kanë qenë në kufi me Hercegovinë, prej kah vjen edhe fjala kufitar.

VUKË TOMANOVIQI

Me shka t'zít, burra, po e hupni ditën?
Na plasëm der tash tue pritë n'ket vend,
ne na u mbarue ushqimi ndër strajca,
dhe duhani na u sos ndër calikë;
m'u shtrembtue qafa tue kqyrun fushës
se a mos dukeshit t'u zdjergun kndej.

SERDAR VUKOTA

Kemi shpejtue t'vijshim sa mâ parë,
por mâ shpejt, besa, kurrqysh nuk mujtëm:
pse Pecirepi e Baleta i vjetër
i ki'n mbledhë njizet a tridhetë vetë
edhe n'Dugë me çetë ata ki'n namun,
e ki'n pritë karvanin prej Nikshiqit
dhe n'at' rrugë me Turq ishin kërsi:
rrash katërmbdhetë Turq ata ki'n pré,
shtatëmbdhetë kual ua kishin marrun
dhe dy a tri robnesha u a ki'n zanun.
Mandej na erdh letra prej Nikshiqit,
ku premtojnë me bâ dhetë probatima:
që t'mujm n'Poljane për m'u takue,
dhe rob't e zanun aty t'na i blejnë;
atëherë me Turqit jemi takue
e prandej na 'i grimë jemi vonue.

---

321. — **Me shka t'zít** etj.: Me shka të keqen, me shka dreqin, përse po e humbni kohën?

329. — **Pecirepi:** Lazër Pecirepi prej Golije, afër Nikshiqit, ka jetue kah fundi i shekullit të XVII dhe në fillim të shekullit të XVIII. Përmendet si kaçak në zâ, sidomos në luftën kundër Turqve të Nikshiqit. — **Baleta** prej Çeve, bashkëkohës i Pecirepit ka jetue në Hercegovinën lindore, ku âsht dallue si prijs kaçakësh.

331. — **Duga:** Asht bjeshkë e sukore midis Gackës dhe Nikshiqit.

332. — **e ki'n pritë** etj.: E kishin pritun karvanin prej Nikshiqit, që âsht qytet i cili, deri me 1878, bashkë me rrethin e tij, i ka pasë takue Hercegovinës.

338. — **ku premtojnë me bâ dhetë probatima:** Që të miratohen dhe t'u kthehen njerzit e zanun rob. Turqit e Nikshiqit janë gati me lidhë vllazní (me u bâ probatima me dhetë Ozriniqas).

339. — **n' Poljane:** »Bjele poljane« (Fushat e bardha) gjinden në J. P. të Nikshiqit, mbas bjeshkës së Budoshit.

KNJAZ BAJKU

Po shka flitte Hamza me Nikshiqas,
a thue ua kish anda me lidhë besën,
qetas n'Rudinë m'u ngjitë me tufa?

SERDAR VUKOTA

Ti e din, Bajko, kishte m'ua pasë anda,
pse prej s'mirës der tash kush s'â shmangun;
e qysh kur Turqit e trisën t'mirën,
për t'mos mallue delmet në qetsí?

KNJAZ ROGANI

Po a u therët n'fjalë, ju ndërmjet veti
për rob't e zanun, o ndoj send tjetër?

KNJAZ JANKU

Po, Rogan, dhe keqas jemi hangër!
A s'po i njef, ti, Turqit prej Nikshiqi?
Cok p'r 'i fijë peni s'jemi coptue,
aq sa brez mbas brezi përgjithmonë
m'u përfolë për mbledhín tonë t'përgjakshme.

VUKË MARKOVIQI

E po për shka ju u hangrët me fjalë?
Kush qe i pari që përzeu kuvendin?

KNJAZ JANKU

Paj n'fillim ia nisëm si n'mahí:
Mandushiqi dhe Miqunoviqi

343. — **Hamza:** Hamza Mushoviqi, kapiten, sundimtar i qytetit të Nikshiqit dhe pjestar i familjes së fuqishme e në zâ të Mushoviqve, pronat e së cilës gjindeshin edhe në Kolashin. Muslimanët e Nikshiqit, që përmenden shpeshherë në »Kunorën e maleve« kanë qenë një grup i spikatun luftarak, sajue gjatë shekullit të XVIII e XIX prej ardhacakëve nga Boka, Shqipnija e Mali i Zi.

345. — **qetas n'Rudinë m'u ngjitë me tufa:** Me daë pa trazim me bagtí në bjeshkën e Rudinës, që gjindet në J. P. të Nikshiqit.

349. — **për t'mos mallue delmet në qetsí?:** Kush nuk don me i lëshue gjâsë rrê e me i lanë të lira për të kullotë kah e sa të duen?

ia filluen me Hamzan kapetanin
për rreth fés dishka me predikue;
kur mejherë ata na i trashën fjalët
dhe nisën shoshoqin m'e randue.
Na i tha Hamza Miqunoviq Vukut:
»Pa ndij, o shká, un jam mâ i mirë se ti,
une fén e kam mâ t'mirë se tanden!
Hypi atit edhe ngjeshi shpatën,
jam kapetan i qytetit t'mbretit,
ku sundoj tash mâ se treqind vjet,
ma ka fitue gjyshi me teh t'shpatës,
atje ku shpatat e kanë ndai mbretnín,
e pra mbasardhsve u mbet trashigim.«
Se ç'u ndez flakë Vukë Miqunoviqi,
e t'iu afrue Hamza kapetanit:
»Po çfarë shkaut, or patur i derrit!?
Ku â trathtari mâ i mirë se kreshniku?
Për çfarë shpate flet e çfarë Kosove?
Po a thue bashk' na n'të nuk kemi qenë?.
Un jam përleshë atëhere dhe tash,
n'sa ti ke trathtue heret e vonë,
e ke zhlye ftyrën përpara botës,
e ke fye fén e stërgjyshve tú,
e ke robnuemun vetin te i hueji!
Përsa lavdohesh n'qytet e zotnim —
t'gjitha qytetet turke pranë nesh,
a s'i kam mbulue me rrasa vorri
dhe tash s'janë mâ qytete për njerzit,
porse burgje për rob't e mjeruem?
Un jam shtaga e zotit, sajue për ty,
që t'kujtohesh mirë se shka ke bâ!«

363. — **...i trashën fjalët:** u ngatrruen, nisën me u zanë.

370. — **ku sundoj tash mâ se treqind vjet:** ç'prej luftës së Kosovës (1389) deri në mbarim të shekullit XVII, kur ndodh ngjarja.

372. — **atje ku:** në luftën e Kosovës.

376. — **Po çfarë shkaut, or patur i derrit:** Feja muslimane ndalon përdorimin e mishit të derrit, pra Turqit shpeshherë i quejnë Serbët derra (thí), ashtu si i quejnë edhe shkje. Pra Miqunoviqi e quen Hamzën (patur i derrit), për të theksue origjinën e tij serbe, orthodokse.

387. — **...rrasa vorri:** (mramor — në Mal të Zí don me thanë gurët e vorrit, ose gurët me të cilët shenohet vendi ku âsht vra dikush. (Në malsinat tona edhe këta gurë quhen muranë, porse aty nuk janë eshtnat e të vramit). Domethanja e këtij vargu edhe të t'ardhshmit âsht se Miqunoviqi rreth qyteteve turke ka vra aq Turq, sa që këta prej frigës së tij — të Malazezëve — nuk guxojnë as me dalë prej qyteteve, por jetojnë në to, si me qenë mshelë në burgje.

SHUMICA

Miqunoviqi flet edhe ia ngjet!
Si ktê Serbjanja ende s'ka pjellë,
as ç'prej Kosove, as para saj!

KNJAZ JANKU

Po ende për filli s'u kam tregue
se n'at mbledhí për shka jemi pré.
E pajtuem Vukën me kapetanin.
Ju na i njifni djelmt e Ozriniqit,
kudo t'venë, ata mahís ia nisin.
Dreqi n'mbledhje na kishte pasë prumun
edhe njat plakun, hoxhë Brunçeviqin,
armatosun me njifarë shishanje,
a kish qenë sa brryli a s'kish qenë,
e kish varun pushkën përmbi krahë
dhe shalakatej sa andej e kndej
nepër fushë, sikur gjith shokët tjerë;
ndërsa së kndejmi dikush prej tanësh,
tue kaluemun për rrshitas pranë hoxhës,
ia shtini tinas n'at' tytë shishanje
nji brí të madh e të gjatë sa krahu.
Pasha nji zot t'lumin, treqind shokë,
plym ranë n'kokërr t'shpinës, vdek' prej gazit,
n'sa hoxha habitej tue shetitë
se shka po ndodhte n'at' morí njerzish,
der' sa pá brinin, ngulun mbi pushkë.
Aty keqas u ngatrruem ndër veti,
n'zjarmin e pushkve u kërsim njiherit,
edhe kshtu bame rrash pesëmbdhetë vigj,
gjashtë prej tan've dhe nandë prej atyne!

BOGDAN GJURASHKOVIQI

Ka ardhun koha me u grumbullue,
ka ardhun koha me vendosë dishka,

---

395. — ... **për filli:** fill e për pê, mirë e holë, si e sa duhet.
403. — ... **sa brryli:** Brryli âsht masa e gjatësis, ndër male, që ka gati 2/3 e metrit; pra pushka e hoxhës ka qenë e gjatë gati sa brryli.
412. — **plym ranë n'kokërr t'shpinës, vdek' prej gazit:** Të gjith sa qenë u shtrinë njiherit me rruzë për tokë tue qeshë, sa me u shkoklue prej gazit.
418. — **edhe kshtu bame rrash pesëmbdhetë vigj:** vramë plot pesëmbëdhetë vetë.

puna e jonë tashmâ gjithkund përflitet;
por, kur ta ndijnë vllaznit e pakryq,
si na tort punën nuk kanë m'e tjerrë.

SERDAR RADONJA

Ktu ka ardhun gjithkê lyp nevoja,
porse mungojnë pesë Martinoviqët;
pra, s'ndalen ata pa ra n'ngushticë,
e pa 'ta, kurrgjâ s'kem shka me bâ.

KNJAZ BAJKU

Ejani burra, pun's t'ia fillojmë,
ose ndër shpija, ejani t'kthejmë,
që t'mos shpotiten fëmijt me né;
përballë Turqve, qysh t'mundet secili!
Vetë dij ç'u bâj n'më nafshin në dorë.
Po na jemi bamun si ata mijt,
që për macën gatitshin kumonën!

Erdhën Martinoviqët

VUKË MIQUNOVIQI

Qe mâ, dhe juve jem' lodhë t'u pritun!
A shifni burra se jem t'u mbledhun,
si thotë fjala — si krushqit e dejun.
Kjo me t'vërtetë âsht marre për jú,
përse ju e patët mâ ngiat me ardhë!

---

424. — **si na punën tort nuk kanë m'e tjerrë:** nuk do ta tjerrin gjatë, nuk do ta lanë punën mbas dore, por do të ndërmarrin masa mejheri.

426. — **...pesë Martinoviqët:** pesë Martinoviqët janë: Tomashi, Ivani, Marku, Batriqi e Milloshi, djelmt e Martin Bajicës prej katundit Bajicë në Fushën e Cetinës. Gjyshja e Njegoshit, nana e Pjetrit të I, ka qenë bijë e Martinoviqve. Pesë Martinoviqët janë antarët kryesorë për zhdukjen e të Turqizuemve.

434—435. — **Paj na jemi bamun si ata mijt:** Qe se na u ngjajmë atyne mijve, të cilët, simbas prralliës popullore, kishin vendosë me ia varë macës në qafë kumonën, që të mujshin me ndie prej së largu kur afrohej ajo, por në mes tyne nuk u gjet ndonji trim që ta bante këtê punë.

438. — **...si krushqit e dejun:** Njiherë krushqit u dejën dhe nuk mujtën kurrsesi me u mbledhë për me marrë nuse.

440. — **përse ju e patët mâ ngiat me ardhë:** Martinoviqët janë prej Bajice, katund krejt afër Cetinës.

TOMASH MARTINOVIQI

Mosni, o Vuk' e vllaznit e tjerë,
pse kaherë na kishim mrri n'mbledhí,
porse nji e keqe ne na ka ndodhun
e qe prandej, pak jemi vonue.

KNJAZ ROGANI

A thue vena miqt ua ka gërga
tash që keni festën pajtimtare?

TOMASH MARTINOVIQI

Miqt ndër veti nuk na janë gërga,
porse Turqit na rrëmbyen nji grue!

VUKË MIQUNOVIQI

Po çfarë grueje! A për 'imend e ke?
Vrik tregona se shka ju ka ngja;
frigë mos kí, se gjithkush do t'ndigjojë,
gjithkuj ia kanda me ndie kso gjamash.

TOMASH MARTINOVIQI

Qe se po u tregoj për at' dreqní!
Na me miq tonë, valle po vallzojshim,
shum herë për rreth shkoi gota me venë,
der'sa pushka mbi gurra t'Pishtetës
krisi 'i herë, e njeri dha kushtrimin:
»Ej, kush âsht kreshnik e trim bujár!
E rrëmbyen granín e Malazezve!«
Me këtë kushtrim nisëm m'u shpotitë:
Çfarë rrëmbimi midis Malit t'Zí?!
Thamë â i pijt, mendon se âsht tue kndue!
Kur p'r 'iherë dy krisma njâ mbas tjetrës:
kau! kau! u shprazën pa marrun frymë

---

446 — **tash që keni festën pajtimtare:** Mbledhja po bahet ditën e Zojes Vogël, festë e shpís së Martinoviqve.

456. — **...mbi gurrat t'Pishtetës:** Pishteta âsht nji shpatinë mbi Bajicë.

459. — **»roble«** — robët e shpís — që përdoret shumkund ndër né, e kemi përkthye me fjalën shqipe **granî, granim,** që e ciléson mâ afër ngjarjen.

e përsri njeriu e dha kushtrimin.
Paj s'âsht ajo, besa pa ndo'i t'zezë!
I rrokëm pushkët dhe u lshuem me vrap.
Kur atje, na patëm shka me pa:
Muj Aliqi, kavazbash i Turkut,
na kish marrun Ruzhen e Kasanit
dhe kish ikë me vllán e tij mâ t'rí.
Qe, tash, ka mâ tepër se nji vjetë,
ç'prej kur dishka ndër veti përflasin,
por kush kish mujtun at' me mendue
se do ta merrte Serbjanja Turkun?

KNJAZ ROGANI

Huj' i femnës âsht punë qesharake!
S'don t'dij grueja se ç'fé ka njeri;
njiqind féna ajo kish me i ndrrue
për t'plotsue shka zemra i dishron.

TOMASH MARTINOVIQI

Ende t'gjitha nuk ua kam tregue.
Váj, do t'jetë p'r at' shipirt — o, përgjithmonë,
q'u bâ shkas, fatin Ruzhës m'ia bjerrë,
që ka dhanun Ruzhën për Kasanin,
që zanën mù n'burg e ka ngujue,
pse Kasani âsht nji lanok i flliqun.
Pa m'ndigjoni mirë, o Malazez:
brez mbas brezi mue m'past hupun fara,
po ta kishe kthyemun kryet përmbrapa,
sikur ta kishte rrëmbye Serbjani,
saidó që kjo e keqe m'prekte fellë;
por, kur ndjeva se ndër Turq kish shkue,
s'patëm kah me ia mbajtë e mâ m'e zgjatë,
veç u lshuem mbas tyne për t'i ndjekun.
N'malin Simunja krushqit i mrrimë
dhe t'dy Aliqët aty i kem vrá,

482. — **q'u bâ shkas fatin Ruzhës me ia bjerrë:** që âsht bâ shkak me ia humbë vajzës Ruzhë zanin e mirë për martesë.

488—490. — **po ta kishe kthyemun** etj.: Aq m'u ka dhimtë që Ruzha u dha për lanokun e keq, Kasanin, sa që, po ta kishte rrëmbye ndonji Serb, nuk do ta kishe ça kryet për atë punë.

494. — **Simunja:** Mal në Bjelicë.

midis Turqve dhe nusen fatkeqe!
Aty ftyrën keqas e kem nxî
dhe prej zotit hirin kemi humbë.

KNJAZ JANKU

Zot i dashtun, ç'kuvend t'mrekullueshëm!
Po kso punësh a kishin bâ fmijat?
s'guxojmë me bâ atê që po bajmë,
s'guxojmë me hapun shka âsht për fushë,
i shtijmë thartim krés me do mendime,
si t'mos kishim tjetër ç'me mendue,
si t'mos dijshim shka duhej veprue.
Kurdoherë që kam mendue për s'tepri,
gjithmonë puna m'u ka ngrehun zhag:
ai që ndër ne vonon, nuk ia qillon.

Tue pa se ishin mbledhë të gjith, vlladika Danillo duel midis tyne.

VUKË MIQUNOVIQI

O vlladikë, ti kshtu mos na mbajë né,
por lidhi krye punës me ket njerzí!
Secili pret shka do t'flasish ti,
po dhe ti vetë dishka je hutue;
as nuk na flet, as nuk na dshon frê,
ftyra jote t'u ka·bâ si dheu;
vetëm endesh fushës pa kërkendin,
as nuk han, as synin s'je tue mshelë,
dishka t'madhe përbluen n'menden tande,
shka mendofsh raftë Turqve mbi krye!
E un, u tutem mendimeve t'shumta.

VLLADIKA DANILLO

Pa ndij, Vuk' edhe ju vllaznit tjerë!
Aspak ju, s'keni përse t'habiti,

497—498. — **Aty ftyrën keqas e kem nxi** etj.: Në Mal të Zi, sikurse edhe le na, âsht marre me e vra gruen; pra me këtë vepër jemi turpnue aq shum, sa që kemi humbë edhe mirësín e bekimin e zotit.

501—502. — **s'guxojnë me bâ atê që po bajnë:** duen me pastrue vendin prej Turqve, por nuk guxojnë me ia filluc punës e me e hapë botnësht, ndonse gjithkush e din se këtë e dishrojmë.

517. — ... **përbluen n'menden tande:** përshkon me mend.

sepse mue m'ngushtojnë mendime t'zeza,
pse m'gufon krahnori prej tmerimit;
kushdo që rrin, sadopak mbi kodër,
shef mâ tepër se ai që rri përfundi.
Un dishka mâ tepër se ju shof,
ktê e ka prû fati, o fatkeqsija!
Nuk po trembem un prej frotës s'dreqit;
aso le t'ketë sa janë gjeth't e mallit,
porse po i tutem mbrapshtís së shpís.
Nji shumicë barqesh janë turqizue;
kur t'u bijmë n'shpinë na Turqve tonë,
kurr shoshoqin s'kemi m'e lshue:
do ndahet vendi ndër barqe t'shumta,
fiset e përgjakta do t'coptohen,
djalli dreqit n'darsëm do t'i vije
dhe qirin e Sërbve do ta shueje!
Ndër dy t'kqija e vogla durohet;
ai që përmbytet kapet për shkume,
gjithhere duert shtrihen përmbi krye!

---

527. — ... **ktê e ka prû fati, o fatkeqsija:** ajo që shof un mâ tepër se ju (shif vargun e maparshëm) âsht nji fat, por njiherit edhe fatkeqsi për mue. Asht lumni me qenë mâ i madh se tjerët, por njikohësisht kjo âsht edhe fatkeqsí, pse shef, kupton, ndien e vuen mâ shum se njerzit tjerë të rendomtë.

528. — **Nuk po trembem un prej frotës s'dreqit:** Këtu nuk mendon vetëm farën e turkoshakëve të Malit të Zi, por Turqit përgjithsisht, jashtë Malit të Zi.

530. — ... **mbrapshtís së shpís:** të keqes që do të na gjejë né në Malin e Zi.

533—534. — **kurr shoshoqin** etj.: Malazezëve të turqizuem do t'u vijnë në ndihmë kushrijt e tyne, që s'janë turqizue, kështu që vendi do të ndahet jo simbas feve, por simbas gjaksís e, në vend të zhbimjes së turkoshakëve, do të bâhet vllavrasje midis barqeve e fiseve.

535. — ... **fiset e përgjakta:** fiset që janë gati me u përgjakë.

536. — **djalli dreqit n'darsëm do t'i vije:** të keqes së turqizimit do t'i shtohet nji e keqe edhe mâ e madhe: gjaksimi i fiseve midis tyne, që do të na bajë pik'e pesë e do të na zhduki tejet.

537. — **Ndër dy t'kqija, e vogla durohet:** Njeriu duron nji të keqe të vogël, në qoftë se i kërcnohet nji e keqe mâ e madhe.

538—540. — **Ai që përmbytet** etj.: Njeriu përpiqet me shpëtue në rrezikun e vdekjes pa marrë parasysh se ajo mënyrë shpëtimi âsht e kotë. Me u mundue për të shfarue turkoshakët, sado që ata paraqesin nji rrezik shum të madh, don me thanë, si i gjykon vllaidika Danilo faktet, me e prû në rrezik vetë jetën e Malit të Zi. Prandej vladika »kapet për shkume«, due mendue që të miratohet me Turq.

541. — **Po pse po matesh, kur s'don me farkue:** Knjaz Rade e qorton vllan e vet vlladikë Danilon pse ka fillue punës së zhdukjes së turkoshakëve, kur nuk guxon me u ra.

KNJAZ RADE (vllau i vladikës)

Po pse matesh, kur s'don me farkue?
Pse bân mbledhje kur s'guxon me folë?
Mâ parë Turqve u ke ikë prej hunit,
he, dhashtë zoti, t'u mbarojsh n'çengela!
Ankon dishka, po s'din se shka ankon,
lufton me Turq e Turqit bân tezakë,
kinse me t'shpís me u miratuemun!
E kot e ke, s'ke pse me u mashtrue,
pse po t'kishin mujtë me t'shtî në dorë,
mejherë ty kokën ta kishin pré,
o t'i kishin lidhun duert për s'gjalli
me t'mundue aq, sa me i shfrye zemrat.
Sorna sorrës synin nuk ia nxjerrë,
gjithkund Turku me Turkun âsht vlla;
prandej mshoi gjithsa t'kesh fuqí
e mos anko ti kurrgjâ n'ket botë!
Gjithshka rrugën e dreqit ka marrë,
po qelbet toka me Muhametin.

VOJVODË BATRIQI

(knjaz Radës)

Po, ti ke arsye, por jo sa thue!
Kto kanë mujtë t'gjitha mâ mirë m'u thanë,
edhe kshtu plagët mos me ia lndue
dhe me pikllim t'idh't t'mos e helmojshe.

Të gjith prajnë. S'ndihet kush tue marrë frymë.

---

543. — **Mâ parë Turqve u ke ikë prej hunit:** Mâ parë (vjet krahaso me vargun 76—87) ke shpëtue për pak pa të ngulë në hû, po të mos kishin qenë Malazezët me të nxjerrë me të holla.

546—547. — **lufton me Turqit e Turqit bân tezakë:** lufton me Turqit (e vërtetë) e m'anë tjetër i quen si vlazën turkoshakët tue shpresue se po miratohesh me ta.

Natë me hanë; rrijnë rreth zjarmeve dhe vallja këndon në lamën e madhe.

VALLJA

Gotën e mjaltit kush s'e ka pí,
me got'n e tamthit pa e pasë idhtue;
gota e tamthit e lyp got'n e mjaltit:
kur përzihen, ato mâ lehtë pihen.
Beg Ivan-begu, derë e kreshnikve,
si luâ me Turqit pat pasë luftue
në çdo anë, ndër male t'përgjakuna;
gjys'n e tokës Turqit ia pa'n marrë,
por mbassi krejt n'gjak e patën la
dhe mbassi n'fushën e gjanë të Qemovës
ia patën humbun edhe vllan e tij,
dranguen e idhët, vojvod' Uroshin.
Ankoi Ivani të vetmin vlla:
iu dhimt mâ tepër vojvod' Uroshi
se sa t'i humbte t'dy bijt e tjerë;
iu dhimt mâ tepër vojvod' Uroshi
se sa krejt tokа q'i kishte humbun;
iu dhimt mâ tepër vojvod' Uroshi

563—566. — **gotën e mjaltit** etj.: Asht e pamundun që të jetojë ndokush krejt në lumni, pa pasë përzie me të edhe ndonji idhnim; por jeta nuk âsht as edhe krejt fatkeqsí; prandej lumnin e fatkeqsin mund t'i bajmë mâ lehtë, në qoftë se ato përzihen e shkojnë bashkarisht.

567. — **Beg Ivan-begu:** Ivan Cërnojeviqi, zotnuesi i Zetës (1465—1490), shum i njoftun në kangët popullore me emnin Ivan-beg dhe Cërnojeviq Ivo, ka pasë bâ lufta vazhdimisht kundër Turqve e sidomos âsht dallue në mprojtjen e Shkodrës më 1474. Për t'u ahmarrë ushtrija turke, nën komandën e Begler Begut të Rumelís, Sulejmanit, e pushtoi kryeqytetin e Ivanit, Zhabljakun.

570. — **gjys'n e tokës Turqit ia pa'n marrë:** Mbassi Turqit lidhën paqë me bashkluftarët e Ivanit, Venedikasit (1479), ia muerën edhe krejt Zetën e poshtëme, kështu që Ivani u detyrue me ikë n'Italí. Mbas vdekjes së mbretit, Muhametit te II (1481), Ivani u këthye në vendin e vet, mbledh luftarët e pa ndihmën e kuj, shkroi pjesën mâ të madhe të shtetit të tij, posë Zhablakut. Atëhere bani për kryeqytet Cetinën dhe ngriti manastirin e Cetinës. Këto ngjarje janë faktorë të randësishëm për historin e mâvonshëme të Malit të Zi.

572. — **Fusha e Qemovës:** Gjindet në Zetë, midis lumit Cijevna të Podgoricës, Titogradit të sodshëm.

574. — **... vojvodë Uroshi:** Historija njef vetëm nji vlla t'Ivan-begut, Gjurgjin (Gjergjin), i cili u vra më 1450 në nji luftë kundër Turqve.

577. — **se sa t'i humbte t'dy bijt e tjerë:** Në të vërtetë Ivan-begu ka pasë tre djelm: Gjergjin, që e ka drashigue, Stefanin edhe Stanishën.

se sa të dy syt t'i kishte nxjerrun, —
për vllán Urosh kish dhanë syt e ballit!
N'jetë t'vet shpesh herë kreshnikut i ndodhë
që qiell'i kaltërt t'i nënqesh n'zhumhur:
Ivani përshndet' me gotë t'hakmarrjes,
me pije t'shêjtë, shugurue prej zotit.
Flokët e bardhë nëpër shpatlla derdhun,
mjekrrën e bardhë der' te brezi lshue,
n'duert e vjetra shtiza dhe shpata,
duer edhe armë krejt n'gjaik i janë la,
me hapa numron trupat e Turqve
e t'kcen plaku si djalosh i shkathët!
Zot i dashtun, mos e mashtroi andrna,
që kshtu plaku fluturim u lshue!?
Fati i vjetër plakut i âsht zgjue!
Në Karuçe, n'kufi të Cërmnicës
prej nj'a pesëmbdhetë mijë Turqelíve
nuk e lanë t'gjallë, nji me thanë për bé.
Edhe n'ditë t'sodit, rrasat rrijnë ngulun,
n'nder'e lavdí knjaz Cërnojeviqit!
Zoti na e ndjeftë shpirtin e Uroshit,
sa flijime t'bukra ia dhuruen!

Shtrihen me fjetë.

VUKË MIQUNOVIQI

Pa përpjekje kanga nuk këndohet,
pa përpjekje shpata nuk farkohet!
Trimnija â mbret'i t'gjitha t'kqijave —

583—584. — **N'jetë t'vet shpeshherë** etj.: Shpeshherë trimit i qeshë fati tue i dhanë rastin që dishron për t'u ahmarrë.

591. — **me hapa numron trupat e Turqve:** Kah kalon i numron kufomat e Turqve të vramë.

593. — **...mos e mashtroi andrra:** A âsht e vërtetë kjo që ban Cërnojeviqi apo âsht andërr? Me këtê pyetje theksohet madhshtija e ahmarrjes ndaj Turqve.

596. — **Karuçe:** Katund në krahinën e Cërmnicës, në veri të Tivarit, ku Ivan-begu i kërsîu Turqit me 1477.

602. — **sa flijime t'bukra ia dhuruen:** Flijimet e bukra në këtê luftë janë Turqit e vramë.

603—604. — **Pa përpjekje kanga nuk këndohet:** Kurrgjâ nuk bâhet pa u mundue. Po të mos kishte mundime për t'ia mrrijtë trimnís, atëhere trimnín nuk do ta kishte lavdue kanga e as shpata s'kishte pasë pse me u farkue.

605—606. — **Trimnija mbreti i t'gjitha kqijave:** Trimnija ngadhnjen mbi çdo të keqe dhe âsht pije shum e kandshëme për shpirtin.

po dhe pija mâ e kandshmja e shpirtit,
me t'cilën dehen breznít njerzore.
I lumi ai që jeton gjithmonë,
ai ka pasun se për shka me lé!
Pishtar i përjetshëm n'terr të përjetshëm
as nuk digjet, as nuk e humbë dritën.

VLLADIKA DANILLO

(Si t'ishte vetëm, — në midis të të gjithve)

Ku ka nisë kokrra me mugullue,
aty le t'pushojë dhe fryti i saj.
A mos â epsh o fuqí hyjnore?
Ktu dijes s'njerzve i ngatrrohet filli!
Ujku mbi delme ka tagrin e vet,
porsi tirani mbi njeri t'dobët;
por tiranís me i ndejë me kambë n'fyt,
edhe m'e bâ t'i njohi të drejtat,
kjo âsht mâ e shêjta detyrë njerzore!
Në qoftë se e puth shpatën e përgjakun
edhe zhytesh n'terrsinën e natës,
pluhnit tand i përket lavdija.
Prift'i Europës prej amvonit t'shêjtë
shan edhe pshtyn n'lterin e Azís;
topuz'i tërmegshëm aziatik then
kullat e shêjta nën hije t'kryqit.

---

608. — **I lumi ai që jeton gjithmonë:** I lumi ai që përjetsohet me veprat e veta.

610. — **Pishtar i përjetshëm** etj.: Trimi e lavdija e tij mbetet me shkëlqye gjithmonë në këtê jetë, ashtu si shkëlqen drita në terrin e harresës së përjetshëme, ku bijnë emnat e njerzve të rendomtë.

612—615. — **Ku ka nisë kokrra** etj.: Sikurse kokrra, fara, e jep frytin e vet aty ku ka zanë fillin, aty ku âsht mbjellë, ashtu âsht caktue që edhe njeriu t'ja kushtojë jetën e vet vendit dhe kombit të vet. Në se kjo gjâ vjen prej instinktit natyruer, ose ashtu e ka rregullue zoti »fuqija hyjnore«, kësaj dija e njerzve nuk mund t'ia mrrije me i dhanë përgjegjen.

616—620. — **Ujku mbi delme** etj.: Simbas ligjit të natyrës i forti zhduk të dobtin: ujku pret delmen, tirani robnon njerzit, ua rrëmben lirín e tyne; por detyra mâ e shêjtë e njerzve âsht që të luftojnë kundër tiranís, kundër kësaj »drejtësije t'egër« të mâ të fortit, derisa ta shtërngojë tiranin me ia njoftë të drejtën të dobtit.

621—623. — **në qoftë se e puth shpatën e përgjakun:** Ne se flijohesh (me luftën për drejtësi kundër përdhunuesave) dhe vdes (zhytesh në terrsín e natës), atëhere emnit tand do t'i thuren lavdí.

624—625. — **Prift'i Europës** etj.: Përfaqësuesi i Europës kristjane, prifti, e mposht islamizmin (Lterin e Azís) prej predikatores së shêjtë dhe pshtyn mbi të; n'anë tjetër islamizmi (Topus i Azís) e zhduk kristjanizmin me përdhunë, shemb faitoret (kullat e shêjta), që qëndrojnë nën hijen e kryqit.

Gjaku i dlirët po tymon ndër ltere,
arkat e shêjta u bainë hi e pluhën,
toka gjimon, n'sa qiella s'ban zâ!
Han'e kryq, dy simbole të tmershme,
mbretnín e tyne e kanë përmbi vorre;
me i ndjekun gjatë lumit të përgjakshëm
n'anijen e vuejtjeve të tmershme,
do t'thotë: me qenë njana prej t'dyjave.
Porse t'fyemit e arkës së shêjtë,
që me tamel at' e ka shujtue,
kjo, mue krahnorin ma ban fund ferri.
Nyja nuk duhet n'bitojë të drejtë,
shka kërkon hana mbi kryq t'rravguem,
shka don e bardha mbi bebze t'diellit? —
O fé e drejtë, qyqe e shkretnueme!
Der' kur do t'zgjohesh, o fis i mjerë?
Ndonji vetëm âsht si t'mos jetë asnji,
veç sa i shton vuejtjet edhe mjerimet.
Fuqija e dreqit ngerthen n'çdo anë;
sikur t'gjindej diku n'botë nji vllá,
që t'na ankonte, sikur t'na ndihmonte.
Terratisja tash mbretnon mbi mue,
Hana diellin tash mue ma' ka zanë.

---

630. — **toka gjimon, n'sa qiella s'ban zâ:** Toka i bán me mundim gjith këto dhunë e të kqija edhe qiella hesht kah i shef.

631—635. — **Han'e kryq** etj.: Hana (islamizmi) dhe kryqi (krishtjanizmi) janë në përleshje të vazhdueshme, në luftë të papreme. Njani sundon dhe hecë mbi vorret e tjetrit. Me qenë o krishtjan ose musliman, do me thanë me luftue në jetë dhe me u flijue për atë shêj, të cilit i takon.

636—638. — **Porse t'fyemit e arkës s'shêjtë** etj.: Por, kur mendoj ata që e përbuzin fén e tyne, më coptohet shpirti. Njegoshi e kupton sepse ai që ka lindë si Turk të luftojë për fén e vet (vargjet 631—635), por nuk mund të pajtohet me atë se pse po këtê gjâ e bajnë ata që nuk janë Turq, ata që i ka rritë tamli i tjetërkuj, të turqizuemit.

639—641. — **Nyja nuk duhet** etj.: Sikurse bitojën e drejtë e shëmtojnë nyjet, sikurse e pengon njolla, rêja e zezë, dritën e diellit (ose e bardha beben e synit), ashtu âsht edhe islamizmi për krishtjanizmin.

643. — **Der kur do t'zgjohesh:** Der kur do të zgjohesh prej robnís.

644—645. — **Ndonji vetëm** etj.: Në se prej krejt nji populli, vetëm nji pjesë e vogël mpron fén e lirin, âsht njinji, sikur të mos ishte as ajo pjesë, pse edhe ajo vetëm sa shton numrin e të vuejtunve e s'qet gjâ në krye.

647—648. — **sikur t'gjindej** etj.: Po t'u gjindte dikush në botë që s'pakut t'i vinte keq për né, do të na u dukte se po na ndihmon.

649—650. — **Terratisja tash mbretnon** etj.: Për shkak të vetmís së popullit të tij në luftë kundër Turqve, viladika Danilo âsht vetëm e tutet se kjo luftë mos po i shkon kot e prandej e shef fatkeqsín që bje mbi krye të tij dhe me këtê dishprim thotë se edhe dita i âsht shndrrue në natë.

Oh, shka mendova, ku kam flutrue?!
Përkuli kallzit, o drith i ri,
t'ka ardhun korrja përpara kohës!
Para Iterit t'kishës edhe t'fisit
i shof flit e bukra të grumbllueme,
dhe ndij ofshetin që malet shunglon.
I duhet sherbye nderit dhe emnit!
Le të bâhet shka s'mundet m'u bâ;
le t'përbij ferri, t'kosisi djalli!
Mbi vorre lulet do t'mugullojnë
për ndonji brezní edhe mâ t'largët!

SERDAR VUKOTA

Zoti edhe engjujt qofshin me né!
E qe vlladikë, ti na je lshuemun,
nëpër disa erna të pshtjellueme,
sikur n'muej t'Marsit kur shtrigat rrajnë
ose drangojt n'at' vjeshtën e vrantë.

Vlladika tronditet si prej gjumit.

VLLADIKA DANILLO

Bini për kryq e për nderë kreshniku,
kushdo q'i ngjesh armët e shëndritshme,
kush e ndien zemrën tue i rrah' n'krahnuer,
t'i pagzojë me ujë ose me gjak
fyesat e emnit të Jezu Krishtit!

652—653. — **Përkuli kallzit** etj.: Brezni e re, banu, gati për fijim, se të ka ardhë ora e vdekjes para cakut. (Këtu vlladika Danilo vendosë me luftue kundër të turqizuemve).

659—662. — **Le t'bâhet** etj.: Në këtë luftë le të bijnë të gjith, le t'i përbijë fenri e t'i shfarojë dreqi gjith Malazezët (shka nuk mundet m'u bâ). Vlladika Danillo beson se çashtja e drejtë e luftës së tyne do të ngadhnjejë e kjo flî nuk do të shkojë kot, pse nji farë breznije e largët, shty prej shembullit të tyne, do të gjejë fuqi për të çue në fitore luftën e tyne të drejtë.

664—665. — **E qe vlladikë** etj.: Vlladika ka hy në mendime të fella. Ernat e pshtjellueme janë ato që fryejnë herë në nji anë e herë në nji tjetër. Vlladika Danillo nji herë vendosë për luftë e aty për aty i shliron pêjt nga friga e mbarimit të përgjakshëm; prandej Serdar Vukota e krahason me ernat e pshtjellueme.

666—667. — **sikur n'muej t'Marsit** etj.: Populli beson se në muejin Mars e Tetuer, kur ndryshon koha mâ fort se kurr, çohen shtrigat nëpër terr me mgjina ose luftojnë drangojt ndërmjet veti (krahaso me vargun 2143).

671—672. — **t'i pagzojë me ujë ose me gjak:** Me i pagzue ashtu si duhet me ujë, do me thanë me i bâ të krishtenë, ose me i vra, në se nuk duen me u kthye në fén e të parëve.

T'shporrim gërbulën prej vathit tonë!
Le t'shpërtheje kanga prej tmerimit,
Iter'i drejtë mbi gurin e përgjakun!

Të gjith prijsat brofin në kambë tue bâ zhurmë të madhe.

„Ashtu e kurrqysh ndryshe!"

VLLADIKA DANILLO

Jo, jo!.. rrini q'edhe t'kuvendojmë!
Un, vllazën, prej kshillimit t'përgjithshëm,
i kishem thirrë n'kuvend të përbashkët
prijsat e vllazënve t'turqizuem.
Me ta t'lidhim besën der' kur t'ndahmi,
kshtu që disi t'mujnë me u kthyemun n'fé
dhe me e shue flakën e përgjakun.

SERDAR JANKU

Ani, vlladikë, dhe ktê ta provojmë;
po e ke kot, për ket besën e zotit!
Kushdo që mâhet me dreq të zí,
ia jep besën përsa të jetë jeta!
Ata na vijnë edhe pa lidhë besën
e në mes nesh do t'nisin m'u zgjâ, —
oh, se çfarë prijsash ata ktu mbahen,
sa me i thanë vetit — të bijt e mbretit!

Çuen tre katër shokë për të thirrë në mbledhí krenët e Turqve.

VALLJA KËNDON

Nama e randë ra mbi të përdhosunit!
Mallkoi nana — djalin e vet shkandull —

---

673. — **T'shporim gërbulën prej vathit tonë:** Të përzamë turkoshakët prej vendit tonë.

674—675. — **Le t'shpërtheje** etj.: Le të shungullojë kanga e tmershme e luftës dhe e vdekjes, mjaft që të ngadhnjejë përsëri krishtjanizmi (Iteri i drejtë) mbi shkambin e përgjakun të Malit të Zi.

685—686. — **Kushdo që mahet** etj.: Ai që pin tamlin e dreqit, âsht lindë për të bâ keq, ai mbetet gjithmonë i papërmirësuem.

princesha e begut Ivan begut; —
mallkoi Mara bir'e vet, Stanishë,
pse i kafshoi cicën kur ish tue mâ,
pijen hyjnore ia derdhi n'gji!
Mallkimi prinduer e shitoi fmín:
Stanisha ftyrën keqas e nxini,
e përbuzi fén e Jezu Krishtit,
dhe fisin trimnuer t'Cërnojeviqve,
e përqafoi fén e gjakatarve,
dhe u eqtue për gjak t'vllazënve t'vet.
Gjam'e madhe përmbi Leshkopole!
Aty dy vllazën luftojnë nër fé
e për rreth tyne mija luftarësh.
Birin e gjeti mallkim i nanës,
e gjith ushtrija aty iu vra,
iku Stanku drejt ke Pajaziti,
t'hante me të hund't e Maxhar've.
O çerdhe trimnore e lirís,
sa herë ty zoti t'ka kqyrë me sy,
sa shum mundimet ke kapërcye
e sa shum fitoret ty janë tue t'pritë!

Erdhën nja shtatë a tetë krenë turke dhe u ulën me Malarez; të gjith heshtin e kqyrin para veti.

KNJAZ JANKU

Shka t'keqen, burra, jeni ngurrue?
Pse s'po ia nisni njifarë kuvendi,
por ju kapi gjumi e ju zû e vona?

693. — **Princesha Mara:** E shoqja e Ivan-begut ka qenë bija e Arian Komnenit, sundimtarit të Luginës s'epërme të Shkumbinit në Shqipni.

694. — **Stanisha:** ose Stanku ka qenë djali i tretë i Ivan-begut. Më 1485 i jati e dërgoi bashkë me disa njerz në Stamboll si pengë e atje Stanisha u turqizue me gjith shokët e vet dhe muer emnin Skenderbeg. Prej vjetit 1514—1528 ka sundue ne Mal të Zí si mbi nji krahinë (Sanxhak) turke.

696. — **pijen hyjnore:** tamlin e nanës.

701. — **përqafoi fén e gjakatarve:** fén e gjaksorit të populit të vet.

703—705. — **Gjam'e madhe** etj.: Mendohet për luftën, e cila simbas gojdhanës popullore, u bâ midis dy vllazënve Cërnojeviq, ku Gjergji e thej usltrín turke, së cilës i printe i vllai i tij i turqizuem, Stanisha. Leshkopolja âsht nji fushë afër Titogradit të sodshëm.

709. — **t'hante me të hund't** etj.: që të ndante me të prén e marrun prej Bullgarëve në luftë. (Këtu mendohet për zakonin e asaj kohe, në të cilën, armikut të zanun rob, i pritej hunda ose kryet, kështu që »hundët« janë shêj fitorje e ironikisht thohet me u hangër në vend që me u nda); ndoshta Stanisha ka marrë pjesë në luftë kundër Maxharëve përkrah Pajazitit.

HAXHI-ALI-MEDOVIQI

kadiu

Të lumtë goja, o knjaz Ozriniqi!
Un po ia nisi, mbassi tjer't s'po duen.
Ktu janë mbledhun nja njiqind krenë
prej né Turqve dhe prej Malazezve;
mirë po e dij sepse na jemi mbledhun:
me pajtue gjaqet, t'bâme ndër veti.
E pra eni, ju krenët e vendit,
që ndërmjet veti na ta gjemë shtekun
për me i pajtue dy shpija t'gjaksueme:
Velestoviqët me Turq't Qekliqas,
mandej Bajicët me bark t'Aliqve
na të mundohmi me i pajtue,
ose ndër veti besën m'ua vnue.
Un i pari do t'u prij ndrikllave,
për krena t'vrame t'jap paj'n e gjakut;
sa t'i pajtojmë, dinarin ta presim
edhe t'i varim pushkët gjaksore!

---

724. — **...ta gjejmë shtegun:** ta gjejmë rrugën, mënyrën se si me u pajtue.

726. — **Velestova:** Asht nji katund kristjan afër Çevës; Qekliqët janë nji fis afër Cetinës, në veri të Njegushit, që qe turqizue fort.

727. — **Aliqët:** Martinoviqët prej katundit Bajicë kishin vra Mujë Aliqin me gjith vl'a, kur këta të dy patën rrëmbye Ruzhen e Kasanit. (Krahaso me vargjet 453—498).

730. — **Un i pari do t'u prij ndrikllave:** Mënyra mâ e mirë e pajtimit midis fiseve të gjaksueme ka qenë kumarija. Në pajtimin e gjakut merrshin pjesë njerzit e shquem të fiseve tjera. Simbas besómit populluer, mos me pranue kumarin, ka qenë mkati mâ i madh; prandej nji ose mâ tepër gra prej fisit të gjaksorit, përcjellë nga njerzit mâ në zâ, çojshin ndër djepa foshnjet e tyne para shpís së të vramit tue i përbé kushrijt e tij mâ t'afërm që t'ua falin gjakun edhe në shêj pajtimi të pranojnë kumarin.

731. — **për krena t'vrame t'jap paj'n e gjakut:** Ditën e kumarís kumarët japin dhurata njani tjetrit. Në se kumarija âsht bâ për shkak të pajtimit të gjakut, atëherë dhuratat që i japin kumarët, ose farefisi i gjaksis, familjes së të vramit, kanë njifarë domethanje të veçantë për pagimin e krés së të vramit, janë si shêj paje e gjakut. Medoviqi këtu thotë se ai do ta japi atê dhuratë për të tregue se âsht gati me ndërhy për pajtim.

732. — **sa t'i pajtojmë, dinarin ta presim:** Mbassi të bâhet pajtimi, atëhere kryetari i gjyqit të gjakut e pret me thikë njifarë argjanti, pare për gjysë tue ua da familjeve të gjakueme si shêj që ata janë pajtue përgjithmonë.

733. — **edhe t'i varim** etj.: Domethanja e këtij vargu nuk i përket velëm pajtimit të dy familjeve të gjaksueme, por përgjithsisht pajtimit në mes të turko-shakëve e Malazezëve.

KNJAZ ROGANI

O efendi, ti cok s'ia qillove,
se për shka na ktu tash jemi mbledhun,
por kuvendit ia ke nisë prej bishtit.
Thonë se i meçëm e letrar ti je,
e se letnat i ke kndue n'Stambollë,
e n'njifarë qabje ke marrun dorë;
por ty, besa t'duhen dhe do mend —
dishka mâ e randë âsht kjo shkolla e jonë.

Përsëri heshtin të gjith e kqyrin para veti.

VLLADIKA DANILLO

Zot i dashtun, që drejton çdo gjâ,
që rrin n'fronin e amshueshëm t'qiellit,
që me shiqim t'fuqishëm i ndezë
t'gjith' ato valle hyjnish n'hapsinë;
ti që pluhnin e ke zhdrivillue
nen atê fron tandin të shkëlqyeshëm
tue i quejtë kshtu si botnat e tua,
ti çdo drudhëz pluhni e ke gjallnue
dhe e ke mbjellë me farën e mendimit;
ti që mban librin e fatit t'botës,
në të cilin rrisqet janë shenue
për bot' t'amshueme e për njerzimin;
ti që me hirin tand ke anue
me u gjallnue gjymtyrët për punë:
thnegll's s'vogël, si luanit madhshtuer, —
kthjello për né mbi Mal të Zí,
shmangi prej tij rrrufe e shkreptima
edhe rêt e vranta breshënpruese!
Paj po, ata s'janë fajtorë aq tepër;

736. — **por kuvendit ia ke nisë prej bishtit:** Kjo âsht thanë ironikisht, pse kadija ka nisë me folë për sende me pak randësi e jo mbi atë, për të cilën janë mbledhë, mbi kthimin e turkoshakëve në fén e parë.

746—748. — **ti që pluhnin** etj.: ti që ke krijue gjithsín prej pluhnit.

758—759. — **shmangi prej tij** etj.: shmange fatkeqsín që i kërcnohet Malit të Zí, luftën vllavrasëse.

760—763. — **Paj po, ata s'janë fajtorë** etj.: Turkoshakët nuk janë fajtorë, pse simbas kalíximit popullues, ata rriedhin prej atyne djelmoshave, të cilët, me Stanishë Cërnojeviqin kanë shkue te Turqit e mâ vonë u detyruen me gjithfarë premtimesh me pranue islamizmin, ndonse Turqit ua patën dhanë fjalën se s'do të kërkojshin prej tyne ndrrimin e fés.

pabesija i joshi n'besí
dhe i zû dreqi n'rrjetën e tij.
Shka âsht njeriu? Mu si kafsha e dobët!

(Turqit shiqohen për skíthi).

Mjalti kapet dhe për buzët e ftofta
e jo mâ për t'rejat e t'kërthneztat!
Ngallicë e ambël, por e futun n'grep:
»Pi sherbet prej gotës së profetit,
o prite spatën n'rrashten e krés!«
Shpeshherë friga ia nxin ftyrën jetës:
né dobsinat na lidhin me' tolkë,
janë lidhje t'kota, porse shum t'forta.
Po, të gjíth shpendët që janë mâ t'dobtë
i gjaton drita e syve të dhelpnës,
ndërsa shqypen e kqyrin tue u fshehë.
Për vllaun e vyeshëm ose për djalin,
lajmi i zí e trefishon dashtnín;
âsht mâ e ambël e gjetmja, se e humbmja;
përmbas stuhije mâ i kthjellítë âsht qielli,
mbas pikllimit shpirti âsht mâ i qartë,
mbas të qamunit kndon mâ n'haré.
Oh, sikur t'kisha njiherë me pa
që Mal'i Zí-humbjet t'i ktheje,
atëherë do t'm'dukej përnjimend mue

766. — **Ngallicë e ambël, por e futun në grep:** Turqit me premtime dredhacake »ngallicë e ambël« e kanë joshë Stanishën me shokë e atëherë, kur i kanë shtî në dorë, i kanë detyrue me ndrrue fén.

767—768. — **Pi sherbet prej gotës s'Profetit** etj.: Turqizou ose ke me qenë i vramë. Këtu sherbeti do me thanë feja islame.

769. — **Shpeshherë friga** etj.: Njeriu prej frigës shpeshherë turpnohet; kështu edhe Stanisha me shokë u turqizue prej frige.

770—771. — **në dobsinat etj.:** Me këtë botë né na lidhin dobsinat tona trupore. Këto janë lidhje të përkohshëme e të pavlefta, por përsëri të forta e të fuqishme, (aq sa njerzit prej frigës së jetës së tyne, bajnë edhe aso veprash që ua nxijnë ftyrën).

772—774. — **Po, të gjíth shpendët** etj.: Drita e syve të dhelpnës ua merr mendt dhe gjaton vetëm zogjt mâ të dobët (pulat etj.); ndërsa prej shqipes turtet vetë dhelpna: feja e Turkut joshë vetëm mâ të dobtit, njerzit mâ të këqij, kurse përpara burrave të vërtetë, përpara trimave, ajo nuk guxon as me dalë me premtimet e veta.

782—783. — **Oh, sikur t'kisha** etj.: Këtu mendohet mâ fort që Malazezët e turqizuem të kthehen në fén e drejtë.

se po m'shëndrit kunora e Llazarit
e se Milloshi flutroi n'mes t'Sërbve;
atëherë mue shpirti do t'm'ish qetsue,
sikur mëngjesi i qetë i pranverës,
kur ernat edhe rêt e vranta
koten diku në burgun e detit.

Turqit shiqohen mrroltas.

SKENDER-AGA

Pasha fén teme un po habitem,
se çfarë munshtimesh ban, ti vlladikë!
Po a ke pa ndo'i herë enë për dy pije,
ose ndo'i ksulë t'bame për dy krena?
Lumi i vogël derdhet n'mâ t'madhin
dhe mu aty ai humb emnin e vet,
e n'breg t'detit e humbin të dy.
A don bletët me i zanun me ksulë
dhe bletishten m'e ngrehun në mal?
Prej s'andejmi mjalt kërkush s'do hajë!
E shtyn gurin kot malit përpjetë,
dru'n e vjet'r e theve e s'e drejtove!
Edhe bishat janë po ashtu si njerzit,
secila racë fén e vet e ka:
për pula e shqipe un s'jam kah pves,
por m'thuej, pse me u tutë luani prej patës?

784—785. — **se po m'shndrit** etj.: Do t'm'u dukte sikur të kthehej madhnija dhe lavdi i vjetër.

792—796.— — **Po a ke pa enë etj.:** Sikurse nuk ka enë, në të cilën mund të vehen dy pije, ose nji kapele që po në nji kohë të mundet me u vû në dy krena, ashtu as Mali i Zí nuk mundet me mbetë me dy fena (Shif vargjet 850—853 dhe 1019—1921). Simbas vetë ligjit të natyrës — si e mendon Skender-aga — âsht caktue që Mali i Zí i vogël të humbi n'oqeanin e mbretnís turke, po ashtu si lumi i vogël (n'origjinal prroni) që hyn në mâ të madhin dhe me tê humb emnin e tij.

797—799. — **A don me i zanun bletët me ksulë** etj.: Të gjitha përpjekjet e Malazezëve për ta krijue shtetin e për ta ruejtë lirin janë të kota, simbas Skender-agës, po ashtu si âsht e kotë me u përpjekë për t'i zanë bletët me ksulë e kështu me ngrehë bletishten.

804. — **për pula e shqipe un nuk jam kah pves:** Skender-aga me këto fjalë don me theksue fuqín e madhshtín turke përkundrejt numrit të vogël e dobsís së Malit të Zí. Pra: nuk po pves për pulën e shqipen, pse e dij se pula i tutet fort shqipes (njashtu duhet me u tutë prej Turqís). por a ka pse me u tutë luani prej patës? Pse fuqija turke të tutet prej kurrgjâs, Malit të Zí, prej atij që âsht i pafuqishëm me i kundërshtue?

KNJAZ ROGANI

Un njiksaj pune edhe i habitem;
prifti mkatnorin po e pvetë për faje
se a mos e bani dreqi për veti!
Por ende djallin un s'e kam pa
që t'shkoje te prifti për t'u rrfyemun.

KNJAZ JANKU

Kur t'më pyes grueja se ku kam qenun,
un do t'i thom se krypën kam mbjellun;
e mjera ajo, n'baftë mos me besue!

KNJAZ BAJKU

Qe tash, ajo prralla mue m'ra ndërmend,
kur atê prej grope e patën nxjerrë —
me 'i gjysë ftyre t'bardhë e me 'i gjysë t'zezë.

OBRADI

Fluturim n'hundë m'u fut njifarë mize
e ndo'i farë dami do t'më gjejë patjetër.

VUKË RASLLAPÇEVIQI

O, se qysh mue po m'kruhen shuplakat,
t'kishte dikush m'u zanun ndër veti,
gjobë të madhe na do t'kishim marrun!

807—810. — **prifti mkatnorin** etj.: Knjaz Rogani mendon se të turqizuemit janë mkatnorët, që duhet të kthehen në rrugën e drejtë, por kjo nuk do të ndodhi, ashtu si nuk ka ndodhë që të shofi dikush se dreqi âsht pendue për atê që ka bâ.

812. — **un do t'i thom se krypën kam mbjellun:** do t'i thom se kam bâ atê që nuk bâhet, atê që nuk duhet të veprojë njeriu me mend, sepse e din qysh mâ përpara se prej kësaj nuk ka fitim. Pra: âsht e kotë me u përpjekë që të turqizuemit të kthehen rishtaz në fén kristjane.

814—816. — **Qe tash, ajo prralla** etj.: Simbas prralkës popullore, njifarë grueje bâkeqe ia kishte pasë prû burrit të vet shpirtin në fyt e ai e kishte pasë shti në nji gropë të fellë. Mbas do kohe u pendue, shkoi te gropa edhe i lshoi nji tërkuzë për ta pshtue; por në vend të grues, ai nxuer dreqin. Gjatë kohës që grueja kishte ndejtë në gropë, dreqit iu kishte zbardhë (thij) ana që kishte pasë kah grueja. Të turqizuemit janë sê ajo grueja keqbâse, të cilën nuk mundet me e përmirësue asgjâ e prej së cilës prishet secili që gjindet pranë saj.

819—820. — **O, se qysh mue** etj. Besohet se kur i kruhen shuplakat dikuj, âsht shej se do të marri pare prej dikah. Në Mal të Zi, si edhe ndër né, partija, posë dënimeve tjera ka gjobitë ata që zbeshin ndër veti e këtê gjobë e kanë nda ndërmjet tyne. Këtu pra parashifet gjithnji përleshja midis turkoshakëve e kristjanëve të Malit të Zi.

VOJVODË MILIJA

Se ç'pushk' e randë, shoqen kund s'e ka!
Si po e bán, Stanko, pásh tok'e qiell!

VOJVODË STANKU

Kot-na s'koti, veçsa m'dërmish krahun;
qe tash sa kohë s'â ka' m'vyen kurrgjâ.

SERDAR JANKU

O sa fort mbramë jam shkyemun gazit!
Fill n'shpí teme erdhën prej dikahit
dy djelmosha t'pashëm të Bjelicve;
t'nisën me u mahitë, si ata dijnë:
se si atyne dikush prej pleqve,
diku 'i mulli u a kish ndërtue,
ku brrakë nuk kishte, as kishte prrue;
kur e ndreqën, hetuen se s'kish ujë!

VUKË MANDUSHIQI

Kunata eme m'ishte trenue
e për pa e lidhë, s'delte gjâ m'e mbajtë!
Për të hapa librat te profetët;
dikush thote: »Asht ulë n'sofër t'dreqit«.
Dikush thote: »Ia kanë lidhë magjít«.
Kudo e çova nëpër manastire,
i thásh' uratë e i bana vojimin,

824—825. — **Kot-na s'koti, veç sa m'dërmish krahun** etj.: Po e báj pa kurrfarë nevoje, vetëm sa me ma coptue e lodhë krahun, mbassi nuk po e përdori kërkund.

828. — **dy djelmosha t'pashëm të Bjelicve:** prej fisit të Bjelicve në veri të Cetinës e në jug t'Ozriniqit.

830—833. — **se si atyne** etj.: Tregimi mbi ndërtimin e mullinit në të thatë prej Bjelicve don me thanë se edhe këtu marrëveshtja me tunkoshakë âsht punë e kotë.

836. — **Për të hapa librat te profetët:** Kam shkue te hoxha e te popi për të pa se shka ka edhe për t'i gjetë shpëtim.

837. — **... Asht ulë n'sofër t'dreqit:** Simbas bestytnís, ai që qindron në nji kësi vendi »ku hanë dreqnit« duhet të trenohet ose të ligshtohet prej ndonji sëmundjeje.

840. — **i thash' uratë e i bana vojimin:** i këndova gjithfarë lutjesh nëpër monastire. (Për vojim shif fjalorthin).

përbetova dreqin n'çdo manastir,
që ta lshojë kunatën Angjelinë;
betoje dreqin — s'ndihmon kurrgjâ!
Prandej ta kapa trefish kërbaçin
dhe mirë t'ia ngjita kmishën për shtat, —
e thei dreqi qafën ka' syt kambët
e na u shndosh kunata Angjelinë!

VOJVODA BATRIQ

O vllazën turq — kjo mos u qoftë thanë! —
Shka me ua mshefun ktu ndër shufla?
Vendi i vogël, prej gjithkah ngushtue,
mezi nji n'të mundet me qindrue;
çfarë forcash kah ai hapin fulçijt —
për dypalshin as nuk mund t'mendohet!
Por pranoni fén e stërgjyshave
për ta mprojtun nderin e atdheut.
Huj'i dhelpnës nuk i duhet ujkut;
ose skyfterit shka i duhen syzat?
Pra, prishni minare dhe xhamija,
buzmet e Sërbve nisni me i kallë
edhe laroni vezët e pashkve,
të dy kreshmimet t'i agjinoni
e për të tjera, bani si t'doni.
N'qoftë se s'doni m'e ndigjue Batriqin,
po u betohem n'fé t'Obiliqit
edhe n'armët, në shpresat e mija,
se fét tona n'gjak do të notojnë:
ajo që nuk zhytet, do t'jetë mâ e mira!
Nuk pajtohen Kshndellat me Bajramin!
A s'âsht kshtu, o vllazën Malazez?

---

845. — ... **t'ia ngjita këmishën për shtat:** e rraha e e bana ujë, e zbruna aq sa me iu ngjitë këmisha për trup.

846. — ... — **kjo mos qoftë thanë:** Këtë Batriqi e përdorë kështu, pse pendohet se i thirri Turqit »vllazën«.

853. — **për dypalshin:** As nuk guxohet me u mendue se në Mal të Zi mund të jetojnë dy fena kundërshtare.

856—857. — **Huj i dhelpnës** etj.: Shka i duhet ujkut dhelpnija, (huj i dhelpnës), mbassi ai âsht guximtar e i fuqishëm, ashtu sikur skifterit nuk i duhen syzat, pse e ka shqimin e fortë; pra, pse me dredhë e përdredhë, kur çashtja duket qartas.

861. — **të dy kreshmimet t'i agjinoni:** agjinimet e kështendllave dhe të pashkëve.

867. — **ajo që nuk zhytet:** ajo fé që fiton e nuk humb.

Të gjith njizanit:

Njashtu e kurrqysh ndryshe!

MUSTAF KADIU

Shka po flitni? A jeni në veti?
Po e shtini ferrën n'kambën e shndoshë.
Po çfarë vezësh, agjinimesh e buzmesh
në fén e drejtë ju po ngarkoni?
Vetëm për natën gatiten pishtarët,
po shka duen ata n'rrezen e diellit?
Allah, Allah çfarë kuvendi t'mendshëm!
Kryq e i pakryq gjithnji u rri në gojë;
po andrrojnë shka s'mundet m'u bâ.
Shyqyr zotit dyqind vjet po bahen,
qysh se na fén e dlirt' kem pranue,
hizmeqarët e dinit t'u bâ.
Qabja e shêjtë, te na nuk ka hile!
Shka vyen kryqi, i dobët i blinit
para mprehtsís e çelikut t'hjedhun?
N'qoftë se e mat topuzin shêjti i drejtë,
do t'trandet toka prej t'rames s'tij,
mu si kunglli i shprazët përmbi ujë!
O botë e vogël, shka je verbue?
S'e njeh shijen e xhenetit t'dlirtë,
por lufton me zotin e me njerzit;
pa pasë shpresa jeton dhe mbaron;
shërben kryqit, jeton me Milloshin!
Shka âsht kryqi, posë nji fjale kote?
Milloshi i hjedh njerzit në kllapi,
ose n'ndonji t'dejun të tepruem.

871. — **Po e shtini ferrën n' kambën e shndoshë:** po kërkoni grindje hiri e pshiri, me dashje, ndonse për këtë nuk keni arsye.

874—875. — **Vetëm për natën** etj.: Nata âsht kristjanizmi, rrezet e diellit janë islamizmi. Në qoftë se âsht dikush, të cilit i duhet me gjetë rrugën e drejtë, ata janë kristjanët e jo na Turqit, që jetojmë në rrezet e fés së drejtë.

878. — **po andrrojnë:** mendojnë që na (turkoshakët) të pagzohemi!

883—884. — **Shka vyen kryqi** etj.: Shka vlen kristjanizmi i plogët para shpatës s'Islamit.

892. — **shërben kryqit, jeton me Milloshin:** jeton tue kujtue fuqin e lavdin e dikurshëme.

804—895. — **Milloshi i hjedh** etj.: Kujtimi për fuqín e lavdin e dikurshëme i dén dhe ua merr mendt Serbëve e kështu kujtojnë se ajo fuqí e ai lavdi do të kthehen përsëri.

Mâ shum ka vleftë nji ditë m'u falun,
se me u kryquemun katër vjet rresht.
O hyrí t'bukra me sy të kaltërt,
që do t'çojmë bashk jetën e ámshueme,
ku âsht ajo hije, kush mund ta lshoje
për t'ndejtun përpara syve tuej!?
përpara syve që shigjetojnë,
që dhe vetë gurin munden m'e shkrî,
e s'po munden mâ njerín e dobët,
që ka lémun për t'u shkrî prej tyne;
para syve, si uji shum i kthjellët,
shef nepërmjet dy bebzave t'shêjta
nji trevë mâ t'gjanë të fuqís së zotit,
se prej malit n'nadjen pranverore
mbi hapsinën e detit t'kthjelluem!
O Stamboll, ti gazmend i ksaj bote,
gotë mjalti, e mal prej sheqeri,
banj'e kandshme e jetës njerzore,
ku zanat lahen n'sherbet pa prâ!
O Stamboll, pallati i Profetit,
birim i fuqís edhe i shejtnís,
vetëm prej teje zoti begenisë
me sundue botën me anë t'Profetit —
mue prej teje kush mundet me m'nda?
Me qinda herësh në rinín teme
prej minderit n'agim kam shpejtue
te prroni yt i kaltërt e i habitshëm,
në të cilin e pasqyron ftyrën
mâ t'mirë se dielli, agimi e hana.
Në qiell edhe në det kam shique
kullat e tueja e minaret e mprehta,
nga të cilat naltohen kah qielli
n'agim e n'qetsín e mrekullueshme
mija mija zane hoxhallarësh

---

900. — **ku âsht ajo hije:** a gjindet nji gjâ e tillë në botë dhe a mundet me krijue dikush gjâ mâ të bukur (hije, vel) që kishte me më bâ me harrue shiqimin tuej.

906—910. — **para syve** etj.: Hyrít kanë asi sysh të shkëlqyeshëm, sa që ata janë porsi uji shum i kthjelluem dhe në ta tregohet mâ mirë fuqija e zotit, se sa kur shef prej bjeshke hapsinën e detit në mëngjesin pranveruer.

917. — **vetëm prej teje zoti begenisë:** zoti pranon me sundue botën me anën e Muhametit vetëm prej Stambolli.

922. — **prroni?** Sigurisht »kepi i artë«, gjiu i detit, rreth të cilit shtrihet Stambolli, ndoshta edhe Bosfori, gryka që ndan Stambollin dhe bregun e Europës prej Azís.

tue kumbue qiell's emnin e t'fuqishmit,
tokës emnin e Profetit t'tmershëm.
Po çfarë feje mund t'matet me ktê;
po çfarë lteri qindron mâ ngiat qiellit?

KNJAZ JANKU

Pra, efendi, kshtu, të falemi nderit! (çon kapicën)
Na mbajte nji predikim të bukur:
shka kërkuem, atê kemi gjetë!

VUKË MIQUNOVIQI

Kryqi dhe topuzi le t'përpiqen,
kuku p'r atê që t'i plasi balli!
Voeja e shndosh'e merr të thyemen!
A ndieni, burra, do t'bâj shka t'mundem!

KNJAZ JANKU

Paj pasha zotin, un nuk due mâ
me ndigjue hoxhën n'Qekliqin tonë,
që gugatë n'maje t'atij zgavigji,
sikur huti n'majë t'ahit t'kalbsuem!
Kê po thrret ai atje mbi sukore
çdo mëngjes, porsa t'agoj' drita?
Mue ma ha mendja tashmâ e ka thirrë!
S'kam pse ua mshefi, nuk m'vje' mâ lehtë
se sa me m'ndejtun mbi maje t'krés!

KNJAZ ROGANI

Tash vesh'i majtë nisi me m'cingrue,
un po shpresoj për ndonji lajm t'mirë.

---

937. — **Kryqi dhe topuzi:** Kristjanët dhe Turqit.

939. — **Voeja e shndosh'e merr të thyemen:** Të kristjanët âsht zakon që t'i cakrrojnë vcet pashkësh: voeja që mbetet shndoshë në cakrrim, e fiton të thyemen. Pra do të fitojë ajo që do të dalë mâ shndoshë, mâ e moralshëme.

942. — **... n'Çekliqin tonë:** (Shif shenimin për vargjet 287 et 726).

943. — **që gugatë n'maje t'atij zgavigji:** Këtu knjaz Janku për shpoti e quen zgavigj minaren e xhamis.

VUKË MANDUSHIQI

Eja ktu, Bajko, e fryjmë në sy,
sepse mue keqas m'u ka pluhnue.

SERDAR JANKU

Le t'shkrepi dikush, që të tymojmë;
njiktê ia kanda fés së profetit,
kujtoj, efendís, keq s'do t'i vijë.

TOMASH MARTINOVIQI

Korbat po krrasin dhe kacafyten,
çmimi i mishit së shpejti do t'bjeri!

VUKOTË MRVALEVIQI

Mos m'kapërce mbi pushk', or' Bajko,
porse mbi tê, përmbrapa ktheu!

VUKOTE MRVALJEVIQI
(i pështprit në vesh serdar Jankut)

Ky mbahet për bishti t'Haxhi-Haxhës
dhe s'do ta lshoje për jetë t'jetës,
dersa t' mbaroje bushtra ose mokna.

952—953. — **Eja ktu, Bajko** etj.: Simbas besimit popullues, kur pluhnohet, a shuflohet syni, do të ndodhi dishka e keqe.

955. — **njiktê ia kanda fés së Profetit:** kjo iu pëlqen Turqve, pse ata janë duhanxhí të mdhej.

958. — **çmimi i mishit s'shpejti do t'bjeri:** së shpejti do të shrohet mishi, se njerzit do të vriten ndër luftat që do të vijnë. Të gjitha këto bestytni: cingrimi i veshit, pluhnimi i synit, krrokatja e korbave etj. paralajmojnë luftën e afërme dhe ngjarjet në lidhje me të.

959—960. — **Mos m'kapërce** etj.: Simbas bestytnís së popullit, po kaloi dikush përmbi pushkë, ajo nuk ndezë má; prandej ai që kalon mbi të duhet të kthehet mbrapa, po mbi të.

961. — **Ky mbahet për bishti t'Haxhi-Haxhës:** Me iu mbajtë dikuj për bishti, don të thotë me shkue mbas dikuj verbtas. Haxhi-Haxha do me thanë Haxhi mbi Haxhijt, Muhameti.

963. — **der'sa t'mbarojë bushtra ose mokna:** Ndër vende ku nuk ka ujë, e bluejnë drithin në njifarë mullini, që silket me duer e quhet **mokën.** Qenin që mësohet me e ipî miellin prej dishtës së moknës, âsht vështirë me e përzanë, derisa nuk âsht prishë mokna, ose derisa ai nuk vritet si damprues. Me këtê varg do të thotë se të turqizuemit nuk do ta ishojnë fén islame, derisa të jenë gjallë e derisa ajo do t'u bjeri ndonji përfitim.

SKENDER-AGA

(S'ia kanda kah shef Vukën që pështrit).

Po shka âsht kjo, or vllazën Malazez?
E kush e ndezi ket flakë mâ s'pari?
Prej kah ju erdh ai mendim fatzí
për t'follë mbi ndryshimin e fés sonë?
A nuk jemi vllazën dhe pa ktê?
A s'kemi ra na n'luftra bashkarisht?
T'mirën e t'keqen vllaznisht e ndajmë;
flok't e rij mbi vorret e trimave
a s'i hudhin turkijat si Serbët?

SERDAR VUKOTA

O vend i nemun, ti ke sharrue,
ti e ke emnin të tmershëm e t'mbrapësht!
Kur e pata kreshnikun e rí,
ma rrëmbeve në rinin e parë,
kur e pata burrin për burrní,
para kohe secilin mat more;
kur e pata kunor'n zbukuruese,
që kunoron ballin e nuseve,
ti ma korre n'lulen e rinís.
Ti për mue në gjak t'zí je shëndrrue!
Vërtetë se ti nuk je tjetër gjâ,
posë grumbuj eshtnash e rnasash vorri,
mbi t'cilat rinija e pafrenueme
po na tregon ngadhnjimin e tmerit.

---

969. — **A nuk jemi vllazën dhe pa ktê:** Luftat, për të cilat, fatet këtu, janë ndërmarrje të vogla, ose ahmarrje, ku kanë marrë pjesë bashkë antarët e nji fisi ose barku pa dallim feje.

971—972. — **Flok't e rij** etj.: Në Mal të Zí, si edhe në malsinat tona, nusja i qeth flokët në shej zije për babëin, vllan, djalin ose kushrinin, por jo për burrin.

973. — **O vend i nemun:** O Mal i Zí.

979—981. — **kur un e pata** etj.: Këtu kunorë zbukuruese janë flokët e femnës, rregat — gërshetat — që kanë qenë stolí e grues e lidheshin si kunorë përmbi ballë. Mbassi Malazezët vriteshin vazhdimisht ndër luftat e papreme me Turqit, nuset nuk mujshin me u mburrë me »kunorat e tyne zbukuruese, rregat, sepse i pritshin nga pikllimi e zija e të vramëvet.

983—986. — **Vërtetë se kjo** etj.: Mali i Zí âsht bâ vetëm gërmadha eshtnash e vorresh, mbi të cilat rinín e tij s'e mban gjâ, por ban festat e vdekjes e të gjakderdhjes.

O Kosovë, o gjykatore e mbrapësht,
midis teje Sodomi shkrumoftë!

VUKË MIQUNOVIQI

Uh! serdar, se çfarë kuvendi t'mbrapësht!
Shka janë djelmoshat me parzma t'flakët,
në t'cilët zemnat e shtrydhin gjakun,
t'ndezun me flakën e krenaris, —
shka janë ata? Vetëm fli t'bekueme,
që kalojnë prej lamijeve t'luftës
në mbretnín gazmore të poezís,
si ngjiten pikat e ndritshme t'vesës
nepër rrezet gazmore kah qielli.
Ku ke marre mâ t'madhe se pleqnín?
Kambët lakohen e syt tnathtojnë,
lmyshken trût në kungullin e krés,
Balli i rrudhun të bâhet si i fmís;
gropat e mëdha e shëmtojnë fiyrën,
syt e zbét ikin ndër gropa t'krés,
vdekja nën ball zgërdhihet përmnershëm,
sikur breshka nën kupën e saj.
Shka po përmend Kosovën, Milloshin,
të gjith n'atê fatin e kem hupë;
por fuqija e emni malazez
janë ringjallë prej vorrit të Kosovës
përmbi rê në mbretnín e kreshnikve,
ku Obiliqi mbi hije sundon.

SERDAR IVAN PETROVIQI

Me Muhametin dhe marrija n'krye!
Mjerë shpirtnat tuej të mjerët, or Turq,
q'e rijsuet tokën me gjak të saj!
Për dy kual grazhdi âsht fort i vogël.

987—988. — **O Kosovë** etj.: Serbët kanë psue fatin e zí në Kosovë, prandej tash le ta përbîjë zjarmi, si e përbiu qytetin Sodom. (Shif fjalorthin).

993—995. — **shka janë ata?:** ... Shka janë ata djelmosha Malazez, që vriten ndër lufta? Ata janë flî të bekueme, të cilëve u âsht paracaktue me u vra në fusha! e betejave dhe, me anë të vdekjes së tyne me kalue në mbretnín e gazmendit, të krijimit t'amshueshëm, që Njegoshi e quen »poezi«.

1010. — **përmbi rê në mbretnín e kreshnikve:** Njegoshi mendon se trimat e vramë shkojnë në qiell n'atë botë si në njifarë mbretnije kreshnikësh, mbi të cilën sundon Miloš Obiliqi si trimi mâ i madh.

1015. — **Për dy kual grazhdi âsht i vogël:** Mali i Zí âsht i vogël për dy fena: (islame e kristjane).

FERAT ZAQIR,
kavaz-basha

Jo, serdar, nuk ia qillove drejt!
Feja e Turkut s' mund t'durojë fyemje,
për derisa kryet të mos ketë shkue.
Ndonse toka âsht shum e ngushtueme,
prap dy fena munden me u pajtuemun,
si pajtohen supat n'nji sahan.
Si der tash, vllaznisht, na pra t'jetojmë,
as nuk na duhet mâ shum dashtní.

KNJAZ JANKU

Kishim me dashtë, o Turq, por nuk mundet;
kjo dashtnija jonë âsht qesharake,
syt keqas po na përpiqen né,
vllaznisht s'po munden as m'u shique,
por gjaksisht edhe dishka me t'egër;
shka dishron zemra syt pasqyrojnë.

VUKË MANDUSHIQI

Shifni, o njerz, se çfarë saruku t'bukur,
ku e bleve, agë, pásh amanetin?

ARSLLAN-AGË MUHADINOVIQI

Paj, ore Vukë, un nuk e kam blemun,
porse veziri ma ka dhurue,
kur kso vere paç shkue në Travnik.

VUKË MANDUSHIQI

Pásh dashtnin, mâ gjej njiksi dhe mue;
për tê ka'n un do ta jap nga zgjedha.

ARSLLAN-AGË MUHADINOVIQI

Un do ta dhuroj, or ti lum Vuka,
por në qoftë se don me u bâ kumarë;
pse mue ma kanda me njiksi trimi.

1017. — **Feja e Turkut nuk mundet me durue:** Turqit nuk mund të lejojnë kurrsesi që të nënçmohet feja e tyne.
1034. — **Travniku:** Asht qytet në Bosne, aso kohe selí vezirash.

VUKË MANDUSHIQI

S'bâhet kumara për pa u pagzuemun,
e atëhere, n'diaç, edhe katërfish.

ASLLAN-AGË MUHADINOVIQI

Kumara i flok've âsht si i pagzimit.

VUKË MANDUSHIQI

Kumarë do t'jem, por jo kumarë flokësh!

Zhurmë e madhe dhe arsyetime midis Turqve e Malazezve, ndërsa t'urtit ndajnë, që të mos kërsihen. Të gjith heshtin, nuk ndihet kush.

VALLJA

Tre serdar s'bashku me dy vojvodë
dhe me treqind sokolat e tyne,
sokol Baja me tridhetë drangona,
nuk do t'vdesin deri sa t'jetë jeta:
e kanë pritun qat Shëngjer vezirin
mù në maje t'bjeshkës s'Vërtijelkës
edhe u prenë n'ditë t'verës deri n'drekë;
s'deshti Sërbi Sërbin m'e trathtue,
që t'mos e lodhte bota n'qortime,
fara e tij t'mos kallxohej me gisht,
si shpija e pabesë e Brankoviqve,
por të gjith ranë flî njani pranë tjetrit
tue kënduemun dhe Turqit tue i vra;
e prej tyne vetëm tre tepruen

1042. — **Kumara i flokve** etj.: Kumara i flokëve âsht ai që qeth fëmín musliman për herën e parë, ndërsa kumarë pagzimi âsht ai dishmitar, që mban fëmín para priftit kur i jepet emni, kur pagzohet. Kumarija e flokve mund të bâhet në mes të kristjanve e muslimanve, por jo kumarija e pagzimit.

1046. — **sokol Baja:** Baja Nikoliqi i Pivljanë, kryetar i kaçakëve, trimi i shquem në lufta kundër Turqve, u vra në Vërtijelkë me 1658.

1048—1049. — **Shengjer veziri:** Mbas thyemjes së Turqve afër Vjenës (Shif vargun 1149) me 1684, ndër lufiat që aleanca e shêjtë udhëhoq kundër Turqve, muerën pjesë edhe republika e Venedikut e Malazezët. Me qellim që t'i dënonte Malazezët dhe t'i pengonte lidhjet e tyne me Venedikas, sanxhak-Bagu i Shkodrës, mâ vonë Pasha, Sulejman-agë Bushatliu, i quejtun këtu Shengjer veziri, me 1685 i ra Malit të Zi me nji ushtri të fortë. Në Vërtijelkë, kodër përpara Cetinës, u zhvillue lufta për të cilën bâhet fjalë këtu.

për nën grumbujt e Turqve të vdekun,
poq t'plagosun Turqit i shkelmuen.
Ç'vdekje, u pastë bâ mirë gjít e nanës!
Zoti trimave ka me iu bâ
përshpirtjet dhe nderimin shejt t'vorrit!
Trimijë djellmosha, të gjith njilloji,
Shengjer vezirin e pa'n sulmue
para agimit n'Fushën e Kërstaçit.
Kush përpiqet i ep zoti fuqí:
forcat Shengjerit ia shpartalluen!
O, i lumi ai që aty pat qillue,
tashmâ plag't e Kosovës s'i dhembin,
tashmâ Turkun nuk e quen fajtuer.
O kreshnikët Sërb të Vërtijelkës,
flaka do të duket përgjithmonë
mbi vorret tueja të shugurueme!

Prej Podgorice erdhën dhetë kavaza të vezirit të ri, i cili viziton perandorin. Ata i dorzojnë letrën vlladika Danillos. Ky e lexon mendueshëm.

VOJVODË BATRIQI

Thuej, vlladikë se shka të shkruen veziri,
tashmâ nuk duem të mshifet kurrgjâ,
dhe n'qoftë se t'gjith Turqit do t'venë fletë!

VLLADIKA

(lexon letrën fjalë për fjalë)

»Selim veziri, rob robit t'Profetit,
sherbtuer i vllaut t'dellit t'rruzull'imit,

1065. — **Fusha e Kërstaçit:** Gjindet në kufi, midis Malit të Zi e Bokës, ku Malazezët me 1687 thyen Sulejman pashën (Shengjer vezirin), i cili shkoi në Kotor për t'i shpëtue Turqit te qyteti Hercegnovi, që ishte sulmue prej Venedikasve e Malazezëve.

1072—1073. — **flaka do të duket** etj.: Populli beson se mbi vorrin ku pushon dikush që âsht shejtnue, ose që âsht lavdue gjatë jetës, shifet njifarë flake e vogël. Kjo flakë ndër muslimanë quhet **nuri.**

1076. — **dhe në qoftë se t'gjith Turqit do t'venë fletë:** Vojvoda Batriq pret që turkoshakët të trimnohen edhe mâ shum kur të ndigjojnë letrën, në të cilën Veziri po u kërcnohet Malazezëve.

1077—1078. — **Selim veziri:** Profeti âsht Muhameti, robi i Profetit âsht sulltani, robi i sulltanit âsht Selim veziri; dielli i rruzullimit âsht Muhameti, vllau i Muhametit (diellit të rruzullimit) âsht sulltani e sherbtori i sulltanit âsht Veziri.

përfaqsues i gjith perandorís. —
Për njoftim vlladikës me parsi:
Mbret'i mbretënve mue m'ka dërgue
që ta përshkoj vendin gjan'e gjatë,
që ta shof rreg'llin se si po shkon;
që t'mos fâhen ujqit me shum mish,
që ndo'i rrunzake të mos e lâje
bashken e vet n'ndonji ferrë pranë rrugës;
që ta rrbishti shka âsht zgjatun tepër,
që ta mtoj ku âsht pil e për maje;
që t'ia kqyri dhambët djelmënís;
që trandafillja t'mos hupi n'ferra,
margaritari t'mos zhduket n'plehnajë,
edhe rajes frenin t'ia përmbledhi,
përse raja âsht si kafshët tjera.
Pra kam ndie dhe për malet tueja;
edhe familja e shejtë e Profetit
e çmon vleftën e drejtë të trimnís.
Po rrejnë njerzit qi thonë për luanin
se ai tutet sado pak prej minit.
Eni te un nën çadrat e mija,
ti vlladikë e sendarët e parë,
vetëm ju me i dalun mbretit n'cak
për t'i marrun dhuratat prej meje,
mandej jetoni si jetuet der tash.
Dhamb't e fuqishëm thejn' arr'n e fortë;
shpata e mirë pret topuzin në qafë,
e jo mâ s'po mundet kryet e laknës.

1084. — **që t'mos fâhen ujqit me shum mish:** që të mos marri hov raja; Veziri don me e vû në rreguli çdo gjâ dhe me e nënshtrue.

1088. — **që ta mtoj ku âsht pil e për maje:** qe të paksoj, aty ku âsht mbushë tej maset.

1089—1091. — **që t'ia kqyri dhambët djelmenís:** Veziri e quen rajën si kafshë, pse vetëm kafshëve u njifet mosha tue u kqyrun dhambët. Prandej duhet me zgjedhë atë që âsht në moshë të re: djelmt për jenicerë, vajzat për hareme, ashtu që të moc mbetej me u damtue ajo që vyen ndërmjet atyne sendeve që s'vyen gjâ për Turqit.

1097—1098. — **Po rrejnë njerzit** etj.: Nuk âsht e vërtetë se luani i tutet minit (sigurisht simbas ndonji prralle popullore), prandej as Turqija e madhe nuk tutet prej Malit të Zi.

1101. — ... **me dalun në cak:** Me i dalë dikuj në »cak«, do me thanë me u gjetë me kohë në vendin e caktuem, me iu nënshtrue fjalës e urdhnave të dikuj. Pra vlladika e parija të shkojnë në shatorin e Vezirit e me këtë të tregojnë nënshtrimin ndaj mbretit.

1105—1106. — **shpata e mirë** etj.: shpata e mirë pret edhe kryet e topuzit si laknën, e jo mâ atë që s'âsht e fortë; me fjalë të tjera: fuqija e turkut i mund edhe ata që janë shum mâ të fortë se Mali i Zi i vogël, e atëhere qysh s'do ta mujë Malin e Zi?

Ç'do t'ish po t'hiqej huq'i kallamit
mos me u përkulum para stuhís?
Kush mund t'ua ndali hovin prrojeve
që t'mos shpejtojnë kah det'i përthimë?
Secilin që del prej hijes s'shejtë
të flamurit tmershëm të Profetit,
do ta përvloje dielli si rrfeja.
Nuk t'hollohet çeliku me dorë!
Mini n'kungull s'âsht tjetër, veç rob!
Me brejtun frenin — të thehen dhambët!
Nuk ka vleftë qielli pa pasun rrfé;
syt e kra'thatit janë prej tlanave.
Turmat janë sikur kafshët e mjera —
shpirtmira, kur t'u kërsasin brîjt.
I mjeri ai vend ku kalon ushtrija!«

KNJAZ JANKU

Rren tregtari tue t'qeshë para sysh,
e grueja rren tue derdhun lotët,
po mâ nandë se Turku kërkush nuk rren.

SERDAR JANKU

T'mos i mbajmë kta përfaqsuesa mâ,
por sa mâ shpejt t'i lëdhim krye punës,
që pasha i tyne gjâ t'mos dyshoje,
le ta dijë heret e t'bâjë shka t'mundet.

VUKË MIQUNOVIQI

O vlladikë, përgjegju si ta dijsh
dhe rueja ftyrën sikur ai ty!

VLLADIKA DANILLO
(përgjegjet)

»Si vlladika edhe gjith parija
Selim pashën përshndesin për letër:

1111—13. — **Secili që del** etj.: Fuqija e Muhametit (dielli) do t'i përvlojë si rrfeja gjith ata që nuk e pranojnë sundimin e Sulltanit.

1117. — **Nuk ka vleftë qielli pa pasun rrfé:** Bota nuk do të dinte me e çmue islamizmin, po të mos kishte fuqín, e cila e përcjellë.

1118. — **syt e kra'thatit janë prej tlanave:** Në Mal të Zi edhe ndër né thohet për frigacakun se i ka syt prej tlanash.

Arna e fortë âsht nji pem' e çuditshme,
bane m'e thye, theve dhamb't e tu!
Nuk ban vena sa ka bâ përpara,
nuk âsht bota shka keni mendue.
Paj âsht mkatnim vetëm me mendue
për t'dhuru' Europën bajraktarit!
Dardha e madhe, do t'mbetet në fyt,
gjaku i njerzve âsht ushqim i mbrapësht,
ka nisun nga hunda me u shpërthye;
plot me mkate keni mbushun rrshiqin!
Ju kput rrypi pelës së profetit;
udhëheqsi kreshnik i Leopoldit,
Sobijevski dhe Duka i Savojës,
ia thyen brinat dreqit të mallkuem.
Nuk âsht shkruemun njilloj në qitap
për dy vllazën me të njajtin emën;
para Vjenës Buraku muer m'thue
edhe qerri u rrotullue teposhtes.
Njerzve të kqij nuk u vyen mbretnija,
veçse m'u turpnue përpara botës.
Mend't e egna e hujin e tërbuem
e ka thiu i egër e jo njeriu.

1135—36. — **Nuk ban vena** etj.: Sod nuk âsht bota shka kanë mendue Turqit alëherë kur ata kanë qenë të plotfuqishëm e kanë pushtue shtetet njanin mbas tjetrit

1137. — **bajraktarit:** Muhametit.

1139. — **Dardha e madhe:** Europa.

1143. — **Ju kput rrypi pelës së Profetit:** Kur kputet nënbarksja, duhet të zbresi kalorsi, në qoftë se nuk âsht rrxue përpara bashkë me shalën; pra: pelës së Muhametit iu ka kputë nënbarksja, do me thanë se ka mbarue fuqija turke.

1144—46. — **udhëheqsi kreshnik i Leopoldit etj.:** Karli i Lotaringjis, udhëheqsi ushtarak i mbretit austriak e gjerman, Leopoldit të I dhe Ivan Sobjevski, mbret i Polonís, me 1683 e thyen ushtrín e Sulltan Muhametit të IV, e cila nën komandën e Vezirit të naltë, Kara Mustafës, kishte depërtue deri afër Vjenës dhe e kishte rrethue atë. Pak mâ vonë princi austriak, Eugjeni i Savojës, i mujti Turqit në nji varg luftash dhe depërtoi në Gadishullin Ballkanik.

1147—48. — **Në qitap** etj.: Nuk shkruen njisoj në kuran për të dy sulltanat: Muhametin e II dhe Muhametin e IV. I pari e pushtoi Stamboklin më 1453 dhe i vuni themelet fuqís turke n'Europë; i dyti, Muhameti i IV, u thye nën Vjenë me 1683, me shka fillon dobsimi i Turqís dhe humbja e mbisundimit të saj mbi Europë.

1149. — **para Vjenës Buraku muer m'thue:** Këtu mendohet për humbjen e luftës së Vjenës. Simbas legjendës, Buraku âsht kali me fletë, që çonte në qiell Muhametin. Fuqija që e ka çue deri në qiell islamin, âsht pengue dhe ka psue humbjet në luftën e Vjenës.

Atij që ka ligjin n'teh të shpatës,
i qelbësojnë gjurmët me panjerëzi.
Un po marr vesht shka ke dashtë me thanë!
»Deri te shpella ka shum fërkeme« —
Mos u përgatit për miqt e malit;
tash ndër ata s'ka tjetër mendim,
posë që me mprehë dhambët kundër fqijve,
për me i ruejtun tufat prej bishave.
Dyert e bletishtës janë tepër t'ngushta,
për ariun duhet spata e farkueme.
Ende keni vende dhe bagtí.
Pra, rrëmbeni edhe rjepni lkurat.
Te ju gjimohet në t'katër anët,
si e mira, dhe e keqja nën mâ t'keqen.
Un rásh nji herë n'at kapreshin tuej
dhe për pak kapreshi sa s'u kput;
qysh atëhere jemi miq mâ t'mirë
mue mendët në krye m'i keni shtî.«

Mbaroi letrën dhe e lexoi me zâ para të gjithve (Malazezve e Turqve)

1155—56. — **Atij që ka ligjin** etj.: Ai që sundon tue u bazue në forcë, do të lajë mbas veti vetëm njerim e shnjerzim.

1158. — **Deri te shpella ka shum fërkeme:** Shpeshherë Turqit përdorshin mashtrimin për t'i plotsue qellimet e tyne; prandej vlladika Danilo thotë se e ka marrë vesh qellimin e Turqve për joshjen e parís dhe t'atij me ato premtime të rrejshme e për këtê arsye me ket varg i përgjegjet me aluzionin e prralës mbi dinakín e pafryt: n'atê prralë dregohet se luani qe pakë ashtu që nuk mujt mâ me i gjatue kafshët tjera. Kështu vendosi me përdorë dinakín e shpalli se ishte smue për vdekje. Bishat fillluen me e pa. Cllado që shkonte te luani, kapej prej tij dhe mbaronte. Shkoi edhe dhelpna me e pa, por iu kujtue e zeza mejheri. Ajo nuk e shkeli pragun e shpellës, ku shtrihej luani i shtirun. Kur e thirri luani me hy mbrenda, ajo iu përgjegj se nuk mundte, mbassi po shifte që shum gjurma bishash çojshin deri te shpella, por asnji nuk kthehej në drejtimin e kundërt.

1159. — **Mos u përgatit për miqt e malit:** Mos u ban gati me prítë Malazezët.

1163. — **Dyert e bletishtës janë tepër t'ngushta:** Bletishta âsht vendi ku gjinden zgjojet me bletë. Ajo rrethohet me nji gardh të naltë e të fortë, rendomtë me huj të mprehun në maje, ashtu që njeriu as kafsha të mos hyjë mbrenda. Prandej dera e bletishtes bahet e ngushtë. Simbas prralave popullore ariu âsht dashamirës i madh i mjaltit. Ariu këtu âsht Turqija e bletishta Mali i Zí. Kuptimi i këtij vargu âsht që Turqija, e dhanun mbas vendeve të hueja, si ariu mbas mjaltës, do të kalojë keq, në se sulmon Malin e Zí, i cili ka vendosë dhe âsht përgatitë me e pritë.

1166. — **Pra, rrëmbeni dhe rjepni lkura:** Pra bani shka keni ndër mend.

1169—70. — **Un rásh njiherë n'kapreshin tuej:** Me ra në kapreshin e dikuj do me thanë me i besue dikuj, me i shkue në besë, me i ra ndore, me u mbështetë në fjalën e tij. (Shif spjegimin e vargjeve 85—87).

KNJAZ ROGANI

Qe letna e tash hiquni qafet;
jepjani atij që të ngushllohet.

Përfaqsuesat e Vezirit shkojnë të pakënaqun.

VUKË MIQUNOVIQI

Qe, rixhall, merre njiket fishek
edhe çoja vezirit dhantí
e njoftoi se vetëm ky âsht çmimi
i gjithsecilit krye Malazezi.

RIXHALL OSMANI

Çfarë fisheku vezirit dhantí,
or ti cub kryeneç i kaurrve!
Jo, nuk flitet ashtu me vezirat,
t'cil't i shtijnë ethet, kudo që shkojnë,
shpërthejnë lot't hiri e pahiri
edhe toka gjimon prej kukamës!

VUKË MIQUNOVIQI

Po t'mos na kishe ardhun tu shpija,
do t'dijshe shum mirë me t'u përgjegjë;
por sido qoftë due me t'thanë dishka:
Po a thue t'dy nuk jemi cuba?
Ai âsht cub i skllavëve t'lidhun,
ai âsht mâ i mirë, pse rrëmben mâ shum;
un jam cub që i ndjeki cubat,
âsht mâ me zâ cubnija e ime.
Un nuk i përvloj vendet dhe popujt,
por shumica e mizorve t'pashpirtë,

1177—78. — **e njoftoi** etj.: Me fishekët që vrasin Turqit, Malazezët paguejnë krenat e vllazënve të tyne, të cilët vriten prej Turqve. Pra, thuej se Malazezi âsht gati me vdekë për ârí.

1185—96. — **Po t'mos na kishe ardhun** etj.: Simbas zakonit të mikpritjes së Malazezëve dhe Shqiptarëve, shpijaku nuk guxon me e ngucë mikun e vet, por as nuk lejon që ta fyejë kërkush tjetër derisa âsht në shpín e tij. Ky kusht ndaj mikut ruhet jo vetëm ndër shpijakë, por edhe ndër farefisin e për mâ tepër deri edhe me shtetin. Pra Miqunoviqi âsht shpijaku, sepse Turqit kanë ardhë te ai në Mal të Zí.

para meje n'hund' e n'buzë kanë rá;
shum prej grave tueja tue kukatë,
lamsha të zez mbas meje kanë zhdredhë.

Shkuen kavazat e Vezirit. — Kacafyten dy gjela përpara mbledhís.

KNJAZ ROGANI

A nuk po i shifni njikta dy dreqën?!
Për çfarë shkaku atai janë t'u grî?
Njani tjetrit syt po duen m'ia nxjerrë!
Mbas tyne tridhetë pula po shkojnë,
mund t'jetojshin porsi dy sulltana,
po t'i kishte lejue fat'i zi.
Eh, shka po m'vyen mue kjo grindja e tyne —
e, kisha dashtë me fitue mâ i vogli;
e ti, agë, pash mjekrrën e profetit?

SKENDER-AGA

E un dishrojshe t'fitote i madhi,
pse vetë zoti mâ t'madh e kai falë;
mbassi â mâ i madh, le t'jetë dhe mâ i fortë!

VALLJA

Qytet i ri pushon përskaj detit
dhe i numron valët në hapsinë,
sikurse plaku që pushon mbi gurë
dhe numron rruzaret e veta.
Ç'andërr t'bukur ti ke pa atëherë!

1195. — **para meje n'hund' e n'buzë kanë rá:** Janë vra e kanë shamrue prej dorës s'ime.

1196—97. — **shum prej grave tueja** etj.: Kur del prej shpije ndonji njeri që e mnijnë, atëhere grát hjedhin lamshin e dredhun me pê të zi, që ta përcjellji fati i zí e të mos kthehet mâ, aq sa kthehet lamshi i zhdredhun. Këtë e kanë bâ mâ fort muslimanët mbas ramjes e prés së Malazezëve.

1204—1205. — **Eh, shka po m'vyen mue grindja e tyne** etj.: Ndonse grindja e tyne nuk më hyn në punë, përsëri do të dishrojsha që të fitonte mâ i vogli. Këtu knjaz Rogani mendon për Malin e Zí në lidhje me Turqit (gjelin mâ të madh).

1210. — **Qyteti i ri:** Hercegnovi, që ishte shtylla kryesore e Turqve në Gjinin e Kotorit.

Venecjanët kah deti t'rrethuen,
Malazezët kah bjeshkët t'qarkuen
dhe u bashkuen aty në muret tueja;
t'spërkatën me gjak e ujë t'bekuem,
qysh atëherë nuk t'vjen era e t'pakryqit.
Topall-pasha me 'izet mijë ushtarë
nxitonte me i ardhun ndihmë Qytetit;
por n'fushën e ngushtë t'Kamenopoles
e pritën Malazezët e rij.
Çallmës turke aty i hupi emni:
t'gjith sharruen tue ra në nji vorr t'vetëm,
ato eshtna dhe sod munden m'u pa.

VUKË MIQUNOVIQI

Shka je kah ban me atê brez, serdar?

SERDAR JANKU

Po due m'e shtrî përsipri teshave.

VUKË MIQUNOVIQI

E shka dreqin po t'vyen përmbi tesha?

SERDAR JANKU

Gjithnji po m'kap njifarë shtrige e keqe,
sa m'kap gjumi, nuk m'len me frymue.

VUKË MIQUNOVIQI

Po çfarë shtrige dhe çfarë fati t'zí!
Aty pra nuk ka shtrig' as mgjitore,

1215—16. — **Venecjanët kah deti** etj.: Mbas thyemjes së Turqve nën Vjenë, Venedikasit u shpallën luftë Turqve me 1648 dhe me 1687 e rrethuen Hercegnovin, i cili ka qenë nën sundimin turk qysh prej vjetit 1483. Qytetit i erdh në ndihmë Pasha i Hercegovinës, Huseini (Topall Pasha), por, në fushën e Kamenopoles, mbi vetë qytetin, e pritën Venedikasit dhe, me ndihmën e Malazezëve, e shpartalluen ushtrin e tij.

1224. — **Çallmës turke aty i humbi emni:** Aty u zhdukën gjith sa qenë Turq.

1230—31. — **Gjithnji po m'kap** etj.: Këtu fjala shtrigë — te na me kuptim mâ të gjanë — zavendëson fjalën »mora«, që simbas besimit populluer âsht njifarë shtrige e trilluerne, e cila nuk i han mâ njerzit, por vetëm i shtërngon në gjum dhe ua zen frymën. Disa besojnë se »mora« âsht vajzë, që do të bâhet shtrigë mbassi të martohet.

por je trashun e bâ sa nji mtanë
dhe kur t'shtrihesh, ushûji t'zê frymën;
kurrndojherë ajo mue s'më ka kapun.

SERDAR JANKU

E pra mue ma pruni shpirtin n'fyt;
gjithherë e mbáj nga pak rrikë me veti
dhe mâjen e ferrës ndër petzime,
por p'r atê kurrgjâ nuk âsht mâ mirë
se sa m'e shtri brezin përmbi teshat.
(Knjaz Janku rri shtritë me knjaz Roganin).

KNJAZ JANKU

Ih,si qelben kta farë turkoshakësh!
A s'po ndien njifarë âme, Rogan?

KNJAZ ROGANI

Qysh, orën e zezë, knjaz, un s'po ndij!
Kur rrij pranë tyne nepër mbledhina,
un gjithmonë hundën e mbaj me dorë,
po t'mos e mbajshe, do t'kishe vjellë;
e prandej edhe un jam skajuemun,
se pranë tyne gjallë nuk kishe gdhî.
Qe se sa larg jemi na prej tyne,
e pra përsëri ajo âma e randë
e të pakryqve edhe ktu po vjen.

Koha e thellë e natës: të gjith flejnë; dikush flet jerm. Knjaz Janku e knjaz Rogani ,ohen me pa se kush ishte, kur qe, atje, Vukë Mandushiqi flet si në zhgandërr.

KNJAZ ROGANI

Po shka t'zít ke, or lum Mandushiqi,
që gjith natën me dikê po flet?

KNJAZ JANKU

Mos, o Rogan, mos e ço prej gjumit,
sepse ai flet në gjum sikur zgjandërr;

1238—39. — **gjithherë e mbáj** etj. Njerzit që u besojnë shtrigave, mbajnë me veti — për t'u mprojtë prej tyne — ndonji ferrë murrizi, hudra, rrika e shkamos ndër pallat e skundîve të petkave.

1242. — **Ih, si qelben kta farë turkoshakësh:** Simbas besimit t'atëhershëm të popullit, Turqve u vjen era e keqe, pse nuk janë pagzue.

edhe kshtu dishka do t'a pyesim,
që s'paku të knaqemi tue qeshë.

(dhe tue iu drejtue Mandushiqit).

Hajt pra, Vukë shka ishe tue na folë
për atê Banin tonë, Millonjiqin?
Çfarë ngatrrese ndërmjet jush ka bî?

VUKË MANDUSHIQI

S'kemi vlla, na kurrgjâ ndërmjet veti,
por dishka për t'kunatën po flas.

KNJAZ JANKU

Po shka qe, pa ma kallxo tinas!

VUKË MANDUSHIQI

Asht mâ e bukur se sa zana e malit,
ende s'i ka as tetëmbdhetë verat,
zemrën të gjallë mue më ka rrëmbye!

KNJAZ JANKU

E pse ajo zemrën ta ka rrëmbye?

VUKË MANDUSHIQI

Ka se pse, a përnjimend po tallesh?
Pse ajo shoqe nuk ka në ket botë!
T'mos kishe lidhë me ban Millonjiqin
nj'a nandë herë rresht t'shejtën kumarí,
kunatën e re do t'ia rrëmbejsha,
e bashkë me tê kishem marrun dhén.

KNJAZ JANKU

Mos u ban fmi, — he të qaftë nana!
Me t'vërtetë krejt mend't t'i paska pí!

1260. — **Për atê Banin tonë, Millonjiqin:** Ban Millonjiqi ishte prej Velestove. fisit të Qekliqve. (Shif spjegimin e vargut 726).

1275. — ... — **he të qaftë nana:** të vajtoftë nana!

VUKË MANDUSHIQI

Ndo âsht djalli, ose janë magjít,
ose dishka mâ e keqe se t'dyja:
Kur ta shof si nënqeshet e reja,
bota m'sillet rreth kokës vërdallë.
Vshtiras mujta krejt me i kapërcye,
por nji natë vetë dreqi mue m'shtyni
edhe bujta n'kasollë t' Millonjiqve.
Ish natë me hanë; para agimit
kallej zjarmi përmidis vrrinajes,
kur qe, ajo prej dikah ia mrrini
edhe pranë zjarmit u ul m'u nxé.
Hetoi se t'gjith flejshin në kasolle,
ajo atëherë rregun nisi ta shprishi;
flok't iu derdhen der përfundi brezit,
nisi flokët nën parzëm me i krehë
e me zâ t'hollë me vajtue,
si bylbyli mbi degën e lisit.
Vajton nusja kunatin André,
djalin e dashtun t'ban Millonjiqit,
që prej Turqve në vjetin e kaluem
pat qenë vra në Dugën e pergjakun;
edhe t'kunatën s'e la m'u qethë:
mâ fort iu dihmbtën rregat e nuses,
se sa kryet e djalit t'vet André.
Vajton nusja me ta therun zemrën,
syt i kallen sikur flaka e gjallë,
e ka ballin mâ t'bukur se hana,
edhe un qava si t'ishem kërthi.
I lumtun Andreja q'e kanë vra,
sa sy të bukur janë tue vajtue,
se ç'gojë e bukur âsht tue ankue!

1288—89. — **Hetoi se t'gjith flejshin** etj.: Malazezet, sikurse edhe grat tona të katundit e të malsís e kanë për turp me u krehë përpara mashkujve, prandej, për të mujtë me u krehë, kanë pritë që shpijakët të bijnë në gjum.

1297. — **Duga** (shif shenimin e vargut 331).

1298. — **edhe t'kunatën s'e la m'u qethë:** Nuk i lejoi së kunatësi me qethë flokët simbas zakonit në shej zije për të kunatin. (Shif spjegimet e vargjeve 971—972).

KNJAZ ROGANI
(pështrit Knjaz Jankut):

Mos e pyet pash zotin për kso gjanash, derisa s'ka thanë ende ndonji marri.

Agon; zgjohen e çohen.

OBRADI

Po ju tregoj se ç'andërr kam pá:
shum populli na ishte çumun peshë,
sikur t'i bajshim kryqet dikund;
digjte dielli, me t'dalë syt prej kreje
dhe gurinë ishte asajt kah shkojshim.
Dersa zbritëm, sikur n'njikso fushe ,
nën nji mollë u ulëm me pushue,
për nën t'cilën gurgllonte i' shé.
T'gjith u rrasëm nën hijen e saj
edhe volëm molla të pjekuna,
si sheqeri ambël ish secila;
nën të popi na e lexoi ungjillin.
Ndërkaq të pesë Martinoviqët,
njani mbas tjetrit u çuen në kambë
dhe mbas tyne tre a katër shokë.
Krejt populli i kqyri se kah shkuen,
ata vunë shkallët për t'u ngjitë n'kishë,
edhe hypën në lterin e kishës,
përmbi të vûne kryqin e artë.
Shndriti kryqi si dielli ndër bjeshkë
dhe krejt populli në kambë u çue,
kryqit të shêjtë ata iu përkulën.
Mue atëhere m'duel gjumi prej frige!

VUKË MIQUNOVIQI

I lumi ti, ç'andërr paske pa!
Edhe un në gjum ngushtë kam pasë ra
tue u mprojtun prej qejve të dikuj,
nj'a pesë a gjashtë me shpatë i kam pré.
Po t'ishe nisë diku n'çetë me shkue,
vërtetë me Turqit do t'isha vra.

1320. — **... pesë Martinoviqët:** (Shif spjegimin e vargut 426).
1335. — **Po t'ishe nisë diku n'çetë me shkue:** Kur dojshin Malazezët me zhdukë ndonji gjakpijs turk, ose me i plaçkitë Turqit, u tubojshin disa vetë prej tyne e kështu sajojshin çetën su'muese.

SERDAR JANKU

Un sonte kam qenë me darsmorë
dhe kam martue Bogdanin me turkî;
në kishën tonë e kemi pagzue,
i kem pagzue, mandej kunorue.
Turqit shkuen njani mbas tjetrit të pezmatuem.

SERDAR VUKOTA

Sonte Ozrén un në gjum kam pá.
Ishim nisun dyqind Ozriniqas
dhe aq kualve u grahëm me veti
për t'marrun venën e Sh'n Arangjelit;
edhe u kthyem me pije prej Kotori,
njerzit kndojshin edhe shprazshin pushkë.
Kur ia mrrijtëm n'maje t'Potoçinit,
po na rrijshin kund nj'a treqind vetë:
mbi secilin paftat edhe armët.
Na menduem: po kush do t'jenë ata?
Ndoshta janë miq? Tash s'âsht koha e tyne!
Kur, shka me pa, ishte Ozri i vjetër
dhe mbas tij Ozriniqët e zgjedhun
(tash prej tyne asnji nuk âsht gjallë);
shau e lshoi mbi né gur edhe dhé,
pse n'Çevë s'po i ngrejshim kishë Arangjelit,
që gjithkund ai me na ndihmuemun.
Aty për pak sa s'u bamë kërsî,
edhe tash dridhem prej frigës s'tij!

VUKOTË MRVALEVIQI

Un gjith natën vërtlloj edhe andrroj,
e, porsa zgjohen, harroj çdo gjâ.
Knjaz Bajku e Vukë Mandushiqi janë të mallëngjyem; ata të dy nuk duen me tregue kurrgjâ.

1338. — ... **Bogdanin:** Bogdani âsht vllau i Serdar Jankut.
1341. — **Sonte Ozrén un në gjum kam pá:** Ozra âsht katragjyshi i gjith Ozriniqve. (Shif spjegimin e vargut 312).
1344. — **për t'marrun venën e Sh'n Arangjelit:** vena që epet në kishë për ditën e emnit e që pihet ditën e Shën Arangjelit, në festën e Ozriniqve.
1347. — ... **n'maje t'Potoçinit:** Potoçini âsht nji vend midis Leshavastupës (shif spjegimin e vargut 1730) e Çevës.
1357. — **pse n'Çevë:** Çeva, ose Kçeva âsht fisi mâ në veri të Krahinës së Katunit; vendasit e Kçevës janë nji gjakut me Ozriniqasit.

KNJAZ JANKU

O knjaz Bajko, dishka je pikllue?
Shka do t'bâhet, at s'mundesh m'e ndalë,
por tregoma, dhe n'qoftë se's'à mirë.

KNJAZ BAJKU

Po, o knjaz, kjo njilloj âsht për mue!
Andërr t'keqe un sonte kam pa:
t'gjitha arm't e mija cop' e grimë.
Pa ndo'i t'keqe nuk muj me kalue
edhe pa ramun n'ndonji vllavrasje;
pse kurdo që kso andrre kam pa,
kam bâ gati shka duhet për t'dekmin.

KNJAZ ROGANI

O Mandushiq, pse je i pikllue m?
pse nuk tregon shka sonte andrrove?

VUKË MANDUSHIQI

As andërr pash, as dij me tregue,
por gjith natën si i vdekun kam fjetë

KNJAZ ROGANI

Un do t'tregoj, mbassi gjithë e lát:
kam pa andërr Drashko Popoviqin;
e mue andrra cok zhgjandërr po m'del,
dhe kisha thanë se qe, po vjen fushës.

SERDAR RADONJA

Me u habitë se shka âsht njeri i shkretë!
Na der' tash kurrgjâ nuk u kujtuem
për mâ të mirin vojvodën tonë;
e ku ishte Drashko Popoviqi?

1367—68. — **Andërr të keqe** etj.: Andrra e keqe që ka pa knjaz Bajku ndjellë vrasjen e nipit të tij, Batriqit (shif vargun 1913).

1371—72. — **pse kurdo** etj: Parandjenja ka dalë e vërtetë, sepse Turqit ia vranë nipin Batriq, për të cilin e motra vrau vetin nga dishprimi (Shif vargjet 1913—2044).

SERDAR VUKOTA

Ka pasë shkue Drashko der' n'Venedik.
Kur Shëngjeri i pat ra Kotorit,
nisi me gjuejtë me topin e ahit.
Pop Shtjefni atëherë n'Kotor u gjind
dhe gjuejti me nji top prej Kotori,
ia qilloi Shengjerit bombarden,
dhe mu n'grykë me kokërr e qilloi,
edhe ta bani nja treqind copash.
Atëhere Duka ia lidhi rrogën,
për çdo vjetë nga njiqind cekina.
E pat kap keqas popin pleqnija,
prandej Drashku n'Venedik pat shkue
për t'marrë rrogën prej Venedikasve.

KNJAZ ROGANI

Shtini n'hellë ata pesë a gjashtë desh,
të hamë drekë dhe t'shkojmë nepër shpija.

Erdh vojvodë Drashku, u përqafue e u puth me të gjith, mandej u ul midis tyne.

KNJAZ ROGANI

Trego, Drashko, dishka prej Vedenikut!
Çfarë populli ishte n'ato ana?

VOJVODË DRASHKU

Çfarë populli, o Rogan, po m'pyet?
Si të tjerët — nuk ishin me brina.

KNJAZ ROGANI

E dijmë, bre burrë, se ata nuk kanë krina,
po a ishin të hijshëm edhe t'pasun?

VOJVODË DRASHKU

Kishte, or vlla, edhe mjaft të hijshëm
e të shemtuem nj'a dhetë herë mâ tepër,
prej shemtimi mos me mujtë me i pá.

1393. — **Duka:** Prijsi, dogji, sundimtari i Venedikut.

Kishte, or vlla, edhe mjaft të hijshëm
prej pasunís krejt ishin trenue,
ishin fminue si me qenë kërthi.
T'gjitha skâjet mbushun me skamnorë,
hiqshin aq keq, sa me u dallun sŷt
për ta fitue kafshoren e thatë.
I kam pamun ka dy ndërmjet veti,
që ngarkojshin ndonji grue tuloshe,
me trup të videkun dhe të zdërlaqun,
që mund t'peshonte edhe njiqind okë;
ata e bajshin në pik të mesditës
posht' e përpjetë rrugve të qytetit,
pa pasë frigë se u shkon ftyra dhe nderi,
mjaft që t'munden me fitue 'i kafshore.

KNJAZ JANKU

Po a kishin farë shpijash, or Drashko?

Ishin shpijat për mrekulli t'zotit,
por prap kishte zor e vështirsí:
qelbsija e keqe e zapllima e randë,
ngushtica e madhe ua zente frymën,
prandej gjak në ftyrë s'u kishte mbetë.

VUKË MIQUNOVIQI

E përnjimend, na thuej, qysh të pritën?

VOJVODË DRASHKU

E kush dreqi ka pasë me m'pritë mue?
Po un s'kam njoftë atje njeri t'gjallë,

1414. — **për ta fitue kafshoren e thatë:** për ta nxjerrë me mundim të madh vetëm bukën e thatë.

1416. — **që ngarkojshin ndonji grue tuloshe:** Më përpara n'Europë, sikurse edhe sod në Lindjen e largët, dy-tre njerz mbajshin në bajtëse të posaçme njerzit e mdhej e pasanikë. Kjo pamje e shëmtueme, ku të fuqishmit i përdorin njerzit si kafshë tërheqse, posë tjerash, e ka çue peshë zemrën e Drashkut e kështu të gjitha tregimet tjera në të vërtetë janë kritika e civilizimit të prendimit.

1243. — **... farë shpijash:** shpija të bukura.

e jo mâ dikush me dalë me m'pritë!
Po mue gjith ai pshtjellim i shëmtuet
nuk më lente prej shpije me dalë:
kur dishrojsha me dalë n'për qytet,
gjithnji për rreth meje kishte shurmë,
ashtu si te na t'dielen e bardhë,
kur dalin djelmoshat n'karnavale.
Atje nji mik po t'mos kish qëllue,
mû i biri i Zan Gërbiçiqit,
shpín teme mâ nuk e kishe pá,
porse eshtnat atje i kishe lanë;
e ai si vlla, besa, mue më ka pritun,
tue m'endun gjithkund n'për Venedik.

VUKË MANDUSHIQI

Po, a ishin farë trimash, o vojvodë?

VOJVODË DRASHKU

Pasha fén e zotit, Mandushiq,
për trimní atje s'u bâte fjalë!
Por ata mirë e kishin ngashnjye,
i ki'n ngashnjye dhe i kishin kapun
ata vllaznit tonë sokola të mjerë,
Dalmatinas me Kroatët trima,
dhe anijet me ta i kishin mbushun
e iu grahshin nepër dhéna t'hueja,
prej kah bijshin thesaret e çmueshme
e pushtojshin vende dhe qytete.

1437. — ... **t'dielën e bardhë:** te orthodoksit e diela e bardhë âsht e diela e mbrame përpara agjinimeve të pashkëve, sepse atë ditë nuk hahet mishi, posë by'metit të bardhë (kajmak, djath, voj etj.). Atë të diele përgatiten angtime dhe djelmnija del në karnavale e luen gjithfarë lojnash.

1440. — ... **Zan Gërbiçiqit:** Simbas dishirës së vladikës Visarjon edhe mbledhís së parís mal'azeze, në vjeshtën e vjetit 1868 erdhi në Cetinë si gardë e përhershëme nji aradhë e vogël ushtarësh të paguen të Venedikut nën komandën e Zan Gërbiçiqit, antarit të shpís bujare Bolica prej Kotorit. Gërbiçiqi ka qenë njiherit edhe njifarë përfaqsuesi i republikës së Venedikut në Mal të Zí me emnin guvernadur.

1448—55. — **Por ata** etj.: Këtu âsht fjal'a për politikën pushtuese të shtetit të Venedikut, i cili, për pushtimin e vendeve të hueja dhe për rrëmbimin e pasunive, përdorte popujt e robnuem, në radhë të parë banorët e Bregdetit t'Adriatikut, si »Dal'matinasit dhe Kroatët trima«, që njifeshin si detarë të guximshëm.

SERDAR IVANI

E po gjyqet a i kishin të drejta?

VOJVODË DRASHKU

Ishin, or vlla — ruena zot prej tyne!
Dishka mâ t'mira se ato të Turqve.
Ishte nji shpí e madhe sa s'ka,
në t'cillën anijet u ndërtojshin;
aty kish me mija nevojtarë,
të gjith 'in lidhun me hekra t'randa
dhe Dukës ia ndërtojshin anijet;
prej vajtimi e mjerimi t'përvnerun,
s'i bâhej njeriut me hy n'at' vend.
Nji palë skllavësh ishin të ngërthyemun
me hekra n'për anijet e mdhá
dhe u grahshin anijeve n'për dét;
aty i përvlonte dielli i verës
dhe i mbytshin shinat e shtërgatat,
perj vargojve nuk mujshin me luejtë,
por aty rënkojshin natë e ditë,
sikur qeni i lidhun tu vathi.
Por mâ t'tmershme atje kishin burgjet,
nën pallatin, ku Duka banonte;
as në shpellën mâ t'fellë që ti njef
nuk ishte mâ vështirë se aty me ndejtun,
aty dhe kali do t'kishte cofë,
aty njeri as qenin s'e kish lidhë,
e jo mâ t'lidhi njerín fatzí.
Ata t'gjith njerzit n'at vend po i lidhshin
edhe i mbytshin nëpër izbe t'errta.
Më mpihet gjaku, he ata i vraftë zoti,
kur më bijnë ndërmend ato tmerime!
Kërkush shoqin s'guxonte me ankue,
e jo se mâ dishka me i ndihmue.
Kur i pava vuejtjet e kreshnikve,
më theri zemra edhe bërtita:

1474. — **Por mâ t'tmershme atje kishin burgjet:** Burgjet e Venedikut, quejtun »pusa, bunarë« gjindeshin nën pallatet e Dukëve dhe kanë qenë në zâ për torturimet e të burgosunve politikë.

»Shka bani mbi njerzit, or flliqana?
Pse nuk i zhdukni njerzit si trimat?
Pse po ua jepni gjithkto mundime?«
Ndërkaq Gërbiçiqi mue m'pështpriti:
»Mos e hap gojën m'u ndie kso fjalësh!
Ktu nuk guxon njeri me folun drejt;
fati yt që nuk të kanë kuptue.«
Pra m'ndigjoni sod se shka po u thom:
prej aso burgjesh un vesh kam marrun
se e dhunojshin randë urdhnin e zotit,
se mbretnija e tyne do mbaronte
dhe ndër duert e mâ t'mirëve do t'binte.

VUKË MIQUNOVIQI

Mbassi ti kshtu je tue parapa,
po a s'mendojshin për ndokend n'ket botë?

VOJVODË DRASHKU

S'gjindet kush që t'mos tutet dikúj,
në mos tjetër, prej hijes së tij.
Ata nuk kishin ndonji frigë tjetër,
përposë të policve edhe t'spijujve;
n'Venedik gjithkush dridhej prej tyne.
Kur dy vetë flitshin ndonji send n'rrugë,
i treti pupzonte vesh't me i ndie
dhe mejherë ngitte në gjykatore,
tregonte gjithshka që flitshin ata,
dishka tue shtue dhe tue zbuk'rue.
Ata mejheri i kapte gjyqi
dhe i çonte me vuejtun ndër anije.
E cok prej ksaj dhe kishin sharruemun,
midis veti besimin ki'n hupë.
Sa merr Venediku gjat' e gjanë,
ti nuk e gjejshe asnji njerí,
që shoshoqin n'at' vend nuk e mbante
për polic t'msheft' ose për spijû.
Gërbiçiqi mue m'qe përbetue
se njiherë policët dhe spijunët

1489—1500. — **se mbretnija e tyne** etj.: Shteti i Venedikut, themelue e mbajtë me padrejtësi, me shfrytzim e dhunë, do të shkatrrohet patjetër.

kishin pasë shpifun kundër një Duke,
para senatit dhe mbarë popullit,
edhe se kryet ia kishin pasë pré
mù te shkallët e pallatit tij.
E si do t'rrijnë pa u tutun të tjerët,
kur kanë mrrijtun me shpifun për Dukën?!

KNJAZ JANKU

Po a kishte lojna ndër Venedikas,
sikurse kto që bâhen ndër né?

VOJVODË DRASHKU

Kishin lojna, po jo si ndër né.
Në një shtëpí ata mblidheshin,
mbassi muzgej, mbassi hajshin darkën.
Ishte e madhe shpija për t'u bindë,
n'të me mija qirijsh ishin ndezë;
kudo n'mur ishin hapun çojpat,
që u mbushshin pil e për mâjë me gjind;
po ashtu edhe pjesa tjetër e shpís;
kudo mu' i shifshe se si prej muresh
e nxjerrshin kryet si mini prej bire.
Porsa 'i faqore ngrihej përpjetë,
mejherë hapej pjesa e tretë e shpís.
Zot i dashtun, se ç'kishe me pa!
Aty ia befën njifarë lloj njerzish,
asish as n'gjum nuk munden me t'dalë,
të gjith larosha si maca t'egra,
porsa nisën me bulrue n'për shpí,
gjith tjerët i rrahën duert me shplaka;
gati sa s'rash vdekun prej t'qeshunit!

1523—26. — ... **kundër një Duke** etj.: Duka i Venedikut, Marino Falieri, i pezmatuem pse senati e pat dënue lehtë njifarë bujari, që ia kishte pasë fye gruen, bani lidhje me prijsat e popullit të Venedikut, me qellim që t'ahmerrej e t'i pritte të gjith bujarët dhe, në vend të sundimit t'aristokracís, të vendoste rendin demokratik. Komploti u zbulue e prijsat e popullit e vuerën vetë Dukë Falierin para pallatit. Nji dritë mâ vonë ia prenë kryet te shkallët e pallatit të tij.

1532. — **Në një shtëpí ...:** Këtu shpija âsht teatri.

1536. — **... çojpat:** Drashku i quen llozhat çojpa.

1547. — **porsa nisën me bul'rue n'për shpí:** Drashku mendon për ato që flasin artistat; e, mbassi artistat rendomtë flasin me zâ të naltë, të folunit e tyne, për atê, âsht hulurimë.

Mbassi meni pak, ata u larguen,
dhe mbas tyne tjerët u diftuen.
Aso marrish dhe aso shemtimesh
askush në botë ende s'i ka pa!
Hundët e midha nga nji çerek oke,
syt i gaprrojshin sikur lugetnit,
gojën e hapshin si ujq t'untuem,
kambët prej drujve i kishin pasë vû
edhe të shkojshin si n'palavigja;
ki'n veshë trupin me cukla dhe zhele,
me i takue njeri në pikë t'mjesditës,
mishi dhe lkura i ish' tërqethun.
Der'sa dikush — zoti i pastë ndihmue —
bërtiti pre' atyne çepojave:
»Ikni popull, se shpija na u dogj!«
Zot i dashtun, se ç'marrí me pa!
Filloi gjama, krisma dhe rropama,
filloi britma, kapelat flakruen,
me qinda sojesh mbetën nën kambë;
t'gjith u rrasën, sa mos me marrë frymë,
sikurse kafshët kur i ndjek bisha.
Ne nesre na prap shkueme për lojë;
kur qe, n' at' shpí s'kish njeri për bé,
pse shpija e shkretë kishte qenë mshelë.
Un do t'u tregoj edhe 'i marrí:
(dhe mirë e dij se s'do t'më besoni).
I kam pamun njerzit n'Venedik,
që mbi konop kcejshin edhe luejshin.

KNJAZ ROGANI

Kjo, o Drashko, s'mund t'jetë e vërtetë,
por ty ndoshta syt t'i kanë mashtrue.

VOJVODË DRASHKU

Nuk po dij gjâ, por i kam shique;
dhe vetë besoj se âsht ndonji mashtrim.

1552. — **Aso marrish dhe aso shëmtimesh:** Sigurisht ata do të kenë qenë lojtarë të shëmtuem komedish, veshun gjithnduerësh.

1579. — **Por ty ndoshta syt t'i kanë mashtrue:** t'u kanë lëshue puhun syve, t'i kanë marrun syt, të kanë bâ magji.

OBRADI

Po shka mund t'jetë tjetër, posë mashtrimit!
Prej nji plaku, un kam pasë ndigjuemun
se disa ksish kishin ardhë në Bokë
prej Italís o ndo'i vendi tjetër,
n'pazarin tonë ata kishin dalun,
edhe gjith pop'llit ia k'in lshue zanin:
»Pa, shiqoni at' gjelin atje!«
Kur atê gjelin u vunë m'e pá,
ai tërhiqte për kambësh njí trá —
dhe, mejherë — s'ish tra, po fije kashte!
S'dyti bërtiti: »Ndigjoni popull:
Sekush do t'ketë nga 'i kalavesh n'dorë,
kalaveshve brisqet do t'afroni,
por ruejuni, se po u gjenë e zeza,
e mos t'presi ndokush kalaveshin!«
Dersa rrushin e kapi secili,
ua afruen brisqet kalaveshave,
kur pán mrekullín që nuk âsht pá:
secili hundën e vet kish kapë,
kish afrue briskun te hunda e vet!
Ndërsa i treti n'maje t'murit briti:
»Ndigjo popull, mos u mbytni n'ujë!«
Ndërkaq shungllloi uji n'mes t'pazarit;
pastë qenë mashkull ose pastë qenë femën,
t'gjith u shpërvolën me kalue ujin,
kur, as ujë, as pika me laigë sŷt,
por gjithkush kish përvjelë rrobet n'pazar
e ish nisë sikur t'kalonte ujin!
Kur pa populli se e k'in turpnue,
u çuene peshë dhe deshtën me i vrá,
por latin't u dhanë kambve n'Kotor.
Kto lojna janë po ashtu, vojvodë,
si ato që luejshin përmbi konopë!

VUKË MIQUNOVIQI

A kndojshin si duhet në lahutë?

1586. — **n'pazarin tonë** etj.: Nji vend i vogël para mureve veriore të kshtjellës së Kotorit, edhe sod quhet »Pazari i Malazezëve«, sepse këta bijshin prodhimet prej vendeve të tyne për t'i shitë aty.

VOJVODË DRASHKU

Çfarë lahute e ore të zezë!
Për lahutë, atje s'bante kush fjalë.

VUKË MIQUNOVIQI

Besa për krejt lojnat pa lahuta,
asnji pare turku s'kishe dhanë.
Kur lahuta nuk ndihet në shpí,
aty shpija dhe njerzit janë t'vdekun.

SERDAR RADOJA

Të kemi pyetun për t'gjitha punët,
por a e pave Dukën, o vojvodë?

VOJVODË DRASHKU

E pásh, o vlla, si po t'shof tásh tý.

SERDAR RADONJA

Pash amanetin, a ishte farë burri?

VOJVODË DRASHKU

Njeri i dorës s'mesme kishte qenë;
nën at' emën po t'mos kish qillue,
nuk kishte pasë pse me u tutë nga msyshi.

SERDAR RADONJA

E si ia thojshin emnit, vojvodë?

VOJVODË DRASHKU

Valijero, dhe mâ s'dij se qysh!

1627—28. — **nën at' emën** etj.: Po të mos ishte Duka i Venedikut, nuk do të kishte pasë arsye me u frigue se po e hante bota nga msyshi, aq krathatë ka qenë me të gjitha cilsít tjera.

1630. — **Valijero:** Aso kohe familja Valijero, ose Valier i ka dhanë disa dukë Republikës së Venedikut. Si dukë i atëhershem i Venedikut ka qenë Silvestro Valiero, gjatë sundimit të të cilit (1649—1700) Venediku ka bâ luftën kundër Turqve krahas me Polonín, Austrín, dhe Rusín. Kjo luftë muer fund me paqën e Karlovcit (Kroací).

SERDAR IVANI

Po a t'pyeti gjâ për kto ana tona?

VOJVODË DRASHKU

Pyeti, vlla, as vetë s'po dij se qysh.
Dolla pama tij me Gërbiçiqin,
e përshndeta sikur m'porositën.
Përkundruell meje nënqeshi Duka,
gati sa s'thash: i don Malazezët, —
pse me nadhë i përmendi krejt luftat,
n't'cilat tonët ndihmuen Venedikut.
Porse mandej nisi me u fminue,
edhe më pyeti për fqijt e tanë:
për Bosnjakët edhe për Shqiptarët.
M'tha: »Kur nji Malazez bjen n'duer t'tyne,
sido që t'jetë i gjallë ose i vdekun,
a thue e hanë, ose shka bâjnë me tê?«
Qysh m'e hangër, pash zotin e lumtun!
Qysh mund ta haje njeri njerín?!
»Por un kam ndie — foli ai përsrí —
se atje nji popull po hante gjarpij!«
Po çfarë gjarpijsh, o i nderueshmi Dukë?
Edhe nëpër rrugë âsht vshtirë me i pamun,
t'gjitha kimet i kreshprohen njerit!

KNJAZ JANKU

Un po besoj se t'ka pritun mirë?

VOJVODË DRASHKU

Besa- jo mirë, por edhe fort mirë!
Më premtoi edhe shka nuk kërkova!
Edhe thásh, kur u ndava prej tij:
i lumi un, n'ditë t'sodit e gjithmonë,
u çel fati për t'gjith Malazezët,
mjaft barut do t' dërgoj, n'mos tjetër,
aq sa t'kenë me se m'u vra me Turqit.
Kur mâ n'fund, t'gjitha kto huq duelën,
si të mos kishte pasë thanë kurrgjâ.
E tash, për besë, s'e kishem besue
dhe po t'thonte: tamli âsht i bardhë!

KNJAZ ROGANI

Po si t'kanë ushqyemun, o vojvodë?
A kishin pasun haena të mira?

VOJVODË DRASHKU

Aty s'kishte haena, përposë bukës,
ata bijshin do lloj ambëlsinash,
tri orë i lpijshin, der'sa drekojshin.
Aty dy të tretat e popullit,
ndonse edhe të rij, ishin dihambshkulë,
cok pse lpijshin aso ambëlsinash;
tash prej mallit po ngihem me mish.

VUKË MIQUNOVIQI

Qofshim falë zotit, se mjaft habi!
A nuk po e shifni, ju ktu n'Kotor,
shì njiket farë Sovro providurin
edhe zotnijt tjerë të Venedikut?
Po duen mâ mirë pulën ose voen,
se sa dashin o msheren e djathit!
Sa morín e pullave në vjetë
ata do t'kishin mujtë me përbî!
Edhe t'sharrojnë n'at' jetë zotnilocash,
ta kanë lshue plancin e rrue musteqet
edhe 'ifarë pluhni ta hjedhin n'krye,
t'i varin vathët në veshë si gratë!
Si t'i mbushin kund nj'a tridhet' vjet,
të gjith duken sikur plakat rrole,
prej shemtimit nuk munden me u pa;
kur t'nisin pak me u ngjitun n'për shkallë,
bâhen cok sikur përlhura e bardhë
e për nën fyt dishka ju lodron,
kishe me thanë se 'iherit mbaruen!

1667. — **Aty s'kishte haena, përposë bukët:** Drashku nuk mujti me hangër asnji prej ambëlsinave që i vunë përpara, prandej thotë kështu.

1676. — **Sovro providuri:** Kur Venediku sundonte gjiun e Kotorit, udhëheqsi mâ i naltë shtetnuer ka qenë sopra providuri (proveditore estraordinario) me vendqindrim në Kotor e në Hercegnovi, kurse në Budva kanë qenë providurët. Pjesa e parë e këtij titulli këtu ka marrë trajtën e emnit të përvetshëm.

1683—85. — **kishin lshue plancin e rrue musteqet** etj.: Përafërsisht deri kah fundi i shekullit të XVIII zotnijt e randë nuk mbajshin as musteqe as mjekënr, flokët i pluhnojshin me pluhun të bardhë e Italjanët dhe Francezët shpeshherë mbajshin vâthë në veshë.

Mbas vargut 1692: Martin Bajicës: (shif spjegimin e vargut 426).

Presin të pjekmen dhe ulen për drekë. Serdar Janku pyet se i kujt ishte dashi dhe mandej shiqon shpatullën. Ata i thonë se dashi ishte i Martin Bajicës.

SERDAR JANKU

Shpatull' e bukur, sa mirë po tregon!
Lumi ti, o plak, sod e përgjithmonë,
nji gjâ e madhe ka me t'ndodhun ty!

KNJAZ ROGANI

Po, cila thonë se âsht ana e jonë,
ana e kryqes ose ajo e shtyllës?

KNJAZ JANKU

Na gjithherë jemi mbajtun me kryqen.

KNJAZ ROGANI

Me mija shpatllash kam rrumcullue,
por kso fatkeqsije kurr s'kam pa;
e kujt âsht shpatlla që tash po kqyri?
Shif se shpija e tij qenka shfarue,
n'atë mâ gjelat s'paskan me knduemun,
e qe, në midis tuk qenka shpue,
sikur me femje m'e pasë birue,
e nepër të, po, nj'a njizet vorre,
dhe asnjani jashta shpije nuk qenka!

Të gjith kqyrin atê shpatull e binden se si ishte; pyesin se i kujt ishte dashi, përgjegjen se ishte i Skender-agë Medoviqit.

1695. — **nji gjâ e madhe ka me t'ndodhun ty:** Vërte Martinit i takoi me pa se pesë djelmt e tij qenë të parët që ia filluen luftës kundër turkoshakëve dhe kështu u duej zani (shif vargjet 426, 2639—2647).

1697. — **ana e kryqes ose ajo e shtyllës:** Njana prej anëve mâ të gjata të shpatullës e ka pak a shum formën e kryqit e prandej kjo quhet kryq. Ana e kundërt quhet shtyllë. Ajo që »shkruhet« n'anën e kryqit tregon për kristjanët e, prej gjymsës së shpatullës kah shtylla, tregon për Turqit.

1698. — **Me mija shpatllash kam rrumcullue:** Shprehjen »me rrumcullue« këtu nuk duhet me e marrë truç (për: me brejtë), pse shpatulla që kqyret, nuk rrumcullohet, por i shkapet mishi me dorë.

1704—1707. — **e qe, në midis** etj.: Bira në shpatull tregon dam ose fatkeqsí. Birat në pjesën e petueme të shpatullës tregojnë vorrin ose djepin (vdekjen ose lindjen). Simbas trajtës ose vendit të këtyne birave përcaktohet se a do të ketë vdekje ose lindje, se a i takon shpís ose »jashtë shpís«.

Mbas vargut 1707: Disa mendojnë se Skender Agë-Medoviqi ka qenë prej rrethit të Cetinës: prej Jabukës ose Dubivikut.

KNJAZ JANKU

(shef nji shpatull tjetër e flet mbas saj)

Po, njiky i paska nj'a njizet gjedhe,
lamin në shpí e paska mâ s'miri,
trenët e shpís i paska mjaft t'forta,
të fortë e t'bukur i paska kualt;
diku e mshefka nji pshtjellak me pare,
por kishe thanë se n'tê shum nuk ka,
dhe për atê, krejt të shpís po e dijkam.

VUKË MËRVALJEVIQI

(flet mbas nji shpatlle tjetër)

Pré e pa frê, por s'po dij se ku,
fort e përgjakun, zoti e pastë vrá;
për rreth saj Kosova qenka shtrí!

VUKË MIQUNOVIQI

Po shka fallxhoni sikur fallxheshat,
o si plakat kur shtijnë fall me bathë?
Po shka mund të dije ashti i vdekun
se çdo t'i ndodhi dikuj n'ket jetë?

VUKOTE MËRVALEVIQI

E shka dreqin ti tash na shet mend?
Ti me to je kah fallxhon mâ shum
se sa fallxhojnë nj'a dhetë vetë të tjerë.
S'ia len kúj shpatllen m'e rrumcullue,
por ua rrëmben njerzve mù prej goje;
po, nj'a njiqind m'i ke marrun mue,
që ta shofish dreqin mâ përpara,
edhe n'to t'ka kalue gjysa e jetës.

VOJVODË BATRIQI

Pa eja Vukë prej Lesheva Stupës,
merre lahutën me na argtue,
mbassi â mirë, le t'bâhet dhe mâ mirë.

1717. — **për rreth saj Kosova qenka shtrî:** Kosova në Mal të Zí ka edhe nji kuptim të veçantë, që don me thanë **gjakderdhje**, plojë e madhe. Pra do të **bâhet** gjakderdhje e madhe, derisa nuk merret ajo pré.

1730. — **Pa eja Vukë prej Lesheva Stupës:** Vukë Popivodá i thirrun Lesheva-stupac, simbas emnit të vendlindjes Lesheva Stupa, katund në Bjelicë (Çevë).

VUKË LESHEVASTUPA

(këndon)

O Çevë e rrafshët, çerdhja e trimave
e vend ploje t'përgjakshmë njerzore,
sa ushtrinat mbi ty kanë kalue,
sa nanave futën ua ke vûe!
Eshtnat e njerzve të kanë mbulue,
me gjakun e njerzve ti je ngi!
Pa prâ, qysh prej ditës s'Vidovdanit
ti, me mish trimash edhe kualsh,
ushqen korbat dhe ujqit e murrëm.
Tmerim pat qenun nji herë me pa:
tymi i zí të kishte përthekue
njiqind mija Turq të kishin ngërthye,
për rreth teje pushkët bumbullojshin,
mija mija djelmoshash gërthitshin
dhe krrokatshin tufat e korbave.
Përmbas territ dhe dielli po nxén:
para mbramjes mbi ty u kthjellue,
Turqit e vdekun n'për ty numruem,
kurrqysh numrit s'mujtëm m'ia qilluem
se sa vetë aty kishin mbarue.

(Len lahutën).

VOJVODË BATRIQI

Hajde, Vuço, mos e len, pash ty,
se pa ktê, farë argtimi nuk ká!

VUKA

S'po dij, vojvodë, pra mâ mirë m'e lanë.

Kërsasin pushkët në fushë, këndon nji grumbull njerzish prej nj'a njiqind e pesëdhetë vetësh

VOJVODË DRASHKU

Kush janë ata si me qenë trenue?

1733. — **Çevë** (shif spjegimin e vargut 1357).

1742—52. — **Tmerim pat qenun** etj.: Nuk dihet me siguri se kur dhe ku ka ndodhun kjo luftë, për të cilën f'et këtu Njegoshi. Sigurisht kjo âsht nji prej përleshjeve të shpesha, që bâheshin midis Malazezëve e Turqve në gjymsën e dytë të shekullit XVII.

1754. — **se pa ktê:** pa lahutë nuk ka kurrfarë argtimi, mbassi si Malazezët, ashtu edhe malsorët tonë, me lahutë përcjellin lavdet e trimnís së kreshnikëve.

SERDAR JANKU

Ata janë darsmor't e Mustafiqit,
po martohet Sulo bajraktari
me të mbesën e Kadís s'Obodit.

VUKË MIQUNOVIQI

Po nuk qenkan Turq të gjith darsmorët,
duket se aty paskan dhe Malazez?

SERDAR JANKU

Edhe Malazez aty tuk ká,
mâ pak se gjysa duket se janë.

VUKË MIQUNOVIQI

Ku po shkojnë, he bushtra tavolinash,
Brankoviqët e sahanlëpisat;
shka u vyen shoqnija me turqelí?

KNJAZ JANKU

Po çfarë dreq martese ajo do t'jetë,
mbassi nuk lidhin kurrfarë kunore,
porse jetojnë si gjât' t'tjera t'gjalla?

SERDAR JANKU

Te ata kurrfarë kunore nuk ka,
porse njifarë lidhje bâjnë ndër veti
sikur m'e shitun lopën përgjysë,
ata gruen ndër njerz nuk e numrojnë,
porse si rob të shitun e mbajnë.
Ata thonë: grueja âsht për njerín
nji pemë e shijshme, o kingj i pjekun;
der'sa t'jetë kështu, le t'rrijë në shpí, —
po s'qe ashtu, le të dali n'rrugë t'madhe.

1758. — **me të mbesën e Kadís s'Obodit:** Me 1484 Ivan Beg Cërnojeviqi ndërtoi buzë lumit, që aso kohe quhej Obod e tash Cërnojevica Rijeka, qytezën Obod ose Obodnik — shqip Obot-i (shif vargun 2704). Me 1690 Pasha i Shkodrës, Sulejmani ua dorëzoi këtë qytezë turkoshakëve e, kur i shfaruen Malazezët, ata e shkatrruen Obodin (shif vargun 2704), kështu që sod shifen vetëm gërmadhat.

KNJAZ ROGANI

Pro ty o zot, se çfarë pis mileti,
si â dejë në t'keqe e padrejtsí!
Kudo që shkon, aty ligjë nuk ká;
shka i dishron zemra âsht ligja e tij,
shka s'dishron, kurani nuk e shkruen.

Krushqit këndojnë fushës përpjetë.

NJI KRUSHK TURK

O Gjergj Elez, krah, i skyfterit,
që vetvetiu pa kurrfarë mundimi,
fluturon n'parriz, kaluer atit
për t'dalë te Profeti sa mâ parë;
hyrít e bukra ty t'kanë robnue,
e prandej kaq shum na je vonue.
Eja te na sa mâ shpejt që t'mundesh
përmbi allçin tand me krah' e fletë.
Ti mos e harro shpatën e shtizën
edhe fishkullin tand të ferrit,
sepse shkjét kanë çue vesht përpjetë;
eja t' mbledhish bagtín ndër vathnaje;
pse ujqt e tu janë untue pa masë.
Le të shkëlqejë shpata dimiskí,
që të mos lefin qejt në Profetin.

NJI KRUSHK MALAZEZ

Ku je Marko, he trim'i trimave?
Edhe pse je lajkatar'i Turqve,
përs'ri ti je krenarija jonë.
Hypi Mark, laroshit tand përmbí,
prej armve mos merr kurrgjâ me veti,
përposë topuzit t'randë me gjashtë pika,
midis shpatllash mshoi Alís me tê,
t'báj me shndet Profetin e hyrít!

1783. — **O Gjergj Elez:** Gjergj Elez Alija i kangëve popullore të Bosnës dhe të Shqipnís së veriut. Mendohet se ka jetue në shekullin e XV ose të XVI. Legjenda e lidh me kodrën që mban po atë emën e që gjindet në Budimë, prej së cilës ai, gjatë pushtimit të Budimës prej Turqve, ka kcye për shndetin e mbretit »bashkë me kalin« në Tunë.

1798. — **Márku:** Trimi legjendar i epikës popullore serbe, Kraleviq Marku.

1804. — **Alís:** Gjergj Elez Alís.

NJI KRUSHK TURK

O Ilderim, topuz i Profetit,
a pak pate, ti prej fés kristjane,
prej kah lén dhe kah prendon dielli
me ngamun trok átin tand me fletë,
dimiskín tande me gjak m'e ngî,
ti me u bamun shehiti mâ i tmershëm,
por u çove e Fatimen përzune,
bijën e vetme t'Profetit t'shêjtë.
Bane fiaj ndaj zotin e Profetin
kush fyen ata, shtrejt do ta paguej.
Pra falun të qoft-o, tambli i dinit
mbassi ti Bosnes ia theve turîjt
edhe there shka s'bane synet;
por ai i mjeri la vetëm t'vorfnit
që t'na sherbejn' e mbi kryq t'vajtojnë.

NJI KRUSHK MALAZEZ

Or Obiliq, drangue i rrufeshëm,
kush të shiqon, atij syt i lbyren,
përgjithmonë trimat kanë me t'festue.
Ti s'na e lshove kunor'n si coftinë,

1806. — **O Ilderim:** Ilderim don me thanë — rrfeja. Këtu mbreti Pajazit i I, të cilit Turqit ia dhanë emnin »rrfé«, për shkak të shpejtsís dhe fuqís së tij.

1812. — **Fatimja:** Asht i vetmi fëmí që la Muhameti; ajo qe e katërta bijë, posë katër mashkujve që i vdiqën në fëminí prej martesës së tij me Hatixhen. Fatimja ka qenë mâ i dashtuni fëmí i Muhametit e nji ndër nxanësat e tij mâ të besueshëm; prandej e dha për nji ndër ndjeksat dhe luftarët e tij, për Ali Abi Taleban, djalin e vllaut të vet prej nane. Simbas traditës, Alija ka qenë Kalifi i katërtë (656—661) dhe qe vra prej kundërshtarëve, të cilët mohojshin se vetëm fisi prej kah ishte Muhameti, Kurejshit, ka të drejtën e pushtetit. Shehitët — sekti fetar i muslimanëve, përhapë sidomos në Persí, e nderojnë fort Alín dhe e mbajnë si të vetmin trashigimtar të Muhametit. Sekti tjetër i muslimanëve janë **sunitët,** të cilit i takojnë edhe Turqit. Këtyne u përkitte edhe Pajaziti (Ilderimi). Këto sekte urrejshin njani tjetrin, prandej shpeshherë luftojshin ndërmjet tyne. Mendohet se Njegoshi ka pasqyrue ndjeksat e Alís në fiyrën e Fatimes dhe kështu gabimisht ia ka mveshë Pajazitit luftat që kanë bâ mbretnit tjerë turq kundër Persjanëve, si ndjeksa të **shehitizmit,** për shka Pajaziti ka qenë dënue se ka bâ lufta midis besimtarëve të nji feje.

1815. — **kush fyen ata, shtrejt do ta paguej:** Kush mkatnon ndaj zotin e Profetin (Muhametin), ai duhet të dënohet. Këtu mendohet për shkatrrimin e Pajazitit te Angora.

1816. — **tamli i dinit:** tamli me të cilin të ka mâ muslimanja.

1817. — ... **shka s'bane synet:** shka nuk turqizove.

1819. — ... **t'vorfnit:** kristjan.

1824. — **Ti s'na e lshove kunor'n si coftinë:** Ti nuk na e lëshove si qyqet me na e marrë Turqit mbretnín, pse vrave mbretit Murat në Kosovë.

kur padishahut ndejte nën mjekërr,
atëhere kur dinit i shkelle n'çorbë.
Qe, tash po t'shof mbi Kaurrilën tande,
kah i shpërndan Turqit te shatorja.
Shka do t'bâhet, kush do t'ia qilloje?
Serbi me Turkun kurr s'mund t'pajtohen,
mâ para deti mund t'ambëlsohet.

NJI KRUSHK TURK

Pa mbaju Ali, or ti zogu i kurvës!
Katarset e reja u thekën kambve.
Asht marre për sokolin e murrëm
me e ndjekë fort tufën e fullanzave
edhe për veti mish mos me gjuejtun.
Mshoi, Tale m'cupilin e thanës,
me t'cilin brijt thehen si arrat.
Gjysa e juej le të shafisë me krye,
mo' e lini Kosën mbetë nen shkjé,
njikso peme nuk âsht bâ për shkjé.

NJI KRUSHK MALAZEZ

Ik, or Komnen, ti bre trim i çartun,
mbassi kso drenushe ke gjatue;
krahët e tu mjaft i ke pushue,
tash shum larg Kotorin nuk e ké,
feja jote i ka pëlqye Ajkunës,
mezi pret ajo për me u pagzue.

1827. — ... **mbi Kaurrilën:** Simbas kangës popullore. Kaurrilë quhet kali i Millosh Obiliqit.

1832—33. — **Pa mbaju Alí etj.:** Simbas kangës popullore »Martesa e Teodorit të Zarës« Alija Bojiçiqi me nji çetë Turqish, midis të cilëve ka qenë edhe Budalina Tale, i sulmoi krushqit e Teodorit për t'ua rrëmbye nusen Kosë, motrën e Ili Smilanigit, me të cilën martohej Teodori. — »Zogu i kurvës« âsht Teodori i Zarës, të cilin kanga popullore e spikatë ashtu. — Kotarset — Trevë afër Zarës, ku kanë jetue »uskokët« (kaçakët).

1837. — **Mshoi, Tale:** Talja prej Orashci, i njoftun edhe si Budalina Tale, kreshnik i përmendun n' epikën popullore të Bosnës, që ka qenë armatosun me »cupil thane« të mbërthyem me thumba.

1842—47. — **Ik, or Komnen** etj.: Komnen Bajraktari, kreshnik në kangët popullore, vllau i Ivo Senjaninit, rrëmbei Ajkunën, motrën e zotnuesit t'Utbinës, Fric Ibrahimit.

Shungllo njiherë, ti mixhok Novaku
përmbi Klisurë, si e ke pasë zakon,
pse veshët dinit i janë mutue;
zgjoja pleshtat në gzofin e tij.
Mos len gjallë, Bajo, asnji për bé;
kshtu që krushqit t'mo i trazojnë bjeshkët
pa lejen tande ose të Limit.

Del Mustaj Kadija dhe u lutet djelomshave që të mos këndojnë aso kangësh pranë mbledhis së Malazezve, kështu që të mos i vij ndokuj prej paris randë, por le të këndojnë kangë darsmësh. Ai vetë ia filloi me këndue.

MUSTAJ KADIJA

Mos qaj, nanë, dilbere Fatimen:
âsht martue, s'âsht vorrue;
gonxhja, gemit t'vet s'ka na,
por në kopsht t'vetin e kanë çue.
Do ta ruej Fatimen Sula
si i ruen-o syt e ballit.
Ajo e ka shtatin selví,
porsi hyj i ka ata sy;
ftyna e saj, mëngjes i kuqun,
nën rrega i shndrit yll'i dritës;
e ka gojën porsi pare,
kallun buz't si drandafilli,
n'për t'cilat herë herë veton
varg'i bardhë biseresh t'imtë;
fyti i saj, fildishi vetë,
duert e bardha, krahët e mjellmes;
hyll'i dritës noton mbi lule
dhe i shtyjnë rremat e argjantë.
Lum shtrati ku do t'pushojë!

NJI KRUSHK MALAZEZ

Falkoni urren phuhnin e rrafshinës
ai s'e don bretkoc'n e ligatinës,

1848. — ... **Novaku:** Kreshnik i njoftun e prijs (harambash) i kaçakëve simbas kangëve popullore. Nuk dihet me saktësi se cila ftyrë historike âsht E quejshin »migjok«, pse ka pasë dalë kaçak në pleqní.

1849. — **përmbi Klisurë:** Klisura âsht gryka nën Stara Planina (Ballkan) te Vetrena.

1852. — ... **Bajo:** Bajo Pivlanini (shif spjegimin e vargut 1046—1048).

1854. — **Limi:** prijs kaçakësh, kreshnik simbas kangëve popullore.

1863. — **nën rrega i shndrit yll'i dritës:** i shndrit balli nën gërsheta sikurse ylli i dritës.

shkrep'n e thepisun falkoi e don,
zogzën fullâzë falkoni kërkon;
fullâza e hajthme dhe frigacake,
por e ka trupin mu si shkulm flake.

NJI KRUSHK TURK

Mos na hup ditë, o ti krushku i parë,
pse sod sahatët janë sikur vjetët,
do t'i bâhet Sulës tepër vonë.
Zoti i lumtun për nj'a disa dit'
botës gazmendin ia ka dhurue,
edhe âsht mkatnim me ia cunguemun.

VOJVODË STANKU

Çfarë marrije e çfarë lesh e lije!
A ndigjuet se çfarë kangësh po kndojshin?
Kot shoqnohen ata që s'janë shokë;
gjithku theren me do therca t'vjetra:
Millosh', Marku, Muja e Alija!
Përgatitet der'sa 'iherë pëlset:
tashmâ vjellë kapaku n'katër anët.

VUKË MANDUSHIQI

E po pse shoqnohen me gjaksorë,
paj n'nji kusí t'kishe pasë me i zie,
çorba e tyne, besa, s'ish përzie?!

VUKË MIQUNOVIQI

Kurva të ndytë edhe t'pa nderë,
bishtalecat, na e përlyene ftyrën!
Se ç'âsht nderë trimash ata s'e dijnë,

1880. — ... **krushku i parë:** »Kur krushqit me nuse i afrohen shpís së dhandrrit, çojnë mushtullukxhiji...« (Vukë Karaxhiqi) për të lajmue se po vijnë krushqit. Ky lajmtar i mirë, mushtullukxhiu — në malsina tona quhet mshtuk — âsht krushku i parë, i pari para krushqve.

1883—85. — **Zoti i lumtun** etj.: E ka dhanë zoti që njerzit të gëzojnë në këtë jetë disa ditë lumnije të parrizët e pra këto âsht mkat me i shkurtue e me ua mohue të tjerëvet.

1892. — ... **kapaku:** Këtu flitet për kapakun e kazanit të rakís: kur bërsít (kumbullat e ardhuna, rrushi etj.) zienjë së tepërmi në kazan, atëhere derdhen »vjellë« nen kapak. Kështu edhe njeriu e duron padrejtësín deri diku, por kur t'i vije te hunda, çohet peshë kundër saj.

se ta dijshin, me Turq s'ishin endë,
mâ shum se Turqit ata i urrej
e as'p'r ata, as për Turqit s'mendoj,
ata kot me Turq ngrehin inat,
kur ua lpijnë sahanat porsi qêj!

BOGDAN GJURASHKOVIQI

Ata deshtën krejt ashtu me kndue,
por nuk i la dhelpnia dredhacake.
A s'po e shihni ju, njatê kadí?
S'e ka shoqin n'katër an't e botës:
i ka fjalët t'ambla si sheqeri,
por përdridhet si dreqi rreth kryqit,
dhe âsht mbushë kërbulë e dinakí;
s'ka gjaksuer mâ t'madh se ai për t'kshtenë,
he i raft-o — pushka e Malazezve!

Kaluen krushqit. — Pak mâ vonë ia mrrinë vajtoret prej fushës dhe motra e Batriqit vajton para tyne.

MOTRA E BATRIQIT

Po ku m'ke fluturuemun,
sokol'i em,
kaq heret prej tufës sate,
o vllau i em,
a s'njofte Turq't e pabesë,
he i vraftë zoti!
se ata ty do të mashtrojshin,
i bukr'i motrës.
Jeta ime e bjerrun,
diell o vlla,
plag't e mija të pashrueme,
plag'e randë,
syt e mij të nxjerrung-o,
drita e syve!

1905. — ... **dhelpna dredhacake:** Mustaj Kadija.

1909. — **Përdridhet si dreqi rreth kryqit:** dreqi ikë prej kryqit, por m'anë tjetër e ka për detyrë që t'u përsillet e përlkuret besimtarëve kristjanë me miklime për t'i joshë në mkate.

Mbas vargut 1912: motra e Batriqit: motra e Batriq Peroviqit, të cilin e ka vra në besë Veziri i Travnikut, Beg Qoroviqi. Kjo vdekje këndohet edhe në kangët popullore.

Kuj ia le vllaznit e tú,
lavd'i tyne,
po Perën, babën tand plak,
ofshet për të!
edhe t'tri motrat e tua,
qyqet motrat?
Përse i qethe shtatë kunata?
Mbetshin shkret!
Pse s'e ruejte kryet e rí,
zana e malit?
Pse gjaksorin me të e knaqe,
mburrja e vllaz'ne?
Ty në besë ata t'kanë pré,
të pabesët!
Travnikun e zbukuruen,
e pagofshin!
me kryet tand për bukurí,
qyqja une!
Po kush do t'i mbledhi çetat,
komandár,
kush do t'ia mbajë vendit krahun,
krah vllaznije,
kush do t'presi krena Turqish,
shpata e mpreftë!?
Me pasë ra në luftë t'përgjakun,
o luftár,
ku djelmohat sërbë turren,
djal' i rí,
për rreth krenash edhe armësh,
paç falë plagët;
por shkove n'besë te t'pabesët,
krye besniku!
Sikur t'kishe m'u trenue,
motërzeza,
e kshtu ty me të harrue,
qyqja une,
krye mâ t'mirë kund nuk pat pasë,
vllau i rí!
Sulltanit t'rrijshe përbrî,
o mentár,

1934. — **për rreth krenash:** atëherë ka qenë zakon që, mbassi të vritej anmiku, me u lëshue në të e me ia pré kryet.

kishe dalë vezir i tij,
motra e ngratë;
përbri mbretit të qëndrojshe,
pinjuell i em,
gjeneral do t'kishe dalë,
gonxja ime!
Ku t' marr kryet tand të vdekun,
ku ta marrë,
për me mujtë me kuvendue,
zemra ime!
Me t'i pamun syt e zí,
syt e mí,
që ta puthi kryet e vdekun,
n'vend të vllaut,
që ta kreh perçen e gjatë,
e mjera un!
nji shall trimash me ta lidhun,
mjera motra!
N'dorë gjaksorësh tash ke rá,
të shpagofshin!
Kryet e tu do ta shëmtojnë,
gjakatarët.
Ti shum vllazën ke me gjetë,
vaj për né!
Cok sokolat mâ të zgjedhun,
kuku vllazën!
Mbi bedemet e Travnikut,
zoti e nemtë!
Krenat vllaz'ne s'do t'ua njofish,
mbetshin shkret!
Sepse ata i kanë shëmtue,
të pabesët!
Ku do t'shkojë ty nusja e re,
mjera ajo!
e dy fmijt e tú të njomë,
dy jetimat?!
Shka do t'bajë i mjeri Bajko,
Batriqi em,

1950. — **Kryet e tú do ta shemtojnë:** Krenat e preme t'anmiqve nguleshin mbi huj dhe veheshin në pah si shej ngadhnjimi mbi muret e qytetit ose në ndonji vend tjetër të dukshëm.

1958. — ... **Bajko:** Knjaz Bajku, gjyshi i Batriqit, i cili e ka parapa n'andërr vrasjen e Batriqit (shif vargun 1366—1372).

gjyshi yt që t'ka burrnue,
mjeri ai!?
Qofshin falë plagët e randa,
Batriqi em,
mos qoftë falë mjerimi i zí,
mjeri fisi!
pse krejt vendi na u turqnue,
zoti e memtë!
Krenët tona janë shtangue,
iu shkult' carani!

Krejt parija qajnë dhe, kur ndigjuen emnin e Batriqit, duelën para vajtoreve tue qa. Sa u takuen me ta, muerën vesh se shka ishte bâ. Motra e Batriqit u përqafue me gjyshin Bajko (knjazin), ia rrëmbei thikën mbas brezit dhe theri vetin; Bajkut i ra të fikët e u rrëxue përpara mbesës së vdekun.

VUKË TOMANOVIQI

O, lum për zotin, ç'e zezë e madhe
na gjet sod pa pritë e pa kujtue!

Të gjith heshtin e qajnë.

VUKË MIQUNOVIQI

Vaj për né, o zot, vaj për dit'e mot,
fill prej kreje kaq keqas sharruem!

KNJAZ ROGANI

Tashmâ tetëdhetë vjetat i kam mbushun,
qinda herë Mallazez't kam shique,
kam shique Turqit edhe Latinët,
krye t'rij si t'atij nuk kam pa!

VUKË TOMANOVIQI

Kërkund n'kto male tona s'ka mrrí
njiksi pinjuelli me u përspjetun.

1963. — **... iu shkimtë carani:** iu shoftë votra, iu fiktë shpija, daltë fare, mos i mbetët mashkull në shpí.

1967. — **Fill prej kreje keqas sharruem:** E hupëm kryet e krés, prijsin, përfaqësuesin mâ të mirë e mâ në zâ.

1972—73. — **Kërkund n'kto male** etj.: N'asnji skaj të maleve tona nuk âsht rritë ndër né njikso pike djali.

Po, ai ka qenun trimi me fletë:
E kam pasë pa kur kcete me shokët:
kcete n'vend — pupthi katërmbëdhetë kambë
e tue marrun turr — njizet e katër;
nj'a tre kual kapërcente me 'i vrull.

VUKË MIQUNOVIQI

Pse m'e mshefun at' q'âsht e vërtetë?
Malazezja njiksi farë sokoli
ende s'e ka pjellë ndër vende tona
Kurrqysh njeri s'mujtë m'ia qillue
se ai ish' mâ i bukur ose mâ i shkathët,
ose ish' mâ i mençëm ose mâ i dashtun!
Gjashtë herë me tê un ngusht kam pasë rá,
ku ndër sy trimash kallet baruti
dhe ku krenat e vdekme flutrojnë;
ndo'i djaloshi ende s'i kam pá
asi sysh t'fortë sikurse hekri,
pra njizet vjetët s'i ka pasë mbushë!
E pse m'ua mshefun, Malazez:
të gjallë mue zemrën ma ka coptue,
vendit tonë ia ka vû fut'n e zezë!

VUKË TOMANOVIQI

Ai, vetëm porsa kishte tfillue,
me trimní gati çdo Malazezi
der' atëhere ia pat pasë kalue;
po nj'a shtatëmbdhetë a tetëmbdhetë
rradake Turqish i ka pasë pré!

VOJVODË BATRIQI

Zoti i fortë e vraftë edhe për s'dekmi,
qysh ka mujtun Turqve m'u besue
edhe atyne ai ndore me u na?

1988. — **asi sysh t'fortë sikurse hekri:** asi njeri guximtar. (Krahaso me thanjen e kundërt »sy tanash« vargu 1118).

VUKË TOMANOVIQI

Pat qenë trim besnik përmbi të tjerë,
porse njaj qeni i Qoroviqve,
tue iu shtirë turpnisht si m'e pasë vllá,
ia piu mendt, he pastë faqen e zezë!

SERDAR JANKU

Po a iu kanë shkulun carâjt e votrës?

VUKË TOMANOVIQI

Jo, Serdar, por çfarë dobije kemi?
Dy fmij mashkuj i kanë mbetë në shpí,
njani tjetrit ujë nuk mujnë me i dhanë,
e janë t'bukur si me qenë dy molla.
Po kush do t'mundet me i pritun fmijt?

KNJAZ JANKU

Po sa vllazën atij i kanë mbetun?

VUKË TOMANOVIQI

Shtatë vllazën, të gjith si njani tjetri.

KNJAZ JANKU

Po a thue do t'ia marrin hakun, Vuko?

VUKË TOMANOVIQI

Qysh jo, knjaz, porse ç'dobí do t'jetë?

2006. — **Po a iu kanë shkulun carâjt e votrës:** A ka mbetë prej tij djal në votër (Krahaso me spjegimin e vargut 1963).

2011. — **Po kush do t'mundet me i pritun fmijt:** Kush do të ketë durim me pritë që fëmijt e tij të rriten për me luftue e me ia marre gjakun t'et, e jo kush mundet me i rritë e mbajtë fëmijt, si mendojnë disa komentuesa, pse ai ka edhe shtatë vllazën — si shifet në vargjet mâ poshtë — për të cilët nuk âsht problem rritja e dy nipave jetima, që i ruejnë si syt e ballit e në maûl të vllaut.

2015. — **Qysh jo,** etj.: Po, do t'ahmerren, por pa dobí, mbassi nuk munden me e ngjallë prej vorrit.

KNJAZ JANKU

Pse ç'dobí? Shka je kah flet, he burr?
Po t'mujshe mirë hakun me ia marrun,
sikur prej vorrit ta kishim ngjallë!
Por qe, dhe njikjo nusja fatkeqe,
që sod midis nesh vehten e vrau,
mâ keq mue zemrën ma ka idhtue,
se sa kryet e fatmjerit Batriq.

SERDAR JANKU

Mos na fol, o knjaz, për ato t'zeza;
kso fatkeqsije, ksi farë mjerimi
ende n'pak vende mund të ketë ngjá;
porse zemra n'krahnuer iu coptue
edhe krejt bota s'prapthi iu suell
për at' sokolin, pikën e djalit;
pra mjerimit s'mujti me i bâ ball,
edhe vetit jetën ia shkurtoi.

KNJAZ ROGANI

Kia pasë arsye, o vllazën, m'u vrá!
Guri do t'çahej prej ksi pikllimi,
e jo mâ motra për njiksi vllau.
O sa i bukur qe, he e gjet' e zeza!
Kur ai u vishte dikund me shkue,
mirë t'i qitte paftat e shkreta,
shallin e kuq ta lidhte për kreje,
e t'i binte perçja përmbi shpatlla,
dy topaxha ai në brez t'i vente,
e ta ngjishte shpatën për rreth îs,
edhe n'duer ta merrte xheferdaren, —
me ftyrë të bukur, shtat t'naltë si shtiza!

2027. — **edhe krejt bota s'prapthi iu suell:** iu terratis e iu suell mendja vërdallë.

2037—2038. — **shallin e kuq** etj.: N'atë kohë Malazezët, si edhe shum malsorë tanë sod e kësaj dite, kanë bajtë shalla të lidhun rreth krés, si edhe perçet (shif vargun 1947).

Mbas vargut 2045. Ozriniqasit, Cucjanët e Bjelicasit janë fise prej rrethit të Cetinës (shif spjegimin e vargut 312—282); Cuce gjindet në prendim t'Ozriniqit, kah kufini i atëhershëm i Malit të Zi.

Kur m'bjen n'mend dhe mue se si ka qenë,
flaka shtatin ma përshkon furishëm!

Parija rrin rreth lamit të madh e kuvendon, kur qe, ia mrrijnë tre-katërqind Ozriniqas, Cucjanë dhe Bjelicas. Të gjith u ulën përpara paris tue mbajtë pushkët e gjata pranë krahëve.

SERDAR VUKOTA

Mirë se erdhët! Shka ka ndodhun, burra?
Jeni nisun dikah si n'ushtrí.
Ktê s'e bani pa pasë ndo'i ngushticë:
A thue mos âsht grî ndokush, pash zotin!

NJI USHTAR

Jo, or serdar, ende kush s'âsht grî,
por mund t'thomi se gjas' t'mira ka.

NJI TJETËR USHTAR

Pop'i Cucjanve epjau at' letër,
n'midis të gjithve që e ke pasë shkrue,
edhe me atê, tash le të merren vesht,
se ne me zhurmë kemi me i shurdhue.

Pop Miqo i jep letrën vlladikë Danillos, i cili e shiqon dhe nuk bzanë.

KNJAZ JANKU

Shka ka ndodhë? Shka po shkruen, vlladikë?

VLLADIKA DANILLO

Po kjo s'po mujka me u lexue.

Vlladika ia jep knjaz Jankut për t'ia kthye popit.

KNJAZ JANKU
(e shiqon)

Shkrim i bukur, he e vraftë e zeza!
Për mrekulli n'letër âsht rreshtue,
si me e pasë shpuprishë pulat me kambë!

Të gjith qeshen, knjaz Janku ia dorëzon letrën popit tue i thanë:

KNJAZ JANKU

O pop Miqo, pa merre ket letër
dhe lexoje, t'dijmë se shka po shkruen!

Pop Miqo merr letrën, e shiqon për nji kohë të gjatë dhe fillon me e lexue.

POP MIQO
(lexon)

... Um ... dam ... am ...
... bi ... nu ... no ...
... me ... la ... ra ...

VUKË MIQUNOVIQI

Oh sa mirë po na lexon kjo shpatë,
për mrekulli sod na ka argtue!
Pásh fén tande ku xune kaq mirë?
A mos ndoshta n'Venedik t'kanë çue?
Kur n'shkrim tandin ashtu po shqepon,
po me t'huejin, thuej, shka kishe bâ?

POP MIQO

Ti Vukë, po duket se don me u tallë?
Si mësimi, ashtu edhe leximi;
po t'kishem pasun ndo'i msues të mirë,
un mâ mirë sod kishe me lexue.
Le t'jetë si t'jetë kshtu e dij vetë,
kush t'dijë mâ mirë, qe fusha e lirë!

VUKË MIQUNOVIQI

Me m'pasë ndigjue mue, hae dreq a'i kokërr
prej drithit t'kishës s'ta kishe lá.

2062. — **... kjo shpatë:** thanun si në përbuzje për gjuhën e mprehtë, për burrin burrë.

2074—75. — **Me m'pasë ndigjue** etj.: Popit i jepet çdo vjet — për shpí ose për shtrat — njifarë sasije e caktueme drithi — sheka e kishës —, ose prodhimi tjetër natyral për shërbimin fetar që kryen; — **a'i,** formë e shkurtueme arkaike për asnji.

POP MIQO

Besa s'po e japin asnji grusht drithë,
posë ndo'i bashke e ndo'i mshere djathi,
edhe atê ma japin si përdhunë.
A nuk po i njef ti dorëdhansat tonë?

VUKË MIQUNOVIQI

Pash fén tande, veç mos u idhno:
e si po ua lexon liturgjín,
kur ti kshtu n'letër aq po ngurron?

POP MIQO

Pasha fén teme un as po e lexoj,
e as për libër un s'kam farë nevoje,
përse n'kishë un kurr at' s'e kam hapë.
Mirë përmendsh liturgjín e kam msue,
për me pagzue dhe me kunorue,
si edhe nevojat tjera të vogla;
e kur m'duhet me krye ndo'i kso pune,
e kndoj si kangën vetëm me gojë!

KNJAZ JANKU

Se çfarë popi, mos e gjet'e liga,
në krejt botën shoqin nuk e ka!

Të gjith shpërthojnë në gaz e zhurmë.

SERDAR VUKOTA

Hajt, tregoni sepse keni ardhë,
që të shkojmë e t'mos na zajë e vona.

NJI CUCJANË

Do t' tregojmë se kemi ç'me tregue!
Shpata e Turkut që pret ç'prej Kosove,
qinda herë qoftë falë, pse nuk âsht gjâ
ndaj ket t'keqe, n'se âsht e vërtetë.
Qe, tash po mbushen gjasht'a shtatë vjet,
qysh se ndër né po vjen nji farë fallxheshe

e po na thotë se âsht prej Tivari;
po jep barna dhe dishka mjekon,
edhe na shkruen e lidh hajmalija,
që t'mos e marri pushka njerín.
Gjithsecili e mban, zoti na faltë,
se ajo jep e merr me shpirtin shêjt.
Qe, sa po bâhen nj'a dy a tri javë,
që dreqi midis nesh e ka prû,
edhe tash, shka kurr ndojherë s'ka bâ,
ia ka nisun shtrigat me i kallixue.
M'nja njizet der' tash gishtin e ka vû
edhe vetvehten e ka zbulue;
mbi ato qahen mâ se pesëdhetë krena,
të tana me rend ato i kanë ngranë:
të gjith kërthijt që pa kohë kanë dekë
dhe djelmoshat që pushka i ka vrá.
Prandej krejt pop'lli te na u pshtjellue:
askush s'po din se ç'duhet me bâ,
u ka hy fili ndërmjet shoshoqit.
N'pikën e zorit kemi pasë rá
tue i damun, që t'mos grihen ndër veti;
dhe me shum mundi ktu i kemi kthye,
kshtu qi diqysh ju ta ndalni t'keqen.

VUKË MIQUNOVIQI

Se çfarë shtâzësh, zoti i sharroftë,
për çfarë pune ata kanë pasë m'u grî.
E ku e keni at' plakën shtikeqe,
që hodh n'mes jush thikën e përgjakun?

CUCAJ I PARË

Qe, na me veti tuk e kem prû,
përpara jush ktê le ta dishmoje.

2098. — **ndaj t'keqes s'sodshme, n'se âsht e vërtetë:** ndaj të keqes që **po na** ndodhë tash, në qoftë se kjo âsht e vërtetë, që shtrigat tona kanë **hangër aq** djelmosha e fëmi.

2101. — ... **Tivari:** Qytezë buzë deti, midis Gjiut të Kotorit e lumit **Buena**, vend që deri më 1878 ka qenë i Shqipnís, por nën sundimin turk.

2111. — ... **gishtin e ka vû:** ka tregue.

2113—14. — **mbi ato quhen** etj.: Ato ka zhdukë, ngranë mâ se pesëdhetë krena.

2119. — **u ka hy fili:** u ka hy ngatrresa, grindja, mnija.

2127. — **që hodh n'mes jush thikën e përgjakun:** që u dha shkas me u kërsî ndër veti.

Ajo thotë se do t'tregojë çdo gjâ;
edhe tregon, he zoti e sharroftë,
si me i pa njeri t'gjitha me sy.

Del fallxhesha, shtriga.

KNJAZ JANKU

Kallxona, plakë, a ti je shtrig'a?

PLAKA

Po, jam, knjaz, nuk kam pse ta mshefi!

KNJAZ JANKU

Kallxona pra, qysh bâheni shtriga?

PLAKA

Për atê punë na kemi nji bár,
edhe at' bár në nji veksh e ziejmë,
nga ai veksh na lyhemi me radhë,
e fill mbas ksaj na bâhemi shtriga.

KNJAZ JANKU

E, thuej, shka bâhet me ju mâ vonë?

PLAKA

Na mblidhemi në lamin e remit,
që vetëm na e dijmë se ku gjindet,
në muej të Marsit hypim përmbi shula;

2136—39. — **Për atê punë** etj.: Simbas bestytnís, kur shtriga don me futurue **prej** shpije, lyhet ne njifarë undyre nën sjetullë, ndërsa tjerët besojnë se për këtë **punë** duhet me zie njifarë bretku ose me marrë vjamin e peles.

2141. — **Na mblidhemi në lamin e remit:** Simbas kësaj bestytnije popullore **që** na paraqet këtu Njegoshi, shtrigat kanë vende të posaçme mbledhjesh, që quhen »Lamnaje«, të cilat mâ së shumti gjinden në rrjedhjen e ndonji lumi, nën ndonji **kodër** etj.

2143. — **në muej të Marsit** etj.: Shtrigat marrin vrull sidomos gjatë muejit Mars kur unjisohet dita me natën. Mbramjen e asaj dite ato hypin mbi boshte ose mbi fshîsa, shkojnë nëpër katunde, hudhin e lidhin magji dhe bajnë të këqija të tjera. Boshtet, mbi të cilët hypin si mbi kual, i frenojnë »me hekra« qejsh (vargoj me të cilët lidhen qejt).

fjalët i lidhim msheftas ndër veti
se çfarë t'keqje do t'i bajmë ndokuj.
Na shëndrrohemi në çdo lloj kafshe,
edhe notojmë me reme argjandi,
anija jonë âsht lëvoska e voes,
atij q'i kemi mní, keq s'mu' i bâjmë;
n'se e kemi t'dashtun, o far'e fis,
nuk ia lamë gjurmën kund me përpjekë.

TË GJITH NJIZANIT

A e shifni, qysh nuk po din kurrgjâ?
Asht e vërtetë gjithshka kjo kai thanë;
vehten e vet nuk e kish' randue,
po t'mos kish qenun vetë aso dore!
Por tue kujtue shpirtin, po pendohet
kah shef se farën ne po na e zhbîjnë.

KNJAZ JANKU

Ndigjo plakë, të gjitha t'i besojmë,
mundet se ka dhe lamnaje remi,
dhe mbi shula mund t'hypet shiluer,
por p'r anijen e remat e largjandit,
kërkush s'mundet, jo, me ta besue,
pse anija e tillë âsht mâ se kurrgjâ.

2146. — **Na shëndrrohemi në çdo' lloj kafshe:** Besohet se shtrigat marrin formën e kafshëve të ndryshme, shdrrohen në zogj, flutura nate, bretkoca etj. dhe kështu shkojnë e ua pijnë gjakun njerzve, sidomos të rijve. Populli tregon se si e kishin pasë zanë njiksi farë zogu — shtrigë — e ia kishin pasë bâ disa varrë në trup, mandej e kishin lëshue. Nesret ndonji grue e katundit ose e rrethit ka dalë patjetër e smuet e në trupin e saj janë pa plagë mu n'ato vende ku kai qenë varrue zogu.

2149—51. — **atij që i kemi mní** etj.: Simbas këtij besimi të kotë populluer, shtrigat janë të mallkueme dhe nuk munden me i bâ kurrnji të keqe anmikut të tyne (atij që e mnijnë), por vetëm atyne që i kanë far' e fis dhe i duen. Prandej edhe bijat e atyne grave, për të cilat besohej se janë shtriga, martoheshin mâ me vështirësi se vajzat tjera.

2155. — **... aso dore:** shoqe shtrigash, shtriga.

2156. — **Por tue kujtue shpirtin, po pendohet:** Tue i ra ndërmend se të gjitha shtrigat janë shpirtdjerrme, në qoftë se nuk pendohen e nuk pohojnë haptas se çfarë të këqijash kanë bâ, po pendohet.

PLAKA

Për ket shpirt, o i dashtun, â e vërtetë!
Qysh do t'mujshe sod me paditë kend,
der'sa un gjindem me nji kambë në vorr?
Porse njiket herë un jam pendue;
mâ shum dishroj me m'mblue nën muranë
me t'gjitha ato që jemi t'nji duke,
se t'bajmë keq si kem bâ der tash;
ndoshta shpirtit m'i bâhet mâ lehtë!

(Plaka qán).

KNJAZ JANKU

A po shifni, vllazën, se çfarë dreqi?
O zot i madh, a thue paska shtriga?

KNJAZ ROGANI

Po, o knjaz, gjinden disa brinoqe,
qi nën rê shqipen mund zhgjetojnë!

VUKË MIQUNOVIQI
(vlladikës)

Ti vlladikë, i njef librat e thella,
a ke gjetë kund ndër to farë shtrigash?

VLLADIKA DANILLO

Po çfarë shtrigash, shka je kah flet, Vuko?!
Aso gjanash as n'nji libër s'ka;
mbi krye tem t'gjith ju t'bani bé,
kto janë prralla plakash, sendergjime,
por po na rren, qekjo rrole e vjetër,
ose mund t'jetë ndonji tjetër gjâ.

KREJT PARIJA

Kallxona, oj plakë, se pse ke rrejtë,
o mbi shpirtin tonë — tai bamë muranën!

2168. — ... **me m' mblue nën muranë:** me më vra me gurë, të cilët, tue u grumbull'ue mbi fajtorin e dënuem, bâhen muranë.

S'âsht mahí ajo që ti ke bâ,
pse ke ngatrrue tri fise t'vështira
dhe shpatën e përgjakun ua ke nxjerrë.

Plaka tutet e dridhet

PLAKA

Do t'u tregoj, porse si në rrfim,
edhe bani shka t'doni me mue.

KNJAZ JANKU

Na ktu plakë, s'kemi, famullitar,
vetëm në qoftë se t'çojmë pop Miqën,
por ai libra me veti nuk ka.
E pra, thuej, ndo t'qitem nën murianë;
mos u mashtro, tjetër s'ka me ndodhë!

PLAKA

(tregon me zâ të dridhshëm)

Kur gatitsha prej Barit për kndej;
qe tek ia mrrini n'at ças nji kavaz,
që prej pashës te un ishte nisë
dhe më çoi në Shkodër te veziri.
Kish ndie veziri se shka po bani,
se ndërmjet veti marrveshtje keni,
Turqve të vendit ju për t'u ra;
e pra m'dërgoi për me ju ngatrrue
edhe m'u marrun me t'zeza tueja.
Ai më msoi gjithshka duhej me bâ,
dhe m'tha — he ia marrtë dreqi shpirtin:
»Ty kërkush nuk ka me t'vumun ré,
sepse ti ndër ta kalon shpeshherë«.
E t'mu kërcnue kur u dava prej tij:
»N'mos i ngatrrofsh Malazez't, oj plakë,
po t'betohem n'fén e fortë të Turkut:

2187—2188. — **ti ke ngatrrue tri fise t'vështira:** ti ke gjaksue e pshtjellue tri fise t'idhta: Ozriniqasit, Cucjanët e Bjeliqasit (shif spjegimin nën vargun 2037—2038) dhe ke bâ që të rrokin armët kundër shoshoqit.

2207. — **Ty kërkush etj.:** Askush nuk do të dyshojë për ty se je dëngue me qellim për të bâ njiksi pshtjellimi.

— nj'a dhetë nipa që i ke n'shpí tande
edhe tre djelm që të tre t'martuemun —
të gjith në shpí kam me t'i ngujue,
dhe me zjarm t'gjallë kam me t'i shkrumue.«
Qe, çfarë fuqije, vllazën, m'ka shty,
që un deshta t' pshtjelloj Malazezët.

Atëhere kcei krejt populli, kapi gurët me ia ba muranën, por s'i la parija, e cila mezi mujti me e mprojtë.

Të gjith u shpërndanë ndër shpija, vetëm mbetën disa prej paris për të forcue marrveshtjen në Cetinë.

KNJAZ ROGANI

O at igumen, a mund ta dijsh
se pse tash u tranden njikto male?

IGUMEN STEFANI

Kush e di djal — vullndesën e zotit,
kush depërton n' mrekullit e tija?

KNJAZ ROGANI

E po pse kjo hanë âsht kaq e kuqe,
si me pasë dalë prej flakës së zjarmit?

IGUMEN STEFANI

As ktê djal-o, un s'mundem m'e dijtë,
gjithfarë veshjesh gjinden atje n'qiell
dhe zoti jep kuj e si të dojë,
të gjitha kto janë njisoj për mue,
qysh m'at' ditë q'i bora syt e ballit.
Të lumt' ju që mundeni me i pá,
keni mâ ngiat zotin e mrek'llijt.

Heshtje; Igumeni numron rruzaret.

KNJAZ JANKU

A i numron gjithherë ashtu, igumen?

IGUMEN STEFANI

I numroj, bir, dhe kurr nuk pushoj.

KNJAZ JANKU

Me t'vërtetë po don m'u ngi s'numruemi;
o at, a thue ti aspak s'mërzitesh,
e prej atij . . . ?
Un tash mâ fort dojshe nji varg arash
për ta numrue simbas mnyrës sonë,
se sa njiqind kso kokrra rruzaresh
n'për gishta pa fitim me i përshkue.

SERDAR JANKU

Ti, o knjaz, gjithnji e kthen n'mahí!
Hajt, pra, át ashtu si e din ti vetë,
na trego dishka, pash amanetin,
para se të bijmë edhe të flejmë.
Ai që nuk t'kia ndie kur përligjron,
besa, s'e din se shkia flenë në ty.

IGUMEN STEFANI

Po, o vllazën, se për at' kam ardhë!
Sa shum kandilat un i kam ndezun
mbi Iterin e kishës orthodokse;
ndonse i verbët, midis jush kam ardhë
për m'e kallun, aq sa t'kem fuqí,
edhe zjarmin tuej t'shêjtë përmbi Iter,
përmbi Iterin e kishës dhe t'nderit.

SHUMICA ME ZÂ:

»Fol, át, të gjith do të ndëgjojmë sa ta ketë andja,
në daç deri në mesnatë«.

2237. — **për ta numrue simbas m'nyrës:** me i thye nji nga nji e me i hangër (Kjo âsht thanë për mahí).

2245. — **... shka flenë në ty:** shka mshifet, gjindet në ty.

2250. — **për m'e kallun:** për me iu ndezë dashunín ndaj fés dhe burrnís, që kështu të vendosni me e pastrue vendin prej të pakryqve.

Un i kam mbushun plot tetëdhetë vjet;
ç'prej se dritën e syve e kam humbun,
mâ shum jetoj n'mbretnín e shpirtnave,
dhe pse ndo'i ditë ende trupi shpirtin
ma mban edhe ma mshef në vetëvehte,
sikur flakën shpellat e nëntokës.
Un shum vendet n'botë i kam përshkue;
mâ t'shêjtët tempuj hyjnísh qiellore,
që toka qiellit ia ka naltue,
t'gjith njanin mbas tjetrit i kam pá
dhe jam ngî me tymin e ltereve.
Un kam hypun mbi Malin e shêjtë,
prej kah ka ndie Jeruzalemi
at fatthanjen e tmershme të vetën.
Un i kam pamun që të tri shpellat,
ku ka lé dielli i kristjanizmit,
ku qiella grazhdin e ka bekue,
ku mbretnit me dhurata shpejtuen
me përshndetun foshnjen e hyjnueshme.
Kam pamun kopshtin e Gjet' Semanit,
të nximun me epsh e me trathtí.
Er' e tërbueme shoi drit'n e shêjtë!
Na po shofim se mbi ara t'pleshme
me morija ferrat kanë trikue,

2258. — **sikur flakën shpellat e nëntokës:** koja e tokës mban flakën në thellsít e saja.

2264—66. — ... **Malin e shejtë:** Malí i ullíjve, kodër afër Jerusalemit dhe vend i dashtun qindrimi i Jezu Krishtit. Prej atij malí Jezusi ka paralajmue shkatrrimin e Jerusalemit, prej kah edhe âsht ngjitë në qiell.

2267—71. — ... **tri shpellat:** Tri shpellat, për të cilat flet Njegoshi mund të jenë: 1) Shpella në Baziliken e Betlemit, ku ka lé Krishti; 2) Shpella, në të cilën engjulli lajmoi Jozefin për t'ikë n'Egjypt dhe 3) Shpella e fëmijve të papërlyem; këto shpella gjinden shum afër njana tjetrës.

2272—2273. — ... **kopshtin e Gjet Semanit:** Gjet Semani âsht kopsht në rrâjë të Malit t'ullíjve, ku Krishti kalonte kohën me andje ndërmjet nxanësave të tij. Aty qe zanun në saje të trathtís së Judë Iskariotit, i cili e shiti mësuesin e tij për tridhetë pare argjanti.

2274. — **Er'e tërbueme shoi drit'n e shejtë:** Islamizmi e zhduki fén kristjane. Mendohet vetëm për Azín e vogël, ku ka lindë kristjanizmi.

2275—2276. — **na po shofin se mbi arat t'pleshme:** Mbi arat e pleshme të kristjanizmit kanë bimun trushull ferrat (islamizmi).

se temp'lli Omerit âsht naltue
mbi themelin e shêjtë t'Solomonit,
dhe se Sofja për shtallë kualsh shërben.
Vetít e tok's sonë janë qeshanake,
ajo âsht mbushun me ndrrime të marra.
Gjithsa âsht natyra po ushqehet
me tamlin mâ të pastër të diellit;
dhe ai shëndrrohet n'flakën e gjallë,
tue shkrumue sod at' që rriti dje.
Lumejt tonë ende s'i kanë shtretnat
mu ashtu sikur duhej me i pasun;
a s'po i shofim na njikta përbindsha,
që po rrenojnë tokën pa fiarë mshire?
Jeta në ket botë edhe fat'i njerzve —
dy pasqyra t'marrís mâ të madhe,
shkenca mâ e fellë edhe e parregullë,
fmijt o prindët e andrrës njerzore —
a kanë shkuaktar' drejtimin e msheftë,
t'cilin na s'mundemi me e zbulue?
A del e vërtetë që âsht kjo kshtu,

2277—78. — **se temp'lli Omerit âsht naltue** etj.: Omeri, Kalif i Arabëve (634—644) trashigimtari i Abu Bekrit, Kalifit të II t'Arabëve, e pat pushtue Sirín, Egjyptin e Persín dhe pat vû numrimin e ri të vjetve tue fillue prej ikjes së Muhametit në Medínë. Më 637 pushtoi Jerusalemin. Në kodrën Morí, ku dikur ka pasë qenë tempulli i Solomonit, Turqit ndërtuen xhamín e Omerit.

2279. — **dhe se Sofja:** Aja Sofija (Sofija e shejtë) âsht ndërtue gjatë sundimit të Justinjanit të I (542—547), kishë madhshtore dhe permendorja mâ e bukura e stilit bizantin (vetëm kuben mbi kishë e ka të naltë 56 metër). Mbas ramjes së Stambollit me 1453, Turqit e shndrruen në xhamí dhe i lyen të gjitha fresket e mozaiket me mistrí. Thonë se pushtuesi i Stambollit, Muhameti i II (1451—1481), ka hy kaluer në Aja Sofija.

2281—89. — **ajo âsht mbushun me ndrrime t'marra:** toka âsht e mbushun plot me ndryshime të habitshme: drita e diellit dhe ngrohtësija e tij ep jetë të gjitha gjallesave, që lejnë e zhvillohen në tokë; n'anë tjetër po ajo nga njiherë përvlon çdo gjâ, e përvlon mu atë që i ka dhanë mundësín për zhvillim (për shembull vjetët e thata). Gjithashtu lumejt u shërbejnë shum njerzve, por, në se e kanë amën (shtratin) shum të ngushtë ose të cekët, shpeshherë vërshejnë dhe shkatrrojnë vendin, nëpër të cilin kalojnë.

2290—97. — **Jeta n'ket botë** etj.: Vetë koha që kalojmë në këtë botë dhe fati i ynë në të janë me të vërtetë dy shembuj (pasqyra) të marrís mâ të madhe në natyrë; ndërsa shkaqet mâ të fella (shkenca), që në këtë jetë kanë rregull dhe pajtueshmení janë: ose nisjatorët (prindët) ose rrjedhimet (fëmijt) e andrrave dhe të dishirave njerzore. Me fjalë tjera jeta e jonë në këtë botë âsht kaq e pacaktueme,

ose vetë syt tonë po na mashtrojnë?
Bota kërkon gjithnji ndo'i veprim,
detyra lind dhe përkujdesimet,
mprojtja âsht e kapërthyeme me jetën!
Çdo gjâ natyra e ka pajisë n'armë
kundër njifarë fuqije të pamposhtme,
kundër mjerimit dhe kundër skamjes:
halat e mprefta i mprojnë kallijt,
ferra mpon t'mos kpusin trandafillin;
nji morí dhambësh ajo i ka mprefë,
dhe 'i morí brinash i ka t'hollue;
lvoret, krahët e kambët e shpejta,
edhe të gjitha kto shrregullime,
simbas njifarë rreg'lli janë mbarshtrue.
Mbi gjith ket pshtjellim të mrekullueshëm
përsri ngadhnjen fuqija mendore;
ajo nuk lên që ta muje e keqja,
e shkim shkëndín e i bje gjarpnit krés.

saqë në qellimet tona dhe në mrrijtjen e tyne pasqyrohet shembulli i kaosit mâ të madh dhe i shrregullimit në natyrë. Gjith kjo a thue âsht domethanja e vërtetë e jetës, a thue ky âsht kushtsimi i vërtetë i dukunive të jetës, në msheftësín e së cilës na nuk mund të depertojmë? A âsht e vërtetë se ngjarjet në tokë dhe fati i njerzve janë shi ashtu si i shofim na, ose kjo âsht vetëm mashtrim i ynë?

2298—2300. — **Bota kërkon** etj.: Në thelbin e jetës puna, lëvizja, veprimtarija e çdo gjallese âsht nji kusht i domosdoshëm. Pra kjo veprimtarí âsht vetë jeta. Edhe detyra që rrjedh prej jetës vetë, lind përsërí njifarë përkujdesimi se si me i plotsue detyrët morale e materjale. Posë kësaj vetë jeta âsht e lidhun me mprojtjen, kushtsue me luftë, ashtu sikurse edhe lufta e kushtson jetën (mprojtja âsht e kapërthyeme me jetën), do me thanë duhet me luftue për jetën në këtë botë, ku çdo gjâ âsht drejtue për luftë të papreme ndërmjet shoshoqes.

2301—2310. — **Çdo gjâ natyra** etj.: Të gjitha gjallesat detyrohen me luftue për të mos u zhdukun e natyra u ka dhanë armët për luftë dhe mjetet për mprojtje e jetesë: halat, ferrat, dhambët e mpreftë, brinat etj. janë armët, me të cilat natyra ka pajisë gjallesat për mprojtjen e jetës. Të gjitha këto armë e mjete mprojtjeje, si edhe çdo gjâ që ndodhë në natyrë e që ne na duket se ngjajnë ashtu pa hiri, pa ndonji arsye o kuptim të caktuem, të gjitha këto, zhvillohen simbas nji rregulli mâ të naltë, simbas ligjit të përgjithshëm të zhvillimit; prandej çdo gjâ e ka domethanjen e qellimin e vet.

2311—14. — **Mbi gjith ket** etj.: Mbi gjith këtë pshtjellim të mrekullueshëm që përfaqëson jeta vetë, ngadhnjen si fituese fuqija mendore, ajo fuqí që i ep kuptim jetës dhe ven rregullin në natyrë. Ajo fuqi (e përgjithshëme) mendore gjindet edhe vetë në luftë kundër së keqes, ajo shuen vetë **fillimin** (shkëndin) e së keqes, ose e vret dhe e zhdukë, në qoftë se ajo ka marrë vrull dhe kështu nuk lejon që ta mujë e keqja.

Burri âsht mprojtës'i grues edhe i fmís,
pop'lli mprojtës i kishës dhe i fisit,
nderi âsht lavdí e shejtní e pop'llit.
Çdo brezní e mban barrën e saj;
nevojat e reja lejnë fuqí t'reja,
ndër veprime përforcohen shpirtnat,
prej shtërngimeve shpërthejnë rrufét;
vetëm ramja gjen shkëndín në guri,
pa i ra gurit, shkndija jet ngujue.
Flijimi âsht virtyti i kryqit;
shpirti i çelikosun me përvojë
ushqen trupin me zjarm t'elektrizmit
e shpresa e lidh shpirtin me qiellin,
si rrezja që lidh pikën me diellin.
Shka âsht njeriu, e duhet t'jetë njerí?!
Asht nji krijesë që toka e mashtron,
e ai po shef që për tê s'âsht toka.
A âsht zhgjandrra mâ e pshtjellueme se andrra?

2319. — **nevojat e reja lejnë fuqí t'reja:** nevojat, vështirsit, ngushticat e reja gjatë jetës krijojnë edhe fuqit e reja.

2320. — **ndër veprime përforcohen shpirtnat:** sa mâ tepër shtërngohet njeriu me punue e luftue kundër vështirsive e pengesave, aq mâ tepër forcohet e çelnikoset edhe shpirti i tij.

2321. — **prej shtërngimeve shpërthejnë rrufét:** Ngushticat e posaçme përftojnë fuqí të posaçme e forcë mprojtjeje, ashtu sikur rêt, të cilat mbajnë në vetëvehte rrufenat, shpërthejnë, thehen e zhduken po ndërmjet veti; pra, ngushtica e madhe i jep njeriut fuqí, e cila përballon të mshuemet vdekjepruese. Sa mâ e madhe të jetë shtrydhja nga jashtë, aq mâ i madh âsht kundërshtimi i mbrendshëm.

2322—2323. — **vetëm ramja** etj.: E mshuemja nxjenr shkëndí prej guri, e, po të mos ishte ajo, shkëndija do të mbetej në gurë; do me thanë po të mos kishte fuqí të jashtëme që shtërngon, nuk do të dukej e shfaqej fuqija që flen nën ndonji popull ose njerí. Njikso fuqije do të tregohet te Malazezët në luftën e tyne me anmikun shum mâ të madh e mâ të fuqishëm.

2324. — **Flijimi âsht virtyti i kryqit:** Virtyti i kristjanizmit âsht me i durue mundimet, sepse edhe ato i dërgon zoti për të provue njerium.

2325—2326. — **shpirti i çelikosun** etj.: shpirti i çelikuem me mundime të ndryshme fiton njifarë fuqije të mbrendshëme të panjoftun (elektrizëm), me flakën (zjarmin) e të cilit ushqen e përforcon edhe vetë trupin.

2327—28. — **e shpresa e lidh** etj.: Shpresa për t'ardhmen mâ të mirë e lidh shpirtin e njeriut me qiell, ashtu sikur lidh rrezja e diellit pikën e vesës me diell, të cilën e thith prej fletës dhe e çon në qiell (krahaso me vargun 996—997).

2329—31. — **Shka âsht njeri?** etj.: Njeriu âsht nji krijesë e dobët, të cilën e mashtron toka, se në të nuk gjenë shka i dishron zemra, por prap detyrohet me jetue e vuejtë në këtë botë që s'âsht për të.

2332. — **A âsht zhgjandrra mâ e pshtjelluet se andrra:** Jeta âsht e atillë, saqë në të nuk dallohet se shka âsht mâ e ngatrrueme: a andrra apo zhgjandrra.

Ai që n'të fiton emnin e ndershëm,
ka pasun arsye sepse me ardhë;
e pa atê, ku kish me ra atëherë?
O ti brezní e lindun për kangë,
zanat do t'shpejtojnë gjatë shekujve,
kunora t'deja me t'gërshetue;
shembulli juej do ta msojë kangtarin
se si flitet me amshueshmenín!
Jú u pret nji luftë mâ se e tmershme;
krejt fisi juej vehten ka mohue
edhe i shërben Mamonit të zí;
mbi tê ra mallkimi i turpnimit.
Shka âsht Bosna e gjysa e Shqipnís?
— Vllaznit tuej prej babe e nane;
të gjith s'bashku — mjaft punë ishte bâ!
Asht gjykue që ju ta mbani kryqin
e luft's s'tmershme me tuejt e me t'huejt!
Kunorë e randë, por frytin e ambël!
Pa pasë vdekun, nuk do t'kishte Rrshajë;

2333—35. — **Ai që emnin** etj.: E vetmja gjâ që mund të mrrije njeriu në këtë botë âsht emni i ndershëm, që do ta përjetojë edhe mbas vdekjes. Pra: në qoftë se njeriu e ka meritue emnin e ndershëm në këtë botë, atëherë ai ka pasë për shka me lindë; pa nderë njeriu bjen në harresë e prej tij nuk mbetet asgjâ.

2336—38. — **O ti brezní** etj.: O ti brezní e krijueme për lavdín e përjetshëme, ty vjershtarët ose poetët (zanat) do të përpiqen gjatë shekujve me të thurë kunora 'avdije me vjershat e tyne.

2339—40. — **shembulli juej** etj.: shembulli juej do t'i tregojë poetit se shka janë të pavdekshëmit dhe si fitohet pavdekshëmenija.

2342—44. — **krejt fisi juej** etj.: Njerzit e gjakut tuej e kanë mohue vetëvehten, emnin e tyne dhe, për shkak pasunije e jetese mâ të mirë i shërbejnë islamizmit. Mbi ta ka ra mallkimi e turpi.

2345—49. — **Shka âsht Bosna** etj.: Sulmet e atëhershëme mbi Mal të Zí vijshin mâ së shumti prej Bosne e Shqipnije (Shkodre). Pra ata që vijnë prej Bosne e gjymsa e atyne që vijnë me sulmue prej Shqipnije janë vllaznit tuej të gjakut. Sikur t'ishit të gjith të bashkuem, do të mujshit me bâ mjaft, do me thanë kishit mujtë me qindrue kundër Turqve. Por âsht gjykue që ju t'i bani luftat e përgjakshëme si me Turqit, ashtu edhe me vllaznit tuej të turqizuem.

2350. — **Kunorë e randë, por frytin e ambël:** Kjo luftë do të jetë për ju kunorë lavdije, fitue me gjak ndër vuejtje, por frytet e saj do të jenë të çmueshme për popull.

2351. — **Po t'mos kish vdekje, s'do t'kishte rrshajë:** Për t'u ringjallun ndera e popullit, besimi ose feja dhe lirija e tij, ju duhet të fijoheni.

tashmâ ju shof nën mbloj'n e shkëlqyeshme,
ku ndera e kombsija janë gjallnue,
ku lteri kah lindja âsht kthye
dhe në të kêmi i pastër tymon.
Vdisni n'lavd, mbassi duhet me vdekë!
Fyemja e nderit brén krahnorin trimit,
n'at' krahnuer ajo s'mundet me lngue.
Lteri i shpotitun nga paganizmi
do ta kthej kah ju hirin e qiellit!

Të gjith flejtën, ndërsa Igumeni rrin pranë zjarmit tue numrue rruzaret e tue përshpritë lutje midis tyne gjith natën e gjatë.

Agoi, çohen; ngjeshin armët për t'u nisë ndër shpija. Habiten tue kqyrë plakun Igumen, që ende rrin pranë zjarmit, tue njehë rruzaret dhe tue përshpritë dishka me veti; e ata, njashtu si çohen me radhë, i afrohen dhe ia puthin dorën në shêj nderimi, përse âi flet bukur dhe me urtí.

SERDAR IVANI

Po ti nuk je i vërbët, Igumen,
derisa je aq i urtë e i mendshëm!
T'marrët janë t'verbët edhe me sy,
ata, po, shofin porse kot shofin;
syt u duhen për nevoja t'thjeshta,
njashtu si u duhen kafshëve tjera.

SERDAR VUKOTA

A e mendon, o serdar i Njegushve,
se ky do t'ishte kështu me sy?

2352—55. — **tashmâ ju shof** etj.: Tash po e shof se si do të jetë fundi i luftës së tmershme që keni përpara: shumicën tuej po e shof se pushoni të ramë therorë, prej gjakut tuej shof se do të ringjallet ndera e kombsija dhe, në kishën tonë të kthyeme kah lindja, kristjanët do t'i luten zotit përsëri.

2357—58. — **Fyemja e nderit** etj.: Trimi nuk duron fyemjen e nderit, por ahmerret me nderin e vet ose vdes. Malazezët nuk guxojnë me lejue përhapjen e islamizmit ndër vllaznit e tyne. Po të bâhet kjo, atëhere âsht turp e fatkeqsí, e turpi e fatkeqsija duhen ndalë patjetër.

2359—60. — **Lteri i shpotitun** etj.: Feja e drejtë (kristjanizmi) e mposhtun prej tés së mbrapësht (islamizmit), do të baië që vetë qiella të ndihmojë në këtë luftë.

Kanga e bukur te i verbuemi flen,
pamja pengon mendimin dhe t'folmen.
Po t'tregoish dishka mundesh m'u bindë:
kur tregimit tand i paraqiten
para syve sende krejt t'kundërta,
tregimi humb shijen e fuqín,
mendt përdjerren edhe gjuha lidhet;
shpeshherë nuk din shka ke dashtë me thanë;
por të verbtin nuk e pengojnë sŷt,
pra nji rruge ai gjithmonë i mbahet.
si i dejuni kur kapet për gardhi.

VOJVODË BATRIQI

T'i tregojmë andrrat n'sa po nisemi!
Un kam pa andërr shka kurr s'kam pá,
(e po m'vjen mirë — se për arm't e mija):
Sonte n'andërr Obiliqi fluturoi
n'per fushën rrafshore të Cetinës
mbi atin e bardhë, si mbi zanën;
o zot'i dashtun, sa i bukur ishte!

Mandej tridhetë a katërdhetë vetë treguen andrrat e tyne; secili kishte pa andërr si vojvodë Batriqi, të cilit i ishte dukë n'andërr Obiliqi. Të gazmuem shkuen në kishë për t'u betue të gjith së bashku se do të vriteshin me Turqit e vendit. Hynë në kishë. Vukë Miqunoviqi e shpaloi shallin prej kreje dhe e shtrini; të gjith e kapën shallin në duer dhe qindruen rrethas.

VLLADIKA DANILLO

Ndij, o Nikollë, knjaz i Dupiljanve,
edhe ti po e shtrin dorën m'u betue?

2369. — **Kanga e bukur te i verbuemi flen:** Kangën e mirë mundet me e nxjerrë vetëm i verbti, sepse ai që shef nuk mundet me mendue aq bukur sa i verbti, i cili e ka menden të përmbledhun.

2371. — ... **mundesh m'u bindë:** mund të sigurohesh, mund ta vërtetojsh.

2378. — **pse ai nji rruge gjithmonë i mbahet:** Për shkak se të verbtit nuk ia tërheqin vërejtjen gjâsendet tjera, ai i përmbahet ngultas asaj që fillon me tregue ose me këndue.

2382. — **e po m'vjen mirë:** Obiliqi përfaqson shembullin mâ të naltë të trimnis, prandej Batriqit i bâhet zemra mal që e ka pa n'andërr, pse me këtë paralajmohet ngadhnjimi i armëve të tija.

2387. — ... **knjaz i Dupiljanve:** Dupilla âsht nji katund në Cërmnicë.

Ti a e din se je i dobët n'Cërmnicë,
e Cërmnica â para derës s'Turkut.
Benë e rrêjshme mos e ço në shpí,
pse nuk âsht letë me luftue me zotin!

KNJAZ NIKOLLA

Ta dijsh, vlladikë, me krejt Malazezët,
vetë e dij shum mirë si jam te shpija;
paj i kam nj'a treqind Dupiljanë
le t'trathtojë kushdo, si e kanë ndërmend —
un po ua jap ket besën e zotit
se me Turqit na dishrojmë m'u pré,
po qe se dhe farën do t'na zhbijnë.
Kur ta derdhi gjakun për fén teme,
nuk i trembem namës as kurrsendit.
Porsa pushka t'kërsasë në Cetinë,
zhumuri do t'çohet në t'katër anët, —
i lumtun ai që zemra i punon,
si dhe ai që s'âsht plakun tejet,
ka me pasun mjaft se shka me pa!

SERDAR JANKU

Nuk do të trathtohemi, por me betim duhet të forcohemi; ajo punë âsht mâ e shëndoshë.

VUKË MIQUNOVIQI

Betou, ti, o Serdar Vukota, se din mâ së miri, e na do të thrrasim të gjithë; amen!

SERDAR VUKOTA

Mbledhni mendt mirë, ju o Malazez,
(Kush ia fillon, do të jetë mâ i miri!)

2389—2390. — **Cërmnica** âsht nji trevë midis liqenit të Shkodrës e Adriatikut, kufizue me Shqipnín; prandej Turqit e kanë pasë lehtë me hy në të kurdoherë që dishrojshin; posë kësaj aty ka pasë edhe mâ shum të turqizuem.

2400—2401. — **Kur ta derdhi gjakun** etj.: Kur ta jap jetën teme për fé, nuk frigohem prej jush se ju kam dhanë besën, por nuk frigohem as prej ndonji sendi tjetër.

2408. — **Kush ia fillon** etj.: Kush ia fillon luftës kundër Turqve.

E kush trathton atê që ia nisë,
gjithshka past' — o, atij iu baftë gur!
Zoti i madh e fuqija e tij,
farën e arës ia kthoftë në gúr,
fmijt në bank të nanës iu ngurzofshin!
Prej tij pjellshin e u shtofshin kërbulâjt,
që pop'lli gishtin t'ua vêjë për zí!
Gjurma e tij e fliqun u rrenoftë,
sikur janë zhdukun kualt larosha!
Pushkë mos u varët në shpín e tij,
mashkull'i tij mos hiftë n'dhé prej pushke,
shpija e tij i pastë mashkujt në mall.
Kush i trathtoftë, vllazën, ata trima
që do t'lshohen kundër gjakatarve,
e mbuloftë marrja e Brankoviqit!
Kreshmët e shêjta i mbajtët për qêj,
vorri i tij sharroftë deri n'at' botë!
Kush i trathtoftë, vllazën, ata trima,
venën as bukën mos e dhuroftë,
por fén e qenit ai e besoftë;

2414. — **... u shtofshin kërbulat:** Simbas besimit të popullit, kur don zoti me dënue ndokend për mkatet e bame, dërgon në të, ose má shpesh prej trashigimtarëve të tij, sëmundjen e randë, kërbulën. Kërbulanat jetojnë të ndamë prej njerzve, aq sa edhe má t'afërmit e tyne ikin sish

2417. — **sikur janë zhdukun kualt larosha:** Në Mal të Zí besojnë se mbas vdekjes së Kraleviq Markut janë zhdukun gjithkund kualt lara-lara.

2418. — **Në shpín e tij pushkë mos u vartë:** Kur nuk gjindet pushkë e varun në shpí, do me thanë se aty nuk ka mashkull që ta bajë. Aso kohe pushkët e varuna në shpijat e Malazezëve e të malsorëve tonë tregojshin numrin e mashkujve.

2419. — **mashkull i tij mos hiftë n'dhé prej pushke:** Për shkak luftash të papreme me Turqit, gati asnji Malazez i rritun nuk ka vdekë prej veti, por ka qenë vra ndër lufta. Lavdija dhe trimnija e barqeve të ndryshme çmohej jo vetëm simbas heroizmave që bajshin, por edhe simbas dëshmorëve të ramë. Vetëm qyqanat e krathatët e ruejnë jetën e tyne kur âsht çashtja e luftës për liri. Prandej shpija, barku që nuk vorron kurr krye mashkulli prej pushke, âsht fare tucanash, të dobtish e qyqanash. Vargu i sipërm pra âsht nji namë, lëshue mbi atë që do të trathtojë.

2424. — **Kreshmët e shejta i mbajtët për qêj:** Kjo ka qenë nji ndër namët má të randa në Malin e Zí t'ateëhershëm e don me thanë se agjinimin mos ia pranoftë zoti dhe mos i dikoftë hire, por i shkoftë për shpirt të qejve, kot.

2425. — **vorri i tij sharroftë deri n'at' botë:** Prej trathtarit mos mbetët as vorri, por edhe ai u sodumtë »deri n'atë botë«, deri në fenr. Simbas disa besimeve të popullit ferri gjindet diku në fellsín e tokës.

2427. — **—venën as bukën mos e dhuroftë:** Mos qoftë má kristjan: Aso kohe në Mal të Zí edhe në Bokë »Per çdo të diele e ditë feste katundarët i japin popit dishka për liturgjín dhe kur paguejnë thuhet se ajo liturgjí âsht e tija.« (Vukë Karaxhiqi)

2428. — **por fén e qenit:** Ai mbetet pa fé si qeni.

dit'n e emnit me gjak e festoftë,
e shitoft' — o stuhija e tërbimit,
e n'ftyrë të trentit ai u shëndrroftë!
Kush i trathtoftë, vllazën, ata trima,
e keqja n'shpí atij iu zhgarkoftë;
dhe vajtoret mbi faren e tij
gjithmonë rrejshin e gjithmonë mjerofshin!

Të gjith njizanit: Amen! Dalin prej kishe e s'andejmi shkojnë të gjith ndër shpija.

Nata e këshndellave; vlladika Danillo dhe igumen Stefani rrijnë pranë zjarmit dhe nxanësat lodrojnë me gzim nepër shpí e ndezin buzmet.

IGUMEN STEFANI

A i keni ndezun, o fmijt e mij,
kryqas si duhet, a i keni vû?

NXANËSAT

I ndezëm, gjysh-o, ashtu si duhet,
ua kem hjedhë sipri grunin e bardhë
dhe i kem stërpikë me venën e kuqe.

IGUMEN STEFANI

Tash pra, ma bini nji gotë me venë,
por nga e mira dhe gotë njiokshe,
që t'i përshndesi plaku buzmet!

I japin gotën e venës e ai përshndeti buzmet edhe e piu.

2432. — **e shitoftë stuhija e tërbimit:** daltë mendsh, u trenoftë, u tukejtë, u ndërkeftë mendsh!

2435. — **atij iu shgarkoftë e keqja n'shpí:** i mbetshin në derë mjerimi, skamja e marrja.

2436—37. — **dhe vajtoret etj.:** Asht zakon i përgjithshëm që për të vdekunit të flitet vetëm mirë. Asht detyrë e vajtoreve me lavdue e naltue të ndyerin; pra, me vargun e sipërm lëshohet nji namë që trashigimtarët e trathtarëve të jenë aq të dobët e aq të pavlerë, saqë as vajtoret mos paçin shka me u qa për të mirë, por vetëm rrejshin e mjerofshin për ta.

2438. — —**a i keni ndezun:** a i keni vû buzmet në zjarm?

2440—43. — **I ndezëm** etj.: Asht zakon që mbassi të vehen buzmet në votër, t'u derdhet pak grun dhe të stërpiken me venë ose rakí.

IGUMEN STEFANI

(tue fshi mustaqet)

Zoti na ndjeftë, ç'festë e gëzmueshme!
Ma bini, o fmí atê lahutë,
cok shpirti me afsh po ma kërkon,
që të këndoj, shka kaherë s'kam bâ;
mos ma zen për mkat, o zot i lumtun,
përse un plaku kështu jam msuemun.

Nxanësat i japin lahutën.

IGUMEN STEFANI

Nuk ka ditë pa pasë dritën e syve,
as festë të vërtetë pa pasë Këshndella!
I kam festue në Betlem Këshndellat
dhe n'mal t'Athosit i kam festue,
i kam festue dhe n'Kijevin e shêjtë,
por kjo festë dallohet prej t'gjithave
me t'madh gazmend e me thjeshtësí:
flakadan zjarmi mâ mirë se kurr;
para zjarmit kashta tuk âsht shtrue;
buzmet përmbi zjarm tuk janë kryqzue;
pushkët kërsasin, t'pjekmet përsillen,
jehon lahuta, vallet këndojnë,
gjysha dhe nipa bashkë po lodrojnë,
vallen po e hjedhin nga tri brezní,
kishe me thanë se janë mocatarë;
çdo gjâ âsht mbushë me gzimin e kandshëm.
E ajo që m'pëlqen mâ fort se tjerat
âsht se gjithshkafja duhet përshndetë!

2454. — **Betlemi:** Asht vendlindja e mbretit David dhe e Jezu Krishtit, tetë kilometër larg Jerusalemit.

2455. — ... **mal t'Athosit:** ose Pylli i shejtë âsht si ujdhesa e Alkidikut në Detin Egjé, kah lindja e gjiut të Selanikut, dikur vend i njoftun i kristjanizmit për manastiret e tij dhe për nji numër të madh odash (celulash) të kallugjerve orthodokës.

2456. — ... **Kijevin e shêjtë.** Sod kryeqyteti i Ukrainës e dikur edhe i Shtetit Rus.

2460. — **para zjarmit kashta tuk âsht shtrue:** Për kujtim të dritëlindjes së Krishtit në grazhd, natën e këshndellave shtrohet kashtë nëpër shpija.

2468—69. — **E ajo që m'pëlqen** etj.: Posë buzmeve, i zoti i shpís përshëndet edhe sendet tjera: bletët, blerimet, vjetët e mbara, kafshët shtëpijake etj.

VLLADIKA DANILLO

Sa i lumtun je, Igumen Stefani,
si t'ka falë zoti kaq të gazmueshëm!

IGUMEN STEFANI
(këndon)

O djal'i ri, o vlladika i bukur,
prej vetveti kjo natë âsht gazmore;
dhe shpirtin e kam ulë me t'bekuemen,
prandej shpirti plak kcen përmbi venë,
sikur flaka e zbetë përmbi rakí.
Kjo kajherë m'i zgjon eshtnat e vjetër
dhe m'i kujton vjetët e rinís.

VLLADIKA DANILLO

Kurrgjâ mâ t'bukur n'ket botë nuk ká
se sa ftyna e mbushun plot haré,
sidomos ashtu si âsht te ti
me mjekërr argjante deri te brezi,
me flokë argjanti deri te brezi,
ftyra e jote lmuet edhe gazmore;
njikjo, vërte, âsht hiri i t'Naltit.

IGUMEN STEFANI

Shosh' edhe sitë i kam përshkue,
ket botë t'shemtueme e kam kërkue,
gotën e helmit ia kam shkullue,
mirë jam njoftun më jetën e idhtë.
Gjith ç'ka ndodhë e shka mundet me ngjá,
nuk janë për mue sende t'panjoftuna;
un jam gati për çdo gjâ që t'vije.
T'gjitha t'kqijat që gjinden nën qiell,
janë paja e njeriut përmbi ket dhé.
Ti je i ri, vlladikë, ende i pamsuem!

2476. — **sikur flaka e zbetë përmbi rakí:** sikur flaka kur kallet rakija.

2486. — **Shosh'edhe sitë un i kam përshkue:** Un kam shijue e përjetue të mirën e të keqen, gjithshka mundet me dijtë njeri e gjithshka i bjen atij mbi krye.

2492. — **T'gjitha t'kqijat që gjinden nën qiell:** Njeriut i âsht shkrue që të bajë në këtë botë të gjitha të kqijat.

Pikat e para të gotës s'helmit
janë mâ t'idhta e mâ t'përqindrueshme;
o, sikur ta dijshe shka ende t'pret!
Njikjo botë âsht tinan për tiranin,
e jo se mâ për shpirtin bujar!
Kjo âsht brumim kundërshtimesh të tmershme:
në tê lufton shpirti kundër trupit,
në tê lufton deti me bregoret,
n'tê lufton të ftoftit me nxehtsín,
në tê luftojnë ernat me stuhít,
në tê lufton kafsha kundër kafshës,
në tê lufton populli me popull,
në tê lufton njeriu me njerín,
në tê luftojnë ditët kundër netve,
në tê luftojnë shpirtnat kundër qiellit.
Rënkon trupi nën fuqín e shpirtit,
por edhe shpirti lkundet në trup;
rënkon deti nën fuqín qiellore,
por edhe qielli lkundet në dét.
Vala valën përmnershëm e shkelë,
e për brigje të dyja rroposen.
Kërkush i knaqun e askush fatlum,
askush i qetë, askush patrazim;
gjithnji njeri turpnohet me njerín:
kqyr' majmuni vehten në pasqyrë!

2496—97. — **Pikat e para të gotës s'helmit** etj.: Pengesat, në të cilat njeriu i ri takon në jetë, janë mâ të vështira; kështu âsht edhe rasti i vlladika Danilos.

2499—2500. — **Njikjo botë** etj.: Në këtê botë të pamshirshëme kalon keq edhe njeriu i keq, e jo mâ njeriu shpirtbardhë.

2510. — **në tê luftojnë shpirtnat kundër qiellit:** Në botë luftojnë shpirtzezët kundër qiellit, ato që janë djallzore kundër atyne që janë hyjnore: e keqja kundër së mirës.

2511—12. — **Rënkon trupi** etj.: Në ndërlikimin e kundërshtimeve të përgjithshëme të botës nuk përkojnë as shpirti me trupin: shpirti don me e shtërngue trupin që të ruhet prej epshit e mkatit, por edhe ai vetë (shpirti) âsht i paqëndrueshëm, pse tue e lidhë trupin me botkuptimet morale, lëkundet vetëvetiu në joshjet e kësaj bote.

2513—14. — **rënkon deti** etj.: Sikurse te njeriu, lufta shpirtnore e materjale pasqyrohet edhe në natyrë. Fuqija qiellore e mundon dhe e ven në lëvizje, e lëkundë dhe e tërheqë detin mu n'atê kohë kur edhe vetë qiella pasqyrohet me dét dhe lëkundet. Kjo do me thanë se çdo gjâ që âsht e kësaj bote mvaret prej nji fuqije mâ të naltë qiellore e ajo që âsht qiellore, përsëri âsht e lëkundshëme në këtê botë.

2519—20. — **gjithnji njeri** etj.: Njeriu qëndron para njeriut (para vetëvehtes) pa mujtë me kuptue psehin e ardhjes së tij në këtê botë dhe tallet e turpnohet me shoqin po ashtu sikurse majmuni, tue pa ftyrën e vet në pasqyrë, përqeshë vetëvehten.

VLLADIKA DANILLO

Zjarmi i mirë e vena dhe mâ e mirë,
po duket gjysh, se pak qenke nxé,
edhe po e shoshitë botën me shoshë.

IGUMEN STEFANI

Ku ke qenun sod, pash amanetin,
që kaq vonë je kthyemun te shpija?
Kurr nuk je ndalë kaq shum në gjuetí,
por mâ me kohë gjithhere ke ardhun.
E m'thuej ku i kê rojtarët e tú,
dy Novakët e bajraktarin Pimë?
Nuk ka pasë vyejtë me i lshue prej veti;
duheshin thirrë sa t'kalojshin kshndellat
dy-tre djelmosha të plakut Martin,
sepse, bir, për ty, gjithnji po tutem,
se mos Turqit po ta hupin kryet:
qysh t'u ka vetmue shpija e jote,
me t'sulmue sonte 'izet-tridhetë vetë,
shka kishin dashtë, atê kishin bâ!

VLLADIKA DANILLO

Mos u tut për mue, gjysh — n'emën t'zotit!
Nuk po mendojnë Turqit për ket gjâ:
mendime t'zeza u kanë ra mbi krye.
Po dhe sikur t'kishin ardhë njiqind,
i kam pranë veti nj'a njizet nxansa
dhe në shpí na do t'ishim ngujue:
na do t'u vritshim, ti kishe kndue!

IGUMEN STEFANI

Oh, prej asaj kange zoti m'ruejtë!
Do m'vinte mâ randë se sa me qá;
të qamunit âsht nji kangë me lot!

Shkojnë me fjetë.

2532. — **... të plakut Martin:** (Shif spjegimin e vargut 426).

2540. — **mendime t'zeza u kanë ra mbi krye:** Edhe të turqizuemit kanë ra ngusht e po tuten për krenat e tyne për shkak të mbledhis së fundit me Malazazët.

Çohen para agimit e shkojnë në kishë. U krye mesha, dalin. Nji nxanës i flet Igumen Stefanit para kishës.

NXANËSI

Ndigjo, o gjysh, dishka due me t'thanë.
Kur kanë ramun kumonët e para,
un jam ngrijtun për me shkue në kishë,
por njifarë ushtime po ndigjojshem,
dhe u turrra teposhtes në skaj t'fushës;
ndonse koha ishte mjaft e mirë,
m'u duk se uji po kcente n'gremin'.
Por kur u ula pak përskaj fushës,
pash se nuk ishte shka un mendova,
po aty, skaj fushës ushtonte kodra,
sikur të donte n'rê me shpërthye.
Pushkët buçitshin, qiella shungllonte,
ndiheshin britma luftarësh t'rij.
Atëherë me t'shpejtë fushës i rash
dhe kur mrrijta pranë Kodrës së Gjinit
pash se n'kodër s'kishte kurrgjâ t'gjallë,
por diku ziente lufta e përgjakun,
prandej n'ushtimë po gjimonte.

IGUMEN STEFANI

Shuej, he i marrë, a nuk janë Këshndellat?
Për të tretën herë gjelat kanë kndue
e tash pushkët mâ fort po kërsasin;
e ajo kodër, si kung'll'i zgavruem,
i tërhjekë zanet prej gjithkahit;
madje ajo nuk vlen për tjetër gjâ,
veç me përsritë atê që ndigjon,
sikur njifarë zogu m'at' anë detit.

2549. — **Kur kanë ramun kumonët e para:** Kumonët e para për këshndella bijnë n'ora katër para agimit.

2554. — **Ponor:** Shemtinë për nën manastirin e Cetinës, ku, si ndodhë në fushat gurore, uji që mblidhet prej bore e shiu, qindron pak e mandej shkuellohet.

2567—68. — **Për të treten herë** etj.: Mbassi të këndojnë gjelat »për të tretën herë« para agimit, Malazezët ia urojnë njani tjetrit këshndellat me qitje pushkësh e me thërritje.

2573. — **... zogu m'atê anë detit:** papagalli.

NXANËSI

Jo, gjysh, pasha ditlindjen e Krishtit,
por po m'duket njifarë vrasje e madhe,
prej knaqsije nji orë kam ndigjue;
mbi Bajicë âsht ulun tym i zí,
sikur rêja mâ e dendun vjeshtore.

IGUMEN STEFANI

Ik së kndejmi, ç'po na vërtllon gjithshka!
Tym këshndellash, mrekulli e madhe!
Si do t'bâhet flijim'i gjith pop'llit,
për pa u ngritun rê tymi përpjetë?

Fushës ndihet ushtima e pushkëve, vlladika Danillo i hyp atit e del në fushë, kur qe, u dukën fushës pesë a gjashtë qind njerëz; ai i grahi kalit dhe mrrijti shpejt midis tyne. Ata u mblodhën të gjith rreth tij. Tue i pa vlladika pesë Martinoviqas, Vukë Borilloviqin dhe tre sherbëtorët e vet të përgjakun, filloi me i pyetë.

VLLADIKA DANILLO

Më tregoni, shka ka ngja atje;
a jeni ujq, apo jeni dhelpna?

VOJVODË BRATIQI

Janë lajme gazmore, o vlladikë,
e përshndesim zotin dhe Këshndellat!
Mâ s'pari këshndellat t'i urojmë,
ia urojmë këshndellat Malit t'zí!
Na të pesë vllaznit Martinoviq
dhe tre shërbtorët e tú mâ të besueshëm,
bashkë me sokol Vukë Borilloviqin,
dje mbrama me Turqit jemi pré.
Kushdo që ndjeu, te na rrani n'ndihmë
aty u mblodh ushtrija sa nji.
Po pse mâ gjatë me ta tjerrë tregimin:

2576. — **prej knaqsije:** knaqet se po vriten të turqizuemit.
2578. — **Bajicë:** katund i Martinoviqve afër Cetinës.
Mbas vargut 2582: Vukë Borilloviqi âsht trim i njoftun i kohës së Danillit, lavdue edhe ndër kangët popullore. — Tre sherbtorë: Novaku prej Velestove, Novaku prej Dupile dhe Bajraktari Pima (Shih vargjet 2529, 2590—2591 dhe 2642).
2584. — **a jeni ujq, apo jeni dhelpna:** a keni fitue, ose keni ikë.

n'gjith sa përfshîn rrafshina e Cetinës,
nuk pshtoi krye dhe nuk pshtoi dishmitarë,
as për me kallxue se shka u ka ndodhë;
prej asish që s'deshtën m'u pagzue,
nuk mbet njeri pa hy nën shpatë tonë;
n'sa ata që iu përkul'n Këshndellave
dhe u kryqzuen me kryqin e Krishtit,
na i muerëm sikurse vllaznit tanë.
Shpijat e Turqve i bamë zjarm e hî,
që t'mos i njihet as trolli as gjurma
anmikut të pabesë të shpís sonë.
Prej Cetine për n'Qekliq u nisëm;
Turqit e Qekliqit kambve u dhanë,
pak prej tyne na mujtëm me i pré;
por shpít e tyne i kem shkrumue;
prej mesqitve dhe xhamive t'tyne,
kem sajuemun grumbujt e mallkuem,
që t'mbesë pop'llit për zí m'u betue.

VLLADIKA DANILLO

I lumi un, sokolat e mij,
lumi un, lirija e trimave,
sod je ringjallun për bukurí
prej vorreve të gjyshave tanë!

Vlladika zbret prej kalit dhe qafon e puthë trimat që e kanë fillue luftën kundër Turqve edhe kështu u nisën fushës tue kënduc dhe tue u argtue me qitje pushkësh. Kur erdhën afër kishës, gjetën Igumen Stefanin me nji kallugjer, i cili mbante putirin e shejtë në duer.

IGUMEN STEFANI

Un nuk po shof, porse mjaft po ndij.
Eni vllazën e merrni kungimin
pa përgatitje dhe pa rrëfime,
pse un të gjitha n'shpirt tem i bajë.

Afrohen e kungohen ata që s'kishin drekue. Mbas kungimit përsullën të pjekmet dhe filluen me endë valle. Vlladika hyni në shpí dhe i muer me veti pesë Martinoviqët, Vukë Borilloviqin dhe të tre sherbëtorët e tij hynë mbas tyne Piqen të pjekmet, djelmoshat këcejnë gjithfarë lojnash dhe këndon vallja.

2607. — **Qekliq:** (Shif spjegimin e vargut 726).

2613. — **që t' mbesë pop'llit për zí m'u betue:** Le të mbetet si kujtim i zí, për t'u betue mbi të për keq, ndaj ata që kanë bâ keq.

2619. — **pa përgatitje edhe rrëfime:** Për t'u rrëfye nji kristjan, duhet mâ parë të përgatitet me agjinim e atê ditë, para se të marri kungimin, nuk guxon me ngranë kurrgjâ.

VALLJA

Rêja diellin e kishte mbulue,
terri pyllin e kishte mbështjellë,
para lterit kandili po qante,
prej lahutës kimet ishin kputun,
ndër shpella zanat na ishin mshefun
tue u frigue prej diellit e hanës;
parzmet e burrave ishin ngrî
edhe n'ta kishte vdekun lirija,
njashtu si rrezet mêhen në bjeshkë,
atëherë kur dielli fundoset n'dét.
I lumi zot, se ç'festë e shëndritshme!
O, si shtjellohen sod mbi Cetinë
ata shpirtnat e stërgjyshve tanë:
po vallzojnë në tufa tufa t' bardha
sikur tubat e bukra t'mjellmeve,
që lodrojnë në qiellin e kaltruem,
përmbi faqen e ndritshme t'liqenit.
Pesë sokolave t'Martinoviqve,
të cilët janë mâ prej nji krahnori
edhe janë përkundun në t'njajtin djep,
dy Novakve me bajraktar Pimën,
dhe kreshnikut Vukë Borilloviqit,
që mâ s'pari Turqve u keni rá,
kush din ju, m'u gërshetue kunore?
Përmendorja e kreshnikís së juej
âsht Mali i Zí dhe lirija e tij!

Igumen Stefani del në mes të populli.t dhe mbas tij dy djelmosha mbajnë bashkë nji sini, mbi të cilën janë vû njizet okë grunë të ziem, përzie me kokrra shege dhe ulun mirë me venë e mjaltë. Populli habitet prej kësaj dhe mblidhet kreit rreth tij për të shique se shka donte me bâ. Djelmoshat vejnë grunin e ziem në mes të lamës së madhe dhe Igumeni filloi me folë.

IGUMEN STEFANI

Të gjith heqin kapicat e qeshin.

Ndigjo populi, hiqni t'gjith kapicat!
Due t'baj përkujtimin e shpirtnave
të kreshnikve të populli tonë;

2633—2638. — **O, si shtjellohen** etj.: Këtë thirrje e bajnë prej gzimit se nuk ka má të turqizuem në fushën e Cetinës.

sod po, ata do t'jenë, mâ të knaqun,
ç'prej Kosovës, kurrnjiherë si sod.
Të gjith heqin kapicat e qeshin

IGUMEN STEFANI
(lexon përmendësh)

O zot, kujtoj sherbtorët e tú,
sundimtarët, por prap rob't e tú:
të pathyeshmin Dushanin e rí,
Obiliqin e Gjergj Kastriotin,
Zrinoviqin, Ivanin, Millanin,
Strahinjiqin e Relën me fletë,
Cërnoviqët, Ivën dhe Uroshin,
Cmilaniqin, vojvodën Momçillë,
Jankoviqin e nandë Jugoviqët
dhe Novakun për kushtrime t'tijat,
e kujto dhe kreshnikët tanë tjerë.
Shpirtnat e tyne mbretnofshin në qiell,
si emni i tyne mbretnon mbi dhé!

Hangrën atë grun të ziem, drekuen dhe u nisën për në shpija.

Vjeti i ri, kanë dalë prej kishe, rrijnë pranë zjarmit dhe Igumeni ka ra në mendime.

VLLADIKA DANILLO

O gjysh, dishka n'mendime ke ra,
ose gjumi ka nisë me t'mashtrue.

IGUMEN STEFANI

Nuk po m'mashtron, por mendoj dishka
dhe habitem me vjetin e rí,

2653—63. — **O zot, kujtoj sherbtorët e tu:** Mbretin Dushan, Millosh Obiliqin, Gjergj Kastriotin (Skenderbegun), Zrinoviqin — Nikola Zrinskin, i përmendun ndër luftra kundër Turqve te Sigeti, ku ka ra dëshmor me 1566; Ivanin dhe Millanin — probatimat e Millosh Obiliqit; Strahinjiqin dhe Relën me fletë — Ban Strahinjiqin dhe Rel Boshnjanin, trima të njoftun simbas kangëve popullore; Cërnojeviq Ivën e Uroshin — Ivan Begun e vllaun e tij Uroshin (Shif spjegimin e vargut 567); Cmilaniqin — Ilí Cmilaniqin; Momçilion, i njoftun ndër kangët popullore, ká jetue në qytetin Piriitor, në bregun e lumit Tara, përballë Durmitorit; Jankoviq Stojanin, edhe ky trim ndër kangët popullore, shok i Ilí Cmilaniqit në luftë kundër Turqve; nandë Jugoviqët, trimat e njoftun të Kosovës; Novakun, kaçakun e prijsin e kaçakëve (shif spjegimin e vargut 1848—49).

se shka iu ka dashtun njerzve sod?
Pse nuk bje n'fillimin e pranverës,
atëherë kur dielli kthehet kah jugu
edhe kur ditët fillojnë m'u zgjatun,
kur natyra vishet me blerime
dhe kur merr secila gjâ mbi dhé
jetë të ré dhe pamje krejt të ré?

VLLADIKA DANILLO

Asht krejt njilloj, sod ose atëhere,
koha do t'heci n'rrugën e saj
e ktê të vjetrit e kanë caktue.

IGUMEN STEFANI

Le t'jetë, kush t'jetë, nuk ia ka qillue.

Hyni nji djalosh te ata, i puthi dorën vlladikës e mandej igumen Stefanit.

VLLADIKA DANILLO

Shka ka djalosh, tash, prej kah na vjen?
Ndoshta na tregon ndonji lajm të mirë?

DJALOSHI

Un jam lajmtar, që vij prej Rijeke;
serdar Janku te ti më ka çue
me t'tregue se shka ka ndodhë ndër né.

VLLADIKA DANILLO

Tregona, bir, sa mâ shpejt që t'mundesh.

2672. — **Atëhere kur dielli kthehet kah jugu:** Te na, në gjysëmruzullin veriur të tokës, gjatë dimnit, dielli qindron ulët mbi orizont; ai natohet në pranverë gjithnji mâ tepër kah veriu; harku i tij dituer âsht mâ i madh e ditët zgjaten.

2679. — **e kte të vjetrit e kanë caktue:** Vjetin e ri, për të cilin pyeti igumeni se shka i âsht dashtë me fillue me 1 Kalnduer, e kanë caktue qysh heret me 46 para e. r. Romakët, atëhere kur Jul Quzari rregulloi »kalendarin Juljan«.

2683. — **Rijeka:** Rijeka e Cërnojeviqve, qytezë në lumin me të njajtin emën, kah veri prendimi i liqenit të Shkodrës.

2684. — **Serdar Janku:** Janko Gjurashkoviqi, prijsi i Rijekës.

DJALOSHI

Porsa ndigjuem për luftë në Cetinë
se gjith Turqit sharruen në krye,
serdar Janku dërgoi menjiherë
dy djelmosha te Turqít e Rijekës:
»Kush s'mendon mbi kuranin me pshtye,
le t'thejë qafën kah t'i shofin syt!«
Turq't i joshën djelmoshat kah veti
edhe të dy n'Obod atai i vuerën.
N'kaq serdari dha kushtrim krahinës,
t'gjith u lshuen kah qytet'i Rijekës,
porse qe kot — t'gjith Turqit me anije
kishin pasë ikun kah Shkodra e bardhë;
vetëm Bogdani që kish vrapue,
Kadín e Rijekës e kish vra.
Desht me andhë Serdari me parí
për t'treguemun krejt se si ka ndodhë,
por nuk pati kohë vetëm me i lanun,
se shkatrrojshin kshtjellin e Obodit,
gjith kullat e Turqve dhe xhamijat,
që tregu ynë t'mos qelbet me t'pakryq.

Lajmtari përkulet, puthë përsëri dorën e vladikës, ia len letrën në prehen dhe shkon.
Vladika Danillo thrret nji nxanës që të lexojë letrën për të ndigjue edhe Igumen Stefani.

NXANËSI

(merr letrën dhe e lexon)

»Knjaz Nikolla e krejt Dupilanët
e përshëndesim vladikën tonë!
Po t'shkruejmë se si ka ndodhun te na:
Porsa ndigjuem se ç'kish ndodhë n'Cetinë,

2688. — **se gjith Turqit sharruen në krye:** Turqit humbën kryekëput në qendrën mâ kryesore, do me thanë në Cetinë.
2696. — **... qyteza e Rijekës:** Obodi (shif spjegimin e vargut 1758).
2697. — **... t'gjith Turqit me anije:** Rijeka Cërnojeviq âsht lum, ku lundrohet me lundra prej qytetit me të njajtin emën ose prej Obodit, do me thanë prej vetë burimit.
2699. — **... Bogdani:** Bogdan Gjurashkoviqi, vllau i Serdar Jankut.
2700. — **Kadiu i Rijekës:** Mustaj Kadiu, ai që këndoi i pari kangën e krushqve (vargu 1854—72).
2706. — **që tregu ynë t'mos qelbet me t'pakryq:** Në qoftë se atëhere ka pasë ndonji qytet në Mal të Zí, ato kanë qenë vetëm pazare (panajire).
2707. — **Knjaz Nikolla:** (Shif vargun 2387 etj.).

na mejherë u premë me Turqit tonë.
Ditë edhe natë vrasjaa ka vazhdue;
me Turq Cërmnica ka qenë e mbushun,
plot me dhetarë, ag' edhe gopçarë.
Nji pakicë erdhi me na ndihmue,
edhe na jem vra e kem sharrue,
në luftë t'ashpër jemi përgjysue;
n'vorret e kishës vend mâ nuk ka,
nga gjashtë vetë n'nji vorr i kemi shti!
N'për Cërmnicë Turqit i kemi pré
dhe Besacin e kemi rrafshue.
Tash nuk gjenë mâ n'krejt krahinën tonë,
as gjurmë as shêj prej farës së Turkut,
posë trupnave, ose rrenimeve.«

Vladika Danillo qan, ndërsa Igumen Stefani qesh.

VLLADIKA DANILLO

Ti Igumen, s'e kuptove letrën,
pse dhe ti do t'ishe zhgrehun n'váj:
nga gjashtë n'nji vorr i paskan gropue!

IGUMEN STEFANI

E kuptova, por s'po muj me qa;
sikur t'dijshe me qamun prej gzimi,
do t'qajsha mâ ambël se çdo herë,
porse kur shpirti te un këndon,
atëhere lotët m'ngrihen prej gzimit.

Dikush i mëshon derës së gjelltores, gati me e thye; mendojny se âsht i trenti.

IGUMEN STEFANI

Ndihmo zot Këshndellat e vogla!
Kur âsht gzimi në të katër anët,
edhe ai i trenti te na le t'vije,
që me t'qeshuna t'na e mbushi shpín!

2725. — **Besac:** Kshtjellë mbi nji shkamb në Cërmnicë (sod gërmadhë).
2733. — ... **kështndellat e vogla:** Në Mal të Zí e quejnë vjetin e ri edhe të kështndellave. Nji ditë përpara ndizen buzmet, që kanë mbetë prej buzmeve të kështndellave.

Nxanësat e hapin derën, kur qe, Vukë Mandushiqi i vrantë, musteqet e zeza të të cilit janë varë në paftat e thyeme, mban në duer xheferdaren e thyeme dhe ulet pranë zjarmit, la krejt në gjak. S'i tha kuej as: »Tungjat' jeta!« U bindën kur e panë ashtu.

VLLADIKA DANILLO

Shka ke Vukë? Sa shëmtuet po dukesh!
Po e shof se vjen prej fushës s'përgjakun,
diku ke shkelë nëpër zjarm të gjallë
dhe vetëm zoti din përposë teje,
se a ka pshtuemun aty njeri i lé,
pse pa ra ngusht nuk pëlcasin paftat,
as thehen kso xheferdaresh,
që janë farkue prej telit të hollë.

VUKË MANDUSHIQI

(flet mrroltas)

Nji bi, e martueme ket verë n'Shtitarë,
ditën e Shtjefnit te un ia mrrini
dhe më tha: »Kanë ardhun haraçlijt
për me mbledhun haraçin n'Shtitarë!«
Atëhere mblodha nja pesëdhetë djelmosha
edhe ravai me ta nën Shtitarë
për me i grî ata Turqit shfrytzuesa?
Kërsitën pushkët krahinës s'Leshit,
thom: po shkojnë Turqit me mbledhun haraç,
dhe me krisma ia shtijnë tmerin rajës;
kur ndjeva luftën n'Progonoviq,
atëherë rrana bashk me shoqnín time,
kur shka me pa — pisk edhe ngushticë!
Mbi kullën e përgjakun t'Radunit
kishin msyemun dyqind hanaçlí,
të gjith Shqiptarë t'idhët turkoshakë.
Vetëm Raduni n'kullë kish qillue
e bashk me tê grueja e tij, Lubica;
grue e re, por sokolesha vetë,
ia mbushte pushkën zotnís së vet;

2745. — **Shtitarët:** Katund i krahinës së Leshit, jo fort larg prej Titogradit të sodshëm.
2746. — Dita e Shtjefnit bjen në të tretën ditë të këshndellave.
2755. — **Progonoviq:** Katund afër Shtitarit
2761. — **Raduni:** katragjyshi i Radunoviqve.

qet Raduni prej dritares s'kullës,
shtatë prej tyne n'oborr i ka vra.
Por i kish pasë ardhë koha me dekë:
aty Turqit rreth kullës së bardhë
sánë edhe kashtë kishin grumbullue,
ia k'in shtî zjarmin në t'katër anët.
Ngrihej flaka deri n'kup'n e qiellit
edhe kullën ia kish' pasë përfshi!
Por ai me pushkë gjuente pa ia da;
e t'kndonte hollë edhe fort tinglueshëm,
kndonte për Bajon dhe për Novakun,
kndonte për Drashkun dhe për Vukotën,
për dy Vukët prej fshatit Tërnjinës,
Markoviqin dhe Tomanoviqin
edhe po thrritte të gjallë e t'vdekun,
orën e tmershme shifte përpara:
Atëherë zemrat na plasën për s'gjallit,
edhe rrajtëm te kulla e Radunit,
për rreth saj me Turqit jemi pré,
edhe e nxuerën Radunin prej kullës,
por u shkrumue krejt e shkreta kullë.
Mandej do tjerë na erdhën në ndihmë
e prej kullës Turqit na i përzumë, —
deri n'Kokot përmbi Leshkopole.
Nj'a tetëdhetë e tre prej sish i premë.
Por ndër luftime te kulla e bardhë
m'i coptuen plumbat paftat e mija
dhe në mbarim t'luftës së përgjakun,
mâ e mbramja pushkë e Turqve që krisi —
n'sa kishem vû përsysh xheferdaren, —
ma kputi n'katramzë, — he i mbetët shkret — (qan)
si t'kishte qenë nji fije kallami!
M'u dhimt mâ fort e shkreta xheferdarja,
se sa lik dorën t'ma kish cungue:

2775. — **Bajo e Novaku:** dy kaçakë. Për të parin shif shenimin e vargut 1046 e për të dytin 1848—49.

2776. — **Drashku e Vukota:** dy vllaznit Mrvaljeviq, që përmenden edhe në kangët popullore.

2777—78. — **për dy Vukët:** Vukë Markoviqi e Vukë Tomanoviqi. Tërnjina âsht katund në Cucaj, vend ku me 1717 Malazezët kanë thye ushtrin e Durmish-pash Çengiqit.

2788. — **Kokot:** katund në rrugën Titograd — Rijeka Cërnojeviq.

2798. — **se sa lik dorën t'mâ kishte cungue:** të mâ kishte currue, kputë dorën përgjysë.

ajo po m'dhimbet sikur nji djall,
ajo po m'dhimbet sikur im vlla;
sepse ka qenë pushkë e pa kund shoqe,
ka qenë orlume, po edhe vrastore,
për rreth saj duert kurr nuk i shpërvola,
sikur pasqyra ka qenë gjithmonë;
m'e pasë përzie ndër nji mijë pushkë tjera,
kur t'kërsitte, do ta kishe njoftë.
Prandej erdha der te ti, vlladikë:
— atje n'deti ka mjeshtra gjithfarësh, —
se a mos munden pus'nkën me ma ndreqë.

VLLADIKA DANILLO

O Vuka i mrroltë, çoi mustak't përpjetë
me t'i pamun paftat mbi krahnuer,
me t'i numrue se sa plumba pushkësh
t'i kanë thermuemun paftat e tua!
Kryet e vdekun s'muj e çojsh prej vorrit,
as s'e ndreq xheferdaren vizlluese.
Përmbi trup tandin, shndosh kryet e tú,
përse pushkë tjetër tash ke me gjetë
edhe ndër duert e Vukë Mandushiqit
çfardo pushke do te jetë vrastore!

Çohet vlladika edhe i dhuron Mandushiqit nji xheferdare të mirë prej atyne që ka në dhomën e vet.

Fund

BIBLIOTEKA POPULLORE "MILLADIN POPOVIĆ"
BIBLIOTEKA NARODNA PRISHTINË-PRIŠTINA

2803. — ... **duert kurr nuk i shpërvola:** nuk i shpërvola me e pastrue, sepse gjithmonë ka qenë si pasqyrë, mbassi atë nuk e kapte ndryshku.

F J A L O R T H I

A

allç = kál i kuq.
âmë-a, -t = erë e keqe; shtrati i lumit.
amshim-i, -e-t = përjetsim, jetë e pasosur.
amvon-i, e-t = predikatore, prej kah flet këshilltari.
anì = në dashtë, le të bahet ashtu.

B

Ban = titull nderi që përdoret në Mal të Zi.
begenisë (me (fj. turq.) = me pranue, me pëlqye.
bjerrë(me) = me humbë; e kryeme e thjeshtë: bora, bore, buer.
bindë (me u) = me u mrekullue, me u habitë së tepërmi.
bishtalec-a, -t = copë petku o brezi i varun për trupi, gajc; figurativisht njerëz që i ngjiten kujdo, mjaft që të përfitojnë dishka.
bitojë -a-t = fidane, punil, trikë, pip.
bombarda = top i vogël, hjedhse bombash.
brinoq-i-e-t = shtazë me brina, që nuk rri urtë; fig. dreqi me brina, shtriga, grue që hyn në lëkurë të dreqit.
brofë(me) = me u çue në kambë me vrull.
brrakë-a-t = ligatinë gropa gropa, vend me ujë amull, ku përftohen sëmundje, por në këtë rast me kuptim mâ të ngushtë.
bulurue (me) = buluron kau; e kur bërtet njeriu si kau, thohet edhe për atê se po buluron.
bushtër-a, -t = femna e qenit.
buzëm-i, -e-t = të kîmet e drujve të pemëve, që digjen natën e Këshndellave, mbassi t'u lëshohen venë e rakí në shêj bekimi për frytnim mâ të mirë.

C

calik-u, -ë-t = lëkura e regjun e ndonji shtâze të vogël (si gjeri, kitrre, lepuri etj.) në të cilën mbahet butë duhani. Zakonisht caliku ngjishej rreth brezit.
capërlue (me) = me bâ copë e grim dhe njiherit me përvlue.
carâ-ni, -j-t = gurët që vihen në të dy anët e urës së votrës.

cekina = pare florine e Venedikut.
cingrue (me) = me këndue veshi.
cupil-i, -a-t = drú i premë shkurt sa nji shkop nji metret, por në njanën anë i trashë.

Ç

çengel-i, -a-t (fj. turq.) = grep hekuri, mbi të cilin varet dishka.
çojpë-a, -t = bira të mdha të shpellueme në mur. (shif fjal. e Gazulilit).

D

dërmishë (me) = me lëndue fort nji vend të trupit. Dërmishet supi i krahit ose îja prej pushke, qafa e kafshës prej lakut, zgjedhës ose hekrave.
dilbere (fj. pers.) = e bukur.
dimiskija = shpatë e farkueme në Damask, prej kah ka marrë emnin.
dishtë-a-t = vendi para gurëve të mullinit, ku bje mielli.
drenushë-a-t = femna e drenit.
drudh(ë)z-a-t = grimcë gjâsendi, molekule.

E

epsh-i, -e-t = instinkt, prirje.

F

fâ (me u) = me u ngî, me u ngopë, me u fry.
faqor(e)-ja, -t = tis, perde, vel.
femje-a-t = biz, me të cilin birohen këpucët etj.
ferkem -i, -e-t = gjurmë, rravë, shej.
fildish (fj. turq.) = ashti i dhambëve të filit, elefantit.
flakadâ (me) = me u kallë flaka hove hove, shkulma shkulma.
frqtë-a-t = farë, lloj, racë.
frymue (me) = me marrë frymë.

G

gërbulë-a-t = sëmundje e randë që u bje njerzve.
gërgá (me) = me cytë, me ngucë, me u përpia.
gopçar-i, -ë-t = ai që s'din me u ngopë.
gufim-i, -e-t = shpërthim i nji sendi të langët me hov.
gugatë (me) = me bërtitë, me bâ gu-gu.

H

halë-a-t = fijet, pejzat e hollë të kallitut; por thohet edhe hala peshku; pishë.
haraç = tatim që merrej në Turqí prej çdo koke jo muslimane; **haraçlíjt** janë tagrambledhësit e haraçit.
harú (me mbetë) = me mbetë tue shique me habí të madhe për ndonji send që nuk e din.

hil(e)-ja-t (fj. turq.) = dredhi, mashtrim.
hir-i, -e-t = mirësi e zotit, bekim.
hizmeqar (fj. turq.) = shërbëtuer.
hûj-i, -e-t = vesi, prirja për të kërkue dishka me afsh.
huq-i, -e-t = hûj; **del huq** = shkon puna kot.
hyrí-ja, -t (fj. arabe hur) = vajza, që, simbas fés muslimane, presin si shpërblim besimtarët në parriz për t'ua ambëlsue jetën e m'atanshëme.

J

joshë (me) = me ndjellë, me bâ për veti, me reshtë kah veti, me zbutë.

K

kadí-ja (fj. turq.) = gjykatës.
kapicë-a, -t = ksulat e Malazezve.
kapërthye (me) = me mbështjellë, me kapë; me ndezë me tmerë.
kaur (fj. turq.) = i pabesë, i pafé.
katramzë-a, -t = mbërthecë, kapse telit, nëpër të ciën shtihet rrypi i pushkës.
kavaz (fj. turq.) = nji ndër rojtarët mâ t'afërm të pashës.
kavazbash = kryetar kavazësh.
kêm-i, -e-t = shif temjan.
kërsî (me u) = me u pré copë e grimë.
kërthnezë (me u) = me vlue gjaku prej hovit të përtrimjes, me u ndezë (me u ngërthye në ndezje).
knjaz, knez = sundimtar i njij principate.
kokla-t = veshke.
kreshprue (me u) = me u çue përpjetë, me u ngjethë.
kumbue (me) = me tinglue.
kungim-i, -e-t = âsht veprimi që bâhet kur jepet niseshteja e grunit, (e cila âsht brumue dhe pjekë) besimtarëve mbas rrfimit, buka e shejtë e bekueme. Ndër orthodoks jepet me venë.

L

lanok-u, -ë-t = i lanun, krathatë, shkretos, qyqan.
lmyshkë (me u) = me vû myk; fig. mos me punue mâ si duhet.
liturgjí-ja, -t = litanít, uratël e gjata të shkrimit të shejt.
lter-i, -e-t (fj. lat.) = vendi i kishës, prej ku kryhen lutjet e përshpërtjet dhe thohet mesha.

M

mâ (me) = me dhanë gjí, me ushqye me tamël, me ushqye; me mâjë.
mamoni (fj. sirjane) **mamon** »thesari«, në biblen e ré personifikimi i pasunís dhe ideali i saj.
mallue (me) = me u lëshue krye gjâs, me u lëshue krah, me i lëshue tirisht në kullosa.
mbarshtrue (me) = me vû për së mbari, me rregullue, me rendue si duhet.
më (me u) = me u sosë, me u zhdukë, me u shue.
mgjitore-ja, -e-t = magjitare, shtrigë.
milet (fj. arabe) = popull.

minder (fj. turq.) = shtresa të vueme e të ngjitun anëve të dhomës.
miratue (me u) = me u bâ miras, me u pajtue.
misqit (fj. turq.) = xhami e vogël pa minare.
mokën-a, -t = mulli që bluen më të thatë, tue u sjellë me dorë.
mposhtë (me) = me vû përfundi, me mujtë.
mshere (djathi) = rrotull djathi.
mtanë-a, -t = fuçi e madhe, kacë.
mtue (me) = me gjymtue, me paksue, me shprazë pak.
mungullue (me) = me shpërthye fara, me zanë filli.
munshtim-i, -e-t = qortim.
muranë-a, -t = grumbull gurësh, o të vumë për shej se âsht vra dikush, ose grumbull gurësh prej natyre. Me vû, o me bâ muranën dikuj, do me thanë me mbulue dikë me gurë, me e zhdukë tue e mbytë me gurë.
mutue (me) = me mshelë. Thohet: i ka mutue veshët me pambuk; ia ka mutue balta veshin e s'po ndien.

N

ndore = në dorë, në besë.
ngallicë-a, -t = cytse, nxitse, shtyse; mashtruese.
ngashnjye (me) = me joshë në mashtrim. Thohet se ngashnjehen fëmijt me shegerna e voe dhe berret me krypë.
ngërthye (me) = me shtëngue gjithkah, sa me zanë edhe frymën.

P

padisha (fj. pers.) = peranduer.
paganizëm = besimi në shum zotën; fé e rrejshme.
pafta = pulla shpatuke, toke prej argjenti ose bakri, që qiten në parzëm mbi pallte e dollama, mâ tepër për bukurí.
parmendtarë = bujq, ata që punojnë me parmendë.
palavigja = bigza, shkopîj me kamca, tfurqe, mbi të cilët kalohet uji i cekët ose luejnë fëmijt.
patur = turkoshak, i turqizuem.
përbindsh = vigâ i mrekullueshëm, që ban çmos.
përdjerrë (me u) = me humbë fillin, me u pshtjellue.
përdhosë (me u) = me e prishë e stërkeqë faren, me u degjenerue.
përvnerun (me u) = me u helmue, me u bâ zemra vnér.
petzim-i, -e-t = palim i teshave aty ku qipen.
përspjetë (me u) = me u rritë për së mbari; me u edukue.
pinjuell-olli, -je-t = djalí i rí me shtat të hjedhun, dorës së mbarë.
plojë-a, -je-t = kërsîmje në luftë, shkatrrim i tmershëm luftarak.
plym (ndajf.) = të gjith njiherit, shumicë.
predikim = fjalimi i udhëheqsave të fés.
probatim = shokët o miqt shum të dashtun, që pijnë gjak prej gishtit të vogël të shoshoqit e vllaznohen quhen probatima.
pupthi (ndajf.) = kcim prej nji vendi me kambë të puquna.
pupzue (me) = me pupzue veshët, me ngrehë veshët përpjetë, me përgjue për të ndigjue.
putir = gota prej së cilës prifti o popi pin venën kur thotë meshën; gotë e vogël me të cilën pihen pije.

R

ri(j)sue (me) = me lagështue, me njomë.
rem-i, -e-t = bakri.
rixhall (fj. turq.) = bujar, nëpunës i naltë i oborrit mbretnuer të sulltanëve.

RR

rrâ (me) = me u turrë me vrull.
rravgue (me) = me u mundue së tepërmi, me u stërmundue.
rreg-u, -gje-t = gershetë, bistek.
rrbishtë (me) = me qethë përgjymës, me qethë skajet, anën; me shkurtue.
rrshiq-i, -e-t = lëkura e regjun, në të ciën mbahen langjet; fig. barku.
rrikë-a-t = nji lloj rrepe me erë të fortë.
rrol(e)-ja, -e-t = plakë e lanun, e vjetër, por edhe e mbrapshtë.
rroposë (me) = me shkatrrue, me asgjasue tue bâ zhurmë.
rrshaj(ë)-t = festa e të ngjitunit të Krishtit në qiell, katërdhetë ditë mbas Pashkësh; fig. ringjallje.
rrumcullue (me) = me ngranë tue e rjepë.

S

saruk (fj. turq.) = fes i lidhun me nji pëlhurë të hollë — çallme, të cilin e mbajnë muslimanët e sidomos Turqit.
selí-ja, -t = fron, shkam mbretnuer.
sendergjime = trillime, krijime fantastike.
siní-ja, -t (fj. turq.) = enë e remtë e ndëme; kur kjo âsht e drujtë, ndër malsinat tona quhet **palaré** (e rame pa:ë).
skepteri (fj. lat.) = shkop që tregon fuqín e sundimtarëve dhe të mbretënve; fig pushtet, zotnim.
skithi (për.) (ndajf.) = për rrshqit, me bishtë synit.
skúth-i, -j-t = shtikeq, ankues, smirëzi.
Sodomi = qytet legjendar në Palestinë, aty ku sod gjindet Deti i vdekun, i cili, bashkë me Gomorën qe rroposë për shkak mbrapshtísh e mosbesimesh. Edhe ndër né thohet **u sodumtë**, u rroposë, u shoftë, i huptë fara.

SH

shalakatë (me u) = me ecë kadalas tue u kalamendë, tue u tundë.
shemtinë-a, -t = vend i shembun, gropë e madhe e e gjanë.
shehit (fj. arab.) = trim që lufton e bjen therues për fén e vet, martir.
shelbue (me u) = me fitue jetën e pasosme.
sherbet (fj. turq.) = ujë me sheqer.
shiluer (ndajf.) = si mbi kái.
shishane-ja, -e-t (fj. turq.) = pushkë e shkurtë.
shká-shkjé = kristjan orthodoks, kaurr.
shkallmue (me) = me shkatrrue, me zhdukë, me asgjasue.
shkandull-i, -j-t = të mbrapësht.
shkullue (me) = me kullue (pij) deri në pikën e fundit.
shpuprishë (me) = me shkëpurdhë, âsht veprimi i grrymjes së pulave me kambë.
shporrë (me) = me hjekë qafet, me largue.
shpotitë (me u) = me u tallë, me u mahitë.

shqim (ndajf.) = krejt.
shujtue (me) = me ushqye, me shue ûn.
shugurue (me) = me bekue.
shungullue (me) = me ushtue, me gjimue me të madhet.
shufël-a, -t = të hjedha në tokë, llome, bazhgare t'ima, lecka që mblidhen prej shpije e oborri dhe treten diku.

T

temjan-i, -e-t = këm, bimë erësore e viseve tropikale, tymi i së cilës përdoret në faitore si shêj fûjimi perendive.
tërkuzë-a, -t = lak, konop, por prej leshi
tërmegshëm (ndajf.) = që trand aq randë sa tërmeti
tfillue (me) = me ia nisë.
tlana-t = të shpërlamet e enëve.
tort (ndajf.) me tjerrë tort = me zgjatë punë, mos me krye punë, mos me i lidhë krye çashtjes.
trandë (me) = me lëkund e dridhë së tepërmi nga themeli.
tretun(i) (mbiem.) = i menguem.
trillim-i, -e-t = sendergjim, shestim, mendime e veprime të krijueme vetëm me mend.
trikue (me) = me pipue, me shpërthye pipash, punëash, bisqesh.
trisë (me) = me shty, me largue, me përbuzë. Thohet: mos i tris fëmijt, por joshi, duej, afroj; mos e tris bukën, se s'ta falë mâ zoti.
trushull-i, -j-t = shumicë e madhe e përnjihershëme. Thohet: po shpërthejnë trikat (pipat) trushull; po bijnë manda, arra etj. trushull për dhé.
turqelí = turq të vërtetë, me origjinë turke.

U

uratë-a, -ë-t = lutje fetare që thohen përmendsh tue u numrue me rruzare (tespi) o me gishta; në Toskní uratë = pop, prift.
ushuj-i, -e-t = vjami i njeriut edhe i derrit.

V

vajtore-t = grá që vajtojnë mbi trupin e të vdekunit, mbi vorrin, ose për përkujtimin e tij.
vërdallë (me u sjellë) = me u sjellë rreth e qark kot.
vërtllue (me) = me folë pa lidhje, kot e kot, me bâ vërt, vërt.
vojim-i, -e-t = lyemje e të sëmundve randë me voj të bekuem tue u thanë njiherit edhe uratët e rastit për shpëtim ose shelbim.
vrik = shpejt, mejherë.
vrrî-ni, -ajë-et = vendqindrimi për bagtí pranë katundit në pranverë, para se me u ngjitë në bjeshkë e në vjeshtë, mbassi gjâja të zdingjen prej bjeshke.

XH

xheferdare (fj. turq.) = pushkë me tytë të karueme prej çeliku.
xhenet (fj. arab.) = parrîz.

Z

zgavigj-i, -e-t = drû i gjatë e i trashë, por i zgavruem.
zgjâ (me u) = me u mallnue, me u fry, me u kapardisë (T.).
zdërlaqë (me u) = me u ligshtue, me u lëshue, me u derdhë fuqish; zdërlaqet i trashi kur ban të nxehtë, por edhe i dobti.

ZH

zhbî (me) = me zhdukë, me shfarue.
zhdrivillue (me) = me e zhvillue, me dhanë jetë e gjallní; me zgjidhë.
zhumhuer-óri, -ore-t = zhurmë e madhe, zhaurrimë, ushtimë e fortë, shungullimë.
zhytë (me) = me u futë thellë, me sharrue thellë; me u mbytë.

P. P. Njegosh:

Kunora e mal'eve

Redaktori tehnik:
Dragica Shestanov

Korektori
Sul'ejman Drini

Tirazhi: 4.000

U shtyp në Mars të vjetit 1952
në shtypshkrojën »Jugoshtampa«
— Beograd —